

S I D A

GLOBALA UTVECKLINGSSTRATEGIER

av

Lars Bondestam

Resultatvärdering: 39A

1977 09 01

13 juli 1977

FÖRORD

RIO-rapporten, Romklubben, Leontief-rapporten, Tinbergen, Khan, Heilbroner, Ehrensvärd, Adler-Karlsson..... Under 1970-talet har en mängd globala utvecklingsstrategier publicerats. Några av dem är omfattande lagarbeten, ofta baserade på ekonomiska modeller. Andra är mer personliga. De flesta är tjocka och inte särskilt lätt-tillgängliga. Få hinner läsa dem i dess helhet. Debatten omkring strategierna är ofta baserade på kortfattade tidningsreferat. Strategierna publiceras en i taget och vanligen diskuteras de också en i taget.

Få människor lär ha en överblick över de många strategiska dokumenten och hur de förhåller sig till varandra. Det är huvudskälet till att vi på utredningsbyrån gett Lars Bondestam i uppdrag att presentera och systematisera de viktigaste eller mest omtalade strategierna.

En sådan presentation kan antingen utformas som en rad helt neutrala sammanfattningar av de olika rapporterna. Därmed minskas möjligheterna att jämföra dem och mer systematiskt placera ihop sådana som har samma utgångspunkter eller når samma resultat. Lars Bondestam har därför förutom rena sammanfattningar också systematiserat och värderat de olika strategierna. Därmed är sagt att den här rapporten också ger författarens personliga uppfattning om strategierna. Detta gör rapporten intressantare, enligt vår mening. Bondestam redovisar i sitt förord sina grundläggande värderingar.

Resultatet av genomgången har blivit ett omfattande dokument. Det är nödvändigt om någon rättvisa skall ges alla de ingående rapporterna. Vi föreställer oss att det här dokumentet kan spela roll dels som referensmaterial, dels som en introduktion för den som vill få en allmän överblick av de många globala strategier som det ofta hänvisas till i den allmänna u-landsdebatten.

Birgitta Johansson
Byråchef

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SID

FÖRORD

INLEDNING

DEL 1	1	BAKGRUNDSSKISS	1
	1.1	Erfarenheter av DD1	1
	1.2	Planering för DD2	5
	1.3	En gammal världsordning i ny kläder	7
	2	DEFINITIONER OCH BEGREPP	12
	2.1	Centrum-periferi	12
	2.2	Strategier	12
	2.3	Motsättningar	14
	2.4	Strategier	15
	2.5	Framtidsstudier	18
	2.6	Tolkning av data	21
	3	KLYFTAN BAKOM STRATEGIERNA	25
	3.1	Klyftor	26
	3.2	Kan inkomstklyftan centrum-periferi minskas?	32
	3.3	Kan konsumtionsklyftan centrum-periferi minskas?	34
	4	TILLVÄXT - FÖRDELNING	39
	4.1	Näckrosdammen	39
	4.2	En kamp mellan eliter	40
	4.3	Ökad jämlikhet - en strategi för penningens och själens frid	44
	4.4	Tillväxt och fördelning	47
	4.5	Strategi i periferin	59
	5	DEN ANDRA ORDNINGEN	64
	5.1	Internationell planering för fredlig utveckling	66
	5.2	Herman Kahn - ett specialfall	70
	5.3	Skrivbordslösning av världshungern	77
	6	CIRKELTEORI	81
	6.1	Från onda cirklar till uppåtgående spiraler	81
	6.2	Barnbegränsning uppifrån	83
	7	DEN TREDJE ORDNINGEN	87
	7.1	Inverterad utilitarism	90
	7.1.1	Utgångspunkter och värderingar	91
	7.1.2	Behov av strategi	95
	7.2	Blueprint for Survival	99
	7.3	Triage	104
	7.3.1	Inför det oundvikliga syndafallet	106
	7.3.2	Människans dystra framtid	108
	7.4	Den förlängda auktoriteten	110

8	STRATEGI FÖR OBEROENDE	115
8.1	Inledning	115
8.2	Exportens begränsningar	118
8.3	Det ojämna utbytet	121

DEL 2

TUNGA STRATEGIER

9	INLEDNING	128
10	PARTURIUNT MONTES, NASCETUR RIDICULUS MUS	134
10.1	Tillväxtens gränser (ROM I)	134
10.2	Mänskligheten vid vändpunkten (ROM II)	136
10.2.1	Från odifferentierad till organisk tillväxt	137
10.2.2	Alternativa scenarier och resultat	147
11	PEARSON-RAPPORTEN (IBRD I)	149
11.1	Tillväxt och stagnation	149
11.2	Strategi	151
12	VÄRLDSEKONOMINS FRAMTID (FN)	155
12.1	Några utgångspunkter	155
12.2	Förutsättningar för ökad tillväxt	156
12.3	Nödvändigheten av en ny ekonomisk världsordning	159
13	ATT OMSKAPA VÄRLDSORDNINGEN (ROM III)	162
13.1	Utvecklingen av Rom-klubbens rapporter	162
13.2	Utgångspunkter	164
13.3	Principer för utveckling och centrums ansvar	166
13.4	Periferins ansvar	168
13.5	Delstrategier	170
13.6	Den internationella ordningens aktörer	172
14	TILLVÄXTENS FÖRDELNING INOM PERIFERIN (IBRD II)	175
14.1	Den ojämna inkomstfördelningen inom enskilda länder	176
14.2	Förutsättningar för överföringar till de fattiga	178
14.3	Modeller för överföringar till de fattiga	179
14.4	Prioritering av landsbygdens fattiga	181
14.5	Nationaliseringar och städernas fattiga	183
14.6	Politiska förutsättningar för ökad jämlikhet	185
14.7	Internationella dimensioner	187
15	TVÅ ILO-RAPPORTER	190
15.1	Arbete, tillväxt och basbehov - ett globalt problem (ILO I)	190
15.1.1	Arbetslöshet och fattigdom	190
15.1.2	Att uppnå basbehoven genom tillväxt eller fördelning?	192
15.1.3	Reformer	194

15.2	Arbete, inkomster och jämlikhet - exemplet Kenya (ILO II)	196
15.2.1	Strategi för ett enskilt land	196
16	KATASTROF ELLER NYTT SAMHÄLLE (ROM IV)	198
16.1	Den idémässiga modellen	199
16.2	Resurser och miljö	201
16.3	Den matematiska modellen	201
16.4	Resultat av modellkörningen	204
16.5	Kommentarer	211
17	COCOYOC-DEKLARATIONEN	215
17.1	Mänsklighetens belägenhet	216
17.2	Utvecklingens innebörd	217
17.3	Några förslag till konkreta åtgärder internationellt	219
17.4	Kommentarer	220
	FÖRKORTNINGAR	221
	REFERENSER	223
	INDEX	232

INLEDNING

Det aktiva intresset för världens underutveckling och utveckling sprids till allt bredare grupper. Inte minst gör sig detta gällande genom att allt fler enskilda världsproblemlösare söker sig en plats i historieböckerna genom originella analyser och vågade förslag till lösningar av fattigdomen. Synpunkterna varierar och divergerar och litteraturen kring dessa frågor blir alltmer svåröverskådlig. Den här utredningen åt SIDA är ett försök att precisera, klassificera och kritiskt granska en del av det som skrivits i ämnet under senare år.

Utan att underskatta uppdragsgivaren i övrigt vågar jag påstå att den inte visste mer om uppdraget än jag själv när jag ombads ge en sammanfattning av "strategier för utveckling". Efter en omfattande inläsning av aktuell litteratur samt ett antal möten och diskussioner med utredningsbyrån på SIDA började det stå klart att vissa strategier väger tyngre än andra, utan att därmed ens antyda att de skulle vara "bättre" än andra. Mina fördomar att olika strategier arbetar utifrån olika värderingar bekräftades. Strategerna skiljer sig i sina förklaringar av underutvecklingen, i sina definitioner av "klyftan mellan rika och fattiga", i sin syn på centrums (i-ländernas) möjligheter att bidra till periferins (u-ländernas) utveckling, i sina definitioner av "utveckling". De skiljer sig också i mycket mer, men de som dominerar bibliotekens kartotek visar sig ändå utgöra en politiskt homogen grupp. Deras angreppssätt och deras modellbyggande kan skilja sig men slutresultaten (strategierna) är ofta likartade. Om deras strategier hade kunnat förverkligas, vilket i många fall förefaller utopiskt, skulle de varit svåra att åtskilja i praktiken.

Det visade sig svårt att strukturera materialet på ett för läsaren begripligt sätt, men slutligen valde jag att dela upp den långa texten i två delar. Den första delen diskuterar en del definitioner och begrepp samt tar upp några frågor, som är kontroversiella bland strategerna. Hit hör främst synen på klyftan mellan rika och fattiga (länder, folk, klasser), hur denna klyfta skall minskas, samt frågan om tillväxt kontra fördelning. En del "lätta strategier" har återgivits i första delen för att belysa det resonemang som förs här. De strategier som diskuteras speciellt är Jan Tinbergen, Herman Kahn, Hasan Ozbekhan, Anthony R Michaelis, Gunnar Adler-Karlsson, den engelska skriften "Blueprint for Survival" (på svenska "Till dem som vill överleva"), Gösta Ehrensvärd, Robert Heilbroner, Andrej Sacharov, Reginald H Green och Ann Seidman samt Samir Amin.

Textens andra del sammanfattar tio "tunga strategier". Dessa är fyra rapporter som skrivits på uppdrag av eller på uppmaning från Rom-klubben, två Världsbanks-rapporter,

en FN-rapport, två ILO-rapporter och en deklaration. från ett möte med ett antal internationella tjänstemän och och forskare. Rapporterna är

ROM I	"Tillväxtens gränser" (berörs endast mycket kort),
ROM II	"Mänskligheten vid vändpunkten",
ROM III	RIO-rapporten "Reshaping the International Order (på svenska "Att omskapa världsordningen"),
ROM IV	"Catastrophe or New Society" (på svenska "Katastrof eller nytt samhälle"),
IBRD I	Pearson-rapporten "Partners in Development" (på svenska "Den internationella utvecklingspolitiken"),
IBRD II	"Redistribution with Growth" (på svenska "Tillväxtens fördelning"),
FN	"The Future of the World Economy" (på svenska "Världsekonomens framtid"),
ILO I	"Employment, Growth and Basic Needs: A One-World Problem" (på svenska "Arbete, tillväxt och basbehov - ett globalt problem"),
ILO II	"Employment, Incomes and Equality: A Strategy for Increasing Productive Employment in Kenya" (på svenska "Arbete, inkomster och jämlikhet - exemplet Kenya"),
Cocoyoc	Cocoyoc-deklarationen.

Urvalet av de "tunga strategierna" kan diskuteras. Tanken har emellertid varit att ge läsaren en sammanfattande bild av några av de mest kända och mest omdiskuterade skrifterna under senare år. Därmed kan läsaren kanske också besparas det tidsödande besväret att läsa dessa skrifter in extenso. Eventuellt kan sammanfattningarna tjäna som en inledning till djupare studium av någon enskild strategi eller av andra strategier som inte givits tillräcklig plats här. Härvidlag kan referenslistan på sid 223 vara till hjälp. Som en ursäkt för en eventuellt grötig text återfinns ett index på sid 232.

Det är svårt att återge en text och samtidigt förhålla sig neutral till den. Det vore fel att underlåta att fortlöpande kommentera de olika strategernas mål, medel och utgångspunkter. Min kritik styrs givetvis av hur jag utifrån mina egna värderingar uppfattar de olika strategierna (detta vore egentligen en överflödig kommentar om man inte så ofta får höra hur personer presenterar "sin objektiva kritik"). Dessa värderingar framgår av mina kommentarer i texten.

Jag har inte strävat efter att göra en total marxistisk analys, då det antingen skulle krävt betydligt större utrymme eller skulle inkräktat på mitt försök att ändå ge en sammanfattande bild av innehållet i strategierna, så som det presenterats av respektive författare. I de fall jag ger en kommentar, men då de kan råda tveksamhet om vem som verkligen står för kommentaren, markeras detta "(LB)".

När detta skrivs befinner jag mig i ett u-land som skakas av våldsamma politiska skeenden och som karakteriseras av en ansträngd krigsekonomi. Ett land där motsättningarna är mångdimensionella - ett svårgripbart mönster av klasser, grupperingar och nationaliteter. Från ett feodalt dominerat system är den proklamerade målsättningen att "hoppa över" kapitalismen och bygga upp en socialistisk ekonomi. Oavsett om detta kommer att lyckas eller ej, så är utgången av den kamp som för närvarande pågår helt oberoende av alla djupsinniga utvecklingsteoretikers funderingar i Europa och USA (om vi undantar imperialistiska försök att vrida klockan bakåt). Några viktiga steg har trots allt tagits på vägen mot en ny ekonomisk struktur i folkflertalets intresse helt oberoende av allt som skrivits i ämnet utvecklingsstrategier flera hundra mil bort. När man ser den kamp som nu pågår på något närmare håll känns det avigt, kanske t o m cyniskt, att ha sammanfattat de besuttnas strategier för de obesuttnas utveckling.

Addis Ababa, juni 1977

Lars Bondestam

1

BAKGRUNDSSKISS

"Det enda krig vi önskar är den gamla goda kampen mot mänsklighetens ständiga fiender... fattigdom, sjukdom, hunger och analfabetism". President Truman, 1951.

"Vilka krig som än har vunnits sedan 1951 så har inget av dem utkämpats mot fattigdom, sjukdom, hunger och analfabetism". President Nkrumah, 1965.

1.1

Erfarenheter av DDI

The UN Expert Group, med Sir Arthur Lewis som ordförande, visade 1950 i sin rapport, Measures for the Economic Development of Less Developed Areas (N Y 1951), att utvecklingsländerna led brist på kapital och utbildat folk och omöjligt kunde utvecklas snabbare än 4 % per år. De beräknade att 20 % av nationalinkomsten måste investeras för att nå en årlig tillväxt på knappt tre procent per år. Periferin, dvs u-länderna, skulle behöva nettoinvesteringar på \$19 miljarder per år (1949 års priser), men hade egna resurser endast till hälften. Eftersom Europa var skadeskjutet av kriget måste USA stå för resten, vilket skulle ta 4 % av dess BNP. Men pessimism förbyttes i utvecklingsoptimism när professor Walter W Rostow år 1960 publicerade sin "take-off"-teori. Första utvecklingsårtiondet, 1960-talet, tog sin början och J Kennedy blev president i USA. Amerikansk idealism skulle bidra till periferins "rejäla knuff" framåt. Kolonialismen var på utdöende och USA kunde på basis av en nästan 200-årig icke-kolonial meritlista ge de nya direktiven.

Målsättningen för det första utvecklingsårtiondet, kallat DDI, uttrycktes främst i tillväxttermer och i en diskussion kring prioritering av ekonomiska sektorer. Men erfarenheterna av tio års utveckling blev till stora delar en besvikelse, trots att målet 5 % årlig tillväxt av BNP nästan uppnåddes. Den faktiska tillväxttakten för periferin som helhet var ca 4,5 % per år. På grund av den mycket ojämna utvecklingen såväl mellan som inom länder ger genomsnitt av det här slaget en missvisande bild. Periferins genomsnittliga ökning av per capita-inkomsten på \$40 under 1960-talet bör dessutom jämföras med en ökning på \$650 i centrum, dvs i-länderna. "Inte ens Afrikas totala BNP överstiger den årliga BNP-ökningen i USA" (Pearson-rapporten, sid 298). USAs BNP-höjning per capita under ett år motsvarar Indiens under 100 år (ROM III). Världens nästa största land, Indien, hade en tillväxttakt på 3,4 %, vilket inte motsvarade mer än 1,1 % per capita och år. Generellt uppvisade extremt fattiga länder en långsammare tillväxt än övriga u-länder. De länder som lyfte upp periferins genomsnitt under 1960-talet var, förutom Kina, oljeländerna, övriga resursrika länder med exportinriktad ekonomi, som Zambia, Thailand, Malaysia och Elfenbenskusten, samt länder som av politiska

skäl mottagit stora kapitalflöden utifrån, i synnerhet Sydkorea. Om man tar hänsyn till tillväxtens olika innehåll i de olika u-länderna, är den beräknade genomsnittliga tillväxten inte särskilt meningsfull. Utöver den ojämna geografiska fördelningen av tillväxten visade det sig således att den i de kapitalistiska u-länderna i första hand härrörde från den moderna sektorn där endast en mindre del av befolkningen var sysselsatt. Förhållandevis få arbetare och bönder tillgodogjorde sig frukterna av den höjda nationalprodukten. Det mesta tillföll överklassen och i viss utsträckning medelklassen. För den stora majoriteten av periferins invånare varierade per capita-inkomstens tillväxt kring noll. Tillväxten fluktuerade också i tiden. Den ovan nämnda tillväxten på 4,5 % per år är ett genomsnitt för 60-talet. I början av 1970-talet sjönk tillväxten till 3,0 % per år och 1974 till 2,5 %, vilket i stort sett är lika med befolkningstillväxten. Sedan dess har tillväxten ökat något.

Periferins ekonomi domineras fortfarande av den primära sektorn (jordbruk och råvaruutvinning), medan den sekundära sektorns relativa tillväxt sedan 1960 varit ungefär densamma som i centrum. Detta framgår av nedanstående tabell över industriproduktionen 1960 och 1975, där även UNIDOS målsättning för år 2000 anges (FNs organisation för industriell utveckling).

Tabell 1

Periferins andel av världens industriproduktion

	Andel av världens industriproduktion (i %)		
	1960	1975	UNIDOS mål för år 2000
Afrika	0,5	0,6	2
Asien	2,6	2,6	8
Latinamerika	3,6	3,8	10 ¹⁾
Hela periferin	6,7	7,0	20 ¹⁾

Industrins koncentration till de rika länderna kan inte isoleras från dessa länders monopolisering av forskning och teknologi. 98 % av alla forskningsutgifter i icke-socialistiska länder hänförs till centrum, varav 70 % enbart till USA. Över hälften av forskningen ägnas åt militär, rymd, atomenergi och överljudsplan, d v s sektorer av marginellt värde för u-länderna och ibland mot deras intressen²⁾. Forskningen kring u-landsanpassad teknologi är obetydlig.

Den relativt låga industriproduktionen är korrelerad med det faktum att periferins andel av världsexporten av bearbetade varor endast uppgår till ca 6,5 %. Tre fjärdedelar av periferins export utgörs fortfarande av råvaror.

1) UNIDOS målsättning för hela periferin har senare reviderats till 25 %.

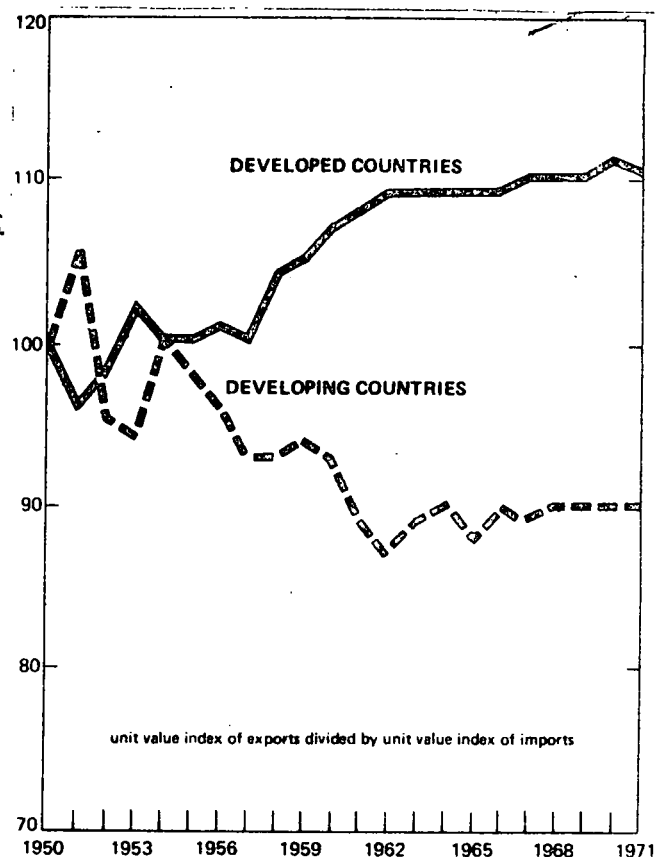
2) Science and Technology for Development Proposals for the 2nd UN Development Decade, UN, N Y 1970.

Den snabbare prishöjningen på industrivaror jämfört med råvaror har varit ofördelaktig för råvaruexportörerna. Enligt UNCTAD sjönk index för råvarupriserna från 100 basåret 1954 till 79 år 1963 och steg därefter till 89 år 1972. Denna utveckling skall jämföras med prisindex för bearbetade varor, som steg till 109 år 1963 och till 146 år 1972 (hänförs framför allt till de senaste tre åren - 1969 låg index på 120). Råvarornas minskade bytesvärde med närmare 40 % på de 18 åren resulterade i en försämring av "terms of trade" för periferin (se figur 1), vilket i sin tur bidrog till dess minskade andel av världsexporten fram till början av 1970-talet, enligt tabell 2. Därefter steg åter periferins andel av världsexporten, till stor del förklarad av de höjda oljepriserna.

Figur 1

Terms of trade,
1950-1971
(1950 = 100)

(Ur Trends in Developing Countries, 1973, årlig publikation utgiven av Världsbanken)

Tabell 2

Periferins andel av världsexporten. i %

	1960	1970	1975
I-länder ¹⁾	67,0	71,7	66,0
U-länder ²⁾	21,3	17,6	24,1
Statshandelsländer ³⁾	11,7	10,7	9,9

Källa: Exportfrämjande bistånd, SIDA 1973.

1) Västeuropa, Australien, New Zealand, Japan, Sydafrika, Nordamerika.

2) Enligt FNs def (klass II).

3) Östeuropa, Kina, Mongoliet, Nordkorea och Nordvietnam.

Centrums investeringar i periferin är huvudsakligen koncentrerade till Latinamerika och till ett fåtal lönsamma länder i Asien och Afrika (Nigeria, Kenya). Dessa multinationella företags investeringar är dock en ringa tröst om man betänker att de för ut mer kapital ur u-länderna än vad de för in. Således säger en beräkning att netto-utflödet från 40 större u-länder har ökat från \$1,8 miljarder 1965 till \$3,7 miljarder 1970 (Redistribution with Growth, sid 174).

U-landsbiståndets andel av nationalprodukten i OECD-länderna sjönk från mitten av 1960-talet och fram till 1973, då den var 0,30 %. Sedan dess har biståndet åter ökat något och uppgick 1975 till omkring 0,36 % av BNP, vilket motsvarar mindre än två månaders produktionstillväxt i centrum. Den höga inflationen har under senare år ytterligare grävt ur värdet av det totala biståndet. U-hjälpens ringa storlek markeras än mer av att den uppgick till endast ca en åttondel av periferins exportinkomster på \$74 miljarder år 1972. Sedan dess har exportinkomsterna ökat och biståndet minskat i reala termer.

Den försämrade handelsbalansen, en ansvällning av exportkreditgivningen, det offentliga biståndsflödets stagnation, en övergång i allt större utsträckning från gåvor till krediter (andelen krediter i det offentliga biståndet ökade från 8 % år 1960 till 35 % tio år senare), samt utländska företags utförsel av kapital i form av vinster och på annat sätt, har ökat periferins skuldbörda exponentiellt, från \$38 miljarder 1965 till \$68 miljarder 1970 och \$117 miljarder 1973. Skulderna har ökat med omkring 14 % per år sedan början av 60-talet och räntor och amorteringar har ökat med 9 % per år under samma tid. En allt större andel av kapitalinflödet går i retur till centrum: 1973 betalade u-länderna \$11 miljarder i räntor och amorteringar, varav största delen på kommersiella krediter. Detta motsvarade drygt \$1,5 miljarder mer än de mottog i bistånd samma år.

Denna utveckling på makro-nivå, med en vidgning av den absoluta klyftan mellan centrum och periferi, skedde på centrums villkor. Till saken hör, att de grupper i periferin som gynnades var anmärkningsvärt lågmälda i sin kritik av periferins fördjupade beroende. Däremot satte de större kraft bakom motkritiken av den växande oppositionen inom sina egna länder. Utvecklingen under 1960-talet försvagade inte bara periferins internationella ekonomiska ställning ytterligare, utan bidrog också till vidgade klyftor inom enskilda länder. Kapitalets koncentration på produktivitetshöjningar inom lönsamma delar av jordbrukssektorn och på en uppbyggnad av en modern men liten sektor i städerna innebar en relativ överbefolkning; på landsbygden genom befolkningstillväxten i kombination med utvecklingshämmande jordägarförhållanden, vilket ledde till undersysselsättning, migration och ekonomisk stagnation för småbönder och jordlösa; i städerna genom urbaniseringen i kombination med uppbyggnaden av en kapitalintensiv industri, vilket ledde till ökad

arbetslöshet och framväxten av ett underbetalt proletariat. Marginaliseringen av stora folkgrupper och arbetskraftens låga pris begränsade dessutom den interna marknaden för de nya varorna och ekonomin stagnerade. Endast ett fåtal länder, som Brasilien, Elfenbenskusten och Sydkorea, förmådde uppnå en självgenererande tillväxt - åtminstone tillfälligt. Kanske var det därför Världsbanken och många andra, med nyklassiska ekonomiska teorier som stöd, sökte övertyga periferin att i stället producera för de rika i centrum som hade den erforderliga köpkraften. Grupper i periferin kom på så sätt att fungera som billig arbetskraft åt centrum. Det gick bl a ut över den interna sociala servicen. Hälsovården, som startat från ett bottenläge, förbättrades relativt och nådde fler människor, medan de marginella grupperna missgynnades, dvs de grupper som på sin höjd producerade för sin egen konsumtion och som därför var av mindre intresse för världsmarknaden. Såväl barnadödlighet som allmän dödlighet uppvisar fortfarande skrämmande höga siffror bland eftersatta grupper. Inte heller den begränsade utbyggnaden av undervisningen höll jämna steg med befolkningstillväxten och analfabetismen ökade i absoluta tal.

1.2

Planering för DD2

Sir Arthur Lewis vände visserligen sin tidigare pessimism till optimism i The Development Process (FN, 1970), men i övrigt skar det sig alltså mellan 1960-talets tillväxtstatistik och verkligheten. Rostow var inte längre lika gångbar. Inte ens den gröna revolutionens ytliga framgångar visade sig hålla måttet, trots Lester Brown's ihärdiga försök att i Seeds of Change (Praeger 1970) lägga fram en strategi för en nedskärning av det europeiska jordbruket för att lämna plats åt ökad spannmålsexport från u-länderna och från USA¹⁾.

De nyklassiska ekonomerna är den dominerande gruppen bland strategerna såväl numerärt som inflytelsemässigt. Det är deras teorier som, om inte styrt så åtminstone påverkat utvecklingen (med undantag av att de icke lyckats driva igenom en liberal handelspolitik gentemot u-länderna). Det var också till denna grupp man vände sig, eller som själv tog initiativet, vid slutet av 1960-talet för att finna en ny strategi för utvecklingen under nästa decennium. Det resulterade i ett flertal strategier, bl a fyra rapporter, nämligen Jackson-, Pearson-, Tinbergen- och Stockholmsrapporten.

1) Browns bok var ett led i Nixons New Economic Policy, som bl a gick ut på att minska de kostsamma överskottslagren av spannmål i USA och att förbättra den ständigt försämrade betalningsbalansen genom ökad export av spannmål. Strategin resulterade i den i maj 1970 tillsatta s k Williams Commission som argumenterade att, "med hänsyn till att världsresurserna borde användas rationellt borde andra länder ta bort tullbarriärer på jordbruksprodukter och upphöra med att subventionera sina egna bönder". Något år senare rusade också livsmedelspriserna i höjden. Brown ändrade sedermera åsikt på vissa punkter, i synnerhet vad gällde periferins exportmöjligheter, i In the Human Interest och By Bread Alone.

Jackson-rapporten ("A Study of the Capacity of the UN Development System") skrevs av en konsultgrupp, tillsatt 1968 av UNDP och ledd av Sir Robert Jackson. Gruppens uppgift var att föreslå medel för ett effektivare multilateralt bistånd. Ett antal genomgripande reformer inom FN-systemet föreslogs, av vilka några också har implementerats.

Pearson-rapporten ("Partners in Development") skrevs på uppdrag av Världsbanken 1968 - se sid 149.

Tinbergen-rapporten ("Towards Accelerated Development") är resultatet av ett kommittéarbete, lett av Jan Tinbergen, på initiativ av FN 1966. I rapporten betonas att periferins tillväxt måste ökas till 6-7 % per år, vilket kan uppnås genom en kraftig höjning av jordbruks- och industriproduktionen. Det förutsätter emellertid en expansion av periferins export, som centrum kan underlätta genom att avlägsna handelshinder för u-landsvaror. Då detta öppnar möjligheter till en mer effektiv global arbetsfördelning borde det även ligga i centrums intresse. Världsmarknadspriserna på råvaror bör stabiliseras genom särskilda råvaruavtal och upprättande av buffert-lager. Dessa kvantitativa förändringar måste kompletteras med sådana strukturella åtgärder som minskar ojämlikheterna och arbetslösheten, t ex jord- och skattereformer samt koncentration på arbetsintensiv industri.

Stockholms-rapporten ("Social Policy and Planning in National Development") skrevs av en grupp som tillsattes 1969 under Gunnar Myrdals ledning. Rapporten diskuterar främst nödvändigheten av att ta hänsyn till sådana ekonomiska och sociala faktorer i utvecklingsprocessen, som är svåra att mäta, t ex inkomstspridning, regional obalans och utveckling av mänskliga resurser. Strukturella förändringar rekommenderas för att ändra den rigida sociala strukturen. Hit hör behovet av jordreform och av en prioritering av ökad sysselsättning, för att undvika den framtida oro som orättvisor och arbetslöshet kan medföra. Rapporten förordar att FN tar aktiv del i ett stöd till sociala reformer och att befolkningen i periferin mobiliseras för ett aktivt deltagande i ett reformistiskt utvecklingsarbete.

Jämfört med Pearson-rapporten framstår Tinbergen- och Stockholmsrapporten som progressiva. Vid formuleringen av "En internationell strategi för FNs andra utvecklingsår-tionde" (antagen 24 oktober 1970) spåras största påverkan från Pearson- och Tinbergen-rapporten, men här skymtar även enstaka tankegångar från Stockholmsrapporten. I kort-het innebar DD2-målsättningen 6 % årlig tillväxt av periferins BNP, 7 % tillväxt av dess export, rättvisare fördelning av inkomster och förmögenheter, höjd sysselsättning, bättre social service, centrums eliminering eller åtminstone sänkning av handelshinder för u-landsvaror, etc, samt "när så är lämpligt skall jordreformer genomföras i syfte att främja såväl social rättvisa som effektivitet i jordbruket". Dessutom föreslogs igångsättandet av "särskilda program för att komma till rätta med de minst

utvecklade utvecklingsländernas kritiska utvecklingsproblem". Oavsett DD2-målsättningens absoluta värde som dokument innehöll den ändå formuleringar som måste framstå som progressiva i ljuset av formuleringarna tio år tidigare och av den praktiska politik som följde under 60-talet, och inte minst i ljuset av de första årens erfarenheter av hur DD2-målsättningen inte efterlevdes.

1.3

En gammal världsordning i nya kläder

Planeringen för DD1 och DD2 kan ses som en del av FNs löpande utvecklingsarbete. Detsamma gäller de regelbundna konferenser som hålls inom FNs underorgan, t ex UNCTAD-mötena vart fjärde år. Med hänсыftning på UNCTAD I och II konstaterade Arne Lie, att "förhandlingarna har i stort sett begränsat sig till att klargöra problemställningar, markera ståndpunkter och framställa krav"¹⁾. Detsamma kan sägas om UNCTAD III och IV. En annan sida av dessa konferenser exemplifieras här med en uttalad UNCTAD-strategi:

"Internationella förhandlingar av den typ som UNCTAD IV och dialogen i Paris utgör kommer vi att få dras med under hela återstoden av det här seklet, det tror en ständigt växande skara ekonomer och politiker. Samtal och långsam utveckling mot en rättvisare värld är det enda alternativet till konfrontation och ofred. Den uppfattningen - om den är riktig- utgör den enda förklaringen till varför inte UNCTAD IV kan protokollföras som ett enda stort fiasko, orsakat av den rika världens bristande generositet mot den fattiga"²⁾.

Vid sidan av dessa konferenser har det regelbundet förekommit möten mellan enbart u-länder, det första i Bandung 1955 där flertalet asiatiska och sex oberoende afrikanska stater deltog. "Bandungprinciperna" var ganska anspråkslösa i det att de mest begränsades till ett stöd för de grundläggande mänskliga och nationella rättigheterna, som de formulerats av FN (å andra sidan skulle dessa rättigheter, om de följdes, förmodligen innebära en total politisk omvälvning inom länder och i relationerna mellan länder). Som grupp uppvisade u-länderna större beslutsamhet under 1960-talet, men denna front hade åtminstone tre svagheter. För det första innebar de divergerande intressena inom gruppen att deras krav sällan var precisa. För det andra hade u-gruppen på grund av sitt beroende av centrum ingen makt att sätta bakom kraven. För det tredje återspeglades inte gruppens gemensamma attityd vid bilaterala förhandlingar mellan u- och i-länder. Enskilda u-länder var och är maktlösa mot de monopolpriser, biståndskrav m m, som sattes och sätts av centrum. De var än mer maktlösa när de konfronterades med hot om blockader, öppna represalier och t o m militär intervention. "Oljekrisen" skulle åtminstone tillfälligt rucka på vissa aspekter av detta totala underläge.

1) Arne Lie, Efter UNCTAD II, sid 40,

2) Yngve Feuk i artikel om UNCTAD IV, Arbetaren, nr 25/76.

Oljepriserna hade under de senaste tjugo åren halkat efter prisutvecklingen för övriga varor. Ur producentländernas synvinkel var den plötsliga oljeprishöjningen därför berättigad. I-länderna reagerade, bl a genom att sammankalla en extra konferens, vilken u-länderna emellertid fick att handla mer om relationerna mellan centrum och periferin i allmänhet än om oljepriser. Denna FNs sjätte extra generalförsamling var ett genombrott så till vida att u-gruppen nu hade något större makt att sätta bakom sina krav. Däremot var gruppen fortfarande splittrad inbördes och det skulle också visa sig att den avgörande maktfaktorn, OPEC, långtifrån var en homogen grupp. Dessutom skedde inga förändringar i de bilaterala förhandlingarna mellan enskilda i- och u-länder (oljeländerna dock undantagna). När liberala ekonomer hävdar att "Tiggarna fick makt" är det en sanning med många modifikationer. "Oljekrisens" största förlorare var de fattigaste u-länderna och de största vinnarna visade sig vara de multinationella oljebolagen och arabiska shejker. "Tiggarnas makt" förblev i varje fall inte långvarig. När FNs sjunde extra generalförsamling hölls i september 1975 gick i stort sett inget av 77-gruppens konkreta krav igenom. Sammanfattningen i tabell 3 kan ses som två utvecklingsstrategier som ställs mot varandra, periferins och centrumets.

Tabell 3

Den nya ekonomiska världsordningens strategier och motstrategier - exempel på krav och reaktioner vid FNs sjunde extra generalförsamling.

Periferins krav

1) Stabilisera och höj periferins exportintäkter. Höj köpkraften av deras exportinkomster, d v s förbättra periferins "terms of trade". Periferin skall ej drabbas av inflationen i centrum och dess negativa effekter.

2) Integrerat program för prissättning etc av u-ländernas råvaror. Internationella organ övervakar genomförandet.

3) Indexering av världsmarknadspriser på u-ländernas råvaror.

4) Centrum tar bort tariffära och icke-tariffära handelshinder gentemot periferins exportvaror.

Centrums reaktioner

1) De flesta accepterar i princip stabilisering av exportintäkter, men ej övriga punkter. USA menade att ingrepp ej bör göras i marknadskrafterna.

2) USA föredrar överenskommelse för varje enskild vara på bilateral basis.

Ifrågasätts av de flesta. USA fruktade att marknadsmekanismerna skulle bryta ihop och att indexering skulle medföra världsvid inflation.

4) Allmän tveksamhet. En fråga för GATT (Allmänna tull- och handelsavtalet i Genève).

5) Biståndsmålet 1 % av BNP och 0,7 % officiellt bistånd uppnås mot slutet av 70-talet. Det finansiella biståndet skall vara obundet.

6) FN-konferens anordnas 1976 för internationellt beslut om lindring av periferins skuldbörda.

7) Länk upprättas mellan de speciella dragningsrätterna (SDR) och biståndet så att hela SDR överförs till periferin. Biståndet görs automatiskt, t ex genom skatt på mineralutvinning från havsbotten.

8) Nationella valutor som måttstock ersätts av internationella, t ex SDR.

9) Periferins deltagande i beslut inom IMF och IBRD bör ökas.

10) Centrum upprättar en informationsbank för teknologi i periferin, ökar stödet till vetenskap och teknologi i periferin och uppmuntrar utvecklandet av u-landsanpassad teknologi.

11) En lagligt bindande uppförandekod ("code of conduct") för överföring av teknologi, att antas senast 1977.

5) EG splittrat, bl a vad gäller tidpunkten. USA menade att biståndsmålet inte leder till önskade resultat; betonar privata kapitalets roll; internationell sammanslutning bör garantera privata investeringar i periferin.

6) USA och EG var överens om att detta bör förhandlas på bilateral basis.

7) USA motsatte sig båda kraven.

8) De flesta anser att förhandlingar bör föras inom Internationella valutafonden (IMF). USA emot.

9) USA ansåg att detta deltagande redan har ökat. EG accepterade under förutsättning att det sker i enlighet med rådande regler.

10) Samtliga i princip positiva.

11) EG kan tänka sig en uppförandekod någon gång i framtiden. USA emot; föredrar rekommendationer, ty emedan teknologin vanligtvis ägs av privata företag finns gränser för vad regeringar kan göra.

Källa: presentationen har huvudsakligen följt en uppställning av B Gosovic och J G Ruggie, "On the creation of a new international economic order: issue linkage and the Seventh Special Session of the UN General Assembly", International Organization, spring 1976, vol 30, No 2, sid 308-341.

Extra generalförsamlingen, UNCTAD-konferenser, ämneskonferenser, Parisdialog, etc har alla visat att i-ländernas regeringar, med enstaka tveksamma undantag, inte accepterar en utveckling av u-länderna på u-landsregeringarnas villkor. De ökade krav på oberoende och självcentrerad tillväxt, som framfördes vid de alliansfria staternas femte toppmöte i Colombo, Sri Lanka, i augusti 1976, var en reaktion på centrums rigida u-landspolitik¹).

Vi undviker medvetet att säga "u-ländernas villkor" i samband med den nya ekonomiska världsordningen (NEO), ty i många fall är det inte alls givet att u-ländernas representanter vid förhandlingarna med i-landsregeringarna verkligen representerar sina länders (folks) intressen (detsamma gäller givetvis i-ländernas representanter). Det är svårt att, som "neo-optimisterna" (den nya optimism som följt på NEO-målsättningarna och som sent omsider fått ersätta den gamla Rostow-Kennedy-optimismen), se ett omedelbart samband mellan u-landsregeringarnas krav å ena sidan och förbättrade villkor för de mest efter-satta grupperna i u-länderna å den andra. Rodolfo Stavenhagen m fl tror att NEO, om den genomförs, i första hand skulle gynna över- och medelklassen i de kapitalistiska u-länderna medan arbetare, bönder och marginella grupper inte skulle vidkännas några förbättringar. Ett iögonfallande exempel som stöd för denna misstanke är t ex fallet Chile: vem skulle gynnas av höjda kopparpriser, av skuldavskrivning, av Chiles stärkta röst i Världsbanken... ? Om tillfälle givits i-landsregeringarna till konferenser och möten med representanter för folkmajoriteten i periferin skulle meningsmotsättningarna förmodligen varit ännu skarpare än vad de är när dialogen förs mellan representanter ur samma samhällsklass, som fallet är i dag.

Det är egentligen bara USA som öppet markerat att den tyngsta strategin är den som styrs av de fria marknadskrafterna. För det amerikanska, europeiska och japanska kapitalet är periferins konstanta kris av helt underordnat intresse, jämfört med de ansträngningar som görs för att klara sig ur de återkommande kriserna i centrum. Det är inte en slump att uttrycket "ny ekonomisk världsordning" har kommit på modet samtidigt som västvärlden upplever sin djupaste kapitalistiska kris sedan 30-talet. Genom en förväntad framväxt av breddade marknader i periferin betyder för många neo-optimister denna nya ordning inget annat än ett stärkande av systemet, vilket

1) En utmärkt redovisning av Colombo-mötet, inklusive analys, lämnas i Kommentar, temanummer, nr 8-9, 1976. Det är f ö anmärkningsvärt, men ändå inte ägnat att förvåna, att denna tidskrift, tillsammans med Sveriges Radio, var de enda representanterna för svensk massmedia som följde upp Colombo-mötet på platsen och gav en fullständig redovisning av det.

är nödvändigt för att anpassa det efter den nya situation som uppstått. Den amerikanske finansministern, William E Simon, har på ett koncist sätt föreslagit riktlinjer för denna nya strategi:

"Jag tror att svaren på utvecklingsproblemen ligger i en förstärkning av det rådande internationella ekonomiska systemet, snarare än i en radikal omstrukturering av det. I stället för att sopa iväg den ordning som byggts upp under efterkrigstiden, låt oss fortsätta vår väg (genom att ta upp) fråga efter fråga, punkt efter punkt, problem efter problem".¹⁾

Den mycket kortfattade och tyvärr ofullständiga bild vi har givit här av relationerna mellan centrum och periferin är en nödvändig bakgrund för att bättre förstå de strategier som vi refererar nedan. I några av de nyklassiska strategierna, framförda av neo-optimisterna, eller tillväxtförespråkarna som vi också kallar dem, återkommer den amerikanske finansministerns tankegångar. Hos andra återfinner vi förslag till drastiska lösningar, som går stick i stäv mot kapitalets intressen men utan att ifrågasätt det kapitalistiska systemet i grunden. Dessa, som vi här kallar krisprofeter, vädjar till "det sunda förnuftet", vilket de ställer mot företeelser som "exponentiell tillväxt" och "vulgär konsumism". Om de i stället kallat dessa företeelser vid deras rätta namn skulle relevansen hos deras strategier också kommit att framstå i en annan dager. Oviljan att analysera och ibland t o m söka beskriva de ekonomiska drivkrafterna bakom världens gång är den största svagheten i krisprofeternas budskap. "Man kan inte", som Joyce Kolko påpekar, "ställa sig neutral mot kapitalismen som system och vara motståndare till en eller annan av dess ytt-ringar"²⁾. Endast ett fåtal av krisprofeterna erkänner att deras förslag till åtgärder är politiskt ogenomförbara. I motsats till dessa båda grupper, som uppmuntrar till ökat i landsengagemang i periferins utveckling, förordar oberoendeförespråkarna en reducering av periferins ekonomiska förbindelser med centrum. Många av dem förordar också en socialistisk ekonomi men aldrig eller sällan ger de en strategi för genomförandet av socialismen. Revolutionen genomförs inte av akademiker.

1) Tal till bankfolk i Amsterdam, juni 1975, återgivet i Economic Impact, US Information Agency, No 12, 1975.

2) Joyce Kolko, USA och världskapitalismens kris, Prisma 1976, sid 202.

DEFINITIONER OCH BEGREPP

Centrum-periferi

Det finns ingen av alla accepterad benämning på de grupper av länder som identifieras på basis av utvecklingsgrad. En uppdelning i första, andra och tredje världen har på goda grunder kritiserats av Andre Gunder Frank m fl: med kapitalets internationalisering är det missvisande att antyda förekomsten av tre olika världar, vilket i synnerhet gäller beroendeförhållandet mellan den "första" och den "tredje" världen. Gunder Frank har själv använt benämningen "metropol - satellit"¹⁾, vilket dock alltmer har ersatts av den identiska "centrum - periferi"²⁾. En parallell till dessa är Galtungs "topdog - underdog"³⁾. I samtliga fall markeras en relation mellan de två grupperna av länder och i denna underordnad. Om man enbart önskade ange respektive geografiska områden skulle vilken benämning som helst duga, t ex x- och y-länder. För att därutöver markera det ekonomiska beroendeförhållandet används här benämningen centrum - periferi. Den har ifrågasatts med hänvisning till att periferin är heterogen och att vissa "perifera" länder, som Brasilien, Iran och Nigeria, knyts alltmer till USA och Västeuropa och dessutom själva börjar fungera som centra inom sina regioner. Men dessa enstaka länder är de facto fortfarande underordnade "kapitalets hemort". Deras växande regionala dominans, ibland som en länk mellan centrum och övriga periferin (s k sub-imperialism), har inte förändrat deras perifera roll i världsekonomin. Vi alternerar, när så är praktiskt, med den mer kända benämningen i- och u-länder, men utan att precisera semantiken bakom "i" och "u".

Strategier

I Collins English Dictionary (London 1972) ges bara en definition av "strategy": "the art of conducting military or naval operations to the best advantage; hence, skill in directing any movement; generalship". Denna begränsade definition skulle tyda på att det engelska "strategy" för det första är nära besläktat med det svenska "taktik" och för det andra saknar betydelse i civila sammanhang. Detta stämmer dock inte riktigt med Webster's Dictionary

1) A Gunder Frank, Kapitalism och underutveckling i Latinamerika.

2) Benämningen introducerad av Raúl Prebisch; se t ex S Amin, Den globala kapitalackumuleringen.

3) Definierat i P Wallensten, Structure and War, sid 34

of the American Language där den civila sidan av "strategy" = "skill in managing or planning, especially by using strategem" (Strategem = "any trick or deception") d v s knep. Bonniers lexikon (Stockholm 1966) ger två definitioner: "1 Krigsföringen i stort samt läran därom" och "2 Term inom spelteorin". Den militära betydelsen har relevans även i frågor som rör periferins underutveckling - det räcker att påminna om de engelska och franska officerarna som drog upp riktlinjerna för den koloniala utvecklingen i Afrika och Asien, eller det amerikanska militära värnandet om en bibehållen kapitalistisk utveckling i länder som Guatemala, Dominikanska Republiken, Sydvietnam och Kambodja, för att nämna några av de mer slående exemplen.

Här skall vi emellertid ägna oss helt åt den civila sidan. Inom spelteorin är, enligt Bonniers lexikon, "En strategi (eg ren strategi)... en fullständig föreskrift för hur spelaren skall handla i varje skede av konflikten, för hur kan skall svara på varje tänkbart drag från motspelarens sida". Referenser till spelteori ges t ex i IBRD II (förkortning av tung strategi - se sid 129), men de återfinns uttalade även hos många andra strateger (med strateg avser vi här en person, en grupp eller en institution som författat eller på annat sätt föreslagit en strategi). I våra strategier utgörs medspelarna av olika intressegrupper, vilka står i motsättning till varandra. Många strateger utger sig för att vara objektiva domare i spelet, men som vi skall se är de alla partiska - faktum är att strategerna ingår, och måste ingå, som medspelare i sina strategier. Domare saknas vilket stundom gör spelet mycket förvirrat för åskådaren (exempel ges under avsnitten "Framtidsstudier" och "Tolkning av data").

Det vore överambitiöst att ge en precis och vetenskaplig definition av "strategi". Det vore också oklokt, ty det skulle kräva en undersökning av varje text med avseende på varje enskild punkt i definitionen, utan att därmed tillföra något meningsfullt stoff till vår sammanfattning. Vi nöjer oss därför med att definiera strategi för utveckling som förslag till åtgärder att lösa världsproblemen, med speciell betoning på periferins situation. Man skulle också kunna ställa upp vissa kriterier på en strategi, som t ex att den skall innehålla (a) en ekonomisk och politisk analys av den situation strategin avser påverka, (b) en uppsättning mål eller normer för den framtida utvecklingen, (c) en diskussion av alternativa medel för att nå dessa mål och deras genomförbarhet, samt eventuellt (d) en prioritering av de föreslagna medlen. Det visar sig emellertid att nästan ingen strategi uppfyller dessa kriterier och en del uppfyller inte något av dem på ett tillfredsställande sätt. Genom att begränsa kraven på strategiernas innehåll och kvalitet kan ett bredare spektrum täckas. En mer övergripande bild av olika

synpunkter på utvecklingsproblematiken underlättar en bedömning av i synnerhet de tunga strategiernas plats i ett större sammanhang. Därför inkluderar vi här också sådana strategier som primärt inriktas på att rädda centrum från undergång, samt texter som saknar explicita formulerade strategier men där de återfinns implicit (t ex Kahn).

Redovisningen här saknar ambitionen att vara fullständig. En mängd synpunkter kommer inte till tals. Vi har utslutit politiskt överdrivet naiva synpunkter som förs fram av små förvirrade grupper - eller av grupper vars avsikt är att förvirra. Enskilda u-länders långsiktiga utvecklingsplanering i form av t ex femårsplaner har förbigåtts helt. Inte heller behandlas Kinas utvecklingsstrategi inom det egna landet eller i t ex Afrika, respektive den "icke-kapitalistiska" utvecklingsmodellen, som den definieras i Sovjetunionen. De multinationella företagens (MNF) ökade dominans i den perifera ekonomin borde eventuellt motivera att ett särskilt kapitel ägnades de många förslag som finns om hur dessa företag skall bemästras. Ämnet ges dock inte här den uppmärksamhet det kanske förtjänar. I dag praktiserade strategier diskuteras inte separat, men de refereras till när så anses nödvändigt för att relatera skrivbordsstrategiernas produktion till verkligheten. Klassificeringarna av strategierna kan också ses som ett försök att placera dem i en verklighet (som vi subjektivt uppfattar den).

Strategierna är uppdelade i tunga (definition sid 128) och lätta. De senare innehåller exempel på enskilda forskares och författares syn på underutveckling och förslag till utveckling. De lätta strategierna är utgångspunkt för ett försök till strukturering av olika aspekter, som återfinns i de tunga strategierna.

2.3 Motsättningar

Om en motsättning råder mellan t ex två länder menar man att dessa länders intressen är oförenliga på en eller flera punkter. Vi utgår ifrån att det råder motsättningar mellan centrum och periferi. På samma sätt kommer vi att hävda att det råder en motsättning mellan ekonomisk tillväxt och resursknapphet, även om detta skulle förnekas av någon tillväxtförespråkare. De fyra viktigaste motsättningarna, som behandlas här är:

- mellan centrum och periferi
- mellan samhällsklasser inom periferin, vilket yttrar sig i en konflikt kapital-arbete, rikedom-fattigdom samt i inkomstojämlikhet, förmögenhets- och kapitalkoncentration, skev jordfördelning, maktkoncentration, etc
- mellan samhällsklasser inom centrum, vilket yttrar sig ungefär som i periferin, men mindre påtagligt

- mellan tillväxt och miljö (icke-förnyelsebara resurser, föroreningar, etc). Andra benämningar är människan - naturen (uttrycket hämtat från ROM I), resursefterfrågan
- resurstillgång, tillväxt - resurstak, tärkraft - bärkraft.

Man kan visa att alla andra motsättningar kan hänföras till någon av dessa fyra. De är dessutom sinsemellan beroende: sålunda hävdar vi att såväl den första som den sista motsättningen i de flesta fall kan härledas bakåt till klassmotsättningarna inom centrum och inom periferin. Den läsare som inte är överens lugnas med att denna ståndpunkt inte tjänar som utgångspunkt vid vår bedömning av de olika strategierna. Däremot noteras vilka motsättningar som tas upp och vilka som ignoreras. Behandlingen av motsättningarna utgör en grund för klassificering av strategierna (se tabell 4). Detta gäller såväl med avseende på vilka motsättningar som diskuteras som hur de tolkas. I det sista fallet råder meningsskiljaktigheter främst i synen på den ekonomiska tillväxten kontra miljön och därmed också i synen på hur denna motsättning skall lösas (krisprofeter kontra tillväxtförespråkare). De flesta utom oberoendeförespråkarna är däremot överens om att motsättningarna mellan centrum och periferi löses genom ökat ekonomiskt samarbete, medan strategierna i övrigt varierar något.

2.4

Strategier

Strategierna kan grovt indelas enligt följande:

- tillväxtförespråkare (TF), som vi även kallar neo-optimister, tillhör efterkrigstidens nyklassiska skola inom ekonomin. De har det största inflytandet i planeringen av det kapitalistiska samhället. I extrema fall (jämför USA på 30-talet) utvecklas de till teknokrater - "en person som behandlar politiska problem som om de vore teknologiska, som behandlar människor som objekt, inte som jämställda subjekt"¹). Deras målsättningar är ekonomiska, av typen garanterad profitkvot, maximerad BNP, maximerad utveckling för enskilda grupper, garanterad minimiinkomst och stabil tillväxt av köpkraft och konsumtion
- krisprofeter (KP), är en mer sansad benämning på dem som annars kallas domedagsprofeter. Rörelsen, som egentligen har anor långt tillbaka i tiden (Malthus, drag av Schopenhauer), uppstod genom ökad medvetenhet om miljön och om centrum-periferi-klyftan ("hotet från u-länderna"). Denna medvetenhet var en utväxt av den politiska rörelsen 1968, som förkvävdes. KP fungerar

1) Sten Johansson, "Syftar all vetenskap till kontroll", Häftet för kritiska studier. I fotnot tillägger han att han skulle vilja lansera ordet "tillväxtgangster".

också som avledare från en förståelse av den kapitalistiska krisen i västvärlden och av det kapitalistiska systemet över huvud taget. Elitistiska tendenser återfinns hos enstaka individer som en följd av starka motsättningar mellan KP, som vanligtvis är naturvetare, och den etablerade TF-eliten. Deras målsättningar är ekologiska, i sällsynta fall som ivrare för en bevarad flora och fauna på människors bekostnad, men vanligare är en strävan mot ett stabilt ekologiskt samhälle under mycket lång tid och under givna bivillkor med avseende på miljö och resurser

- oberoendeförespråkare (OF), är anti-imperialister, antingen i egenskap av nationalist eller socialister. De senare koncentrerar sig på studier av samhällsformationer i periferin och deras påverkan av det utländska beroendet. Målsättningarna är primärt socio-politiska.

De tre grupperna är långtifrån inbördes homogena. Utöver dem finns strategier som är svåra att placera och som här får utgöra två separata grupper:

- cirkelteoretiker (CT), var populära främst under 60-talet. De saknar en explicit ideologi, förklarar underutvecklingen med "ondo cirklar" och söker lösningar genom att på olika sätt omforma dessa cirklar till uppåtgående spiraler. Gruppen överlappar i viss mån både TF och KP

- lagomförespråkare (LF), uppvisar likheter med krisprofeterna i sina strategier men däremot inte i analysen (i den mån sådan finns) av "u-ländernas hot" och "de förestående kriserna". Liksom KP saknar de försök till analys av motsättningarna i periferin. Deras bevekelsegrunder för ändrade ("lagom") konsumtionsmönster i centrum är olika varianter av solidaritet med de fattiga, ibland religiöst präglad.

Tabell 4 är ett försök att generalisera de tre förstnämnda gruppernas behandling av de fyra motsättningarna.

Tabell 4 Sammanfattning av strategier med avseende på motsättningar (underordnad strategi eller sådan, som bara behandlas av ett fåtal, ges inom parentes).

Motsättningar	Tillväxtförespråkare	Krisprofeter	Oberoendeförespråkare
centrum - periferi	Öka både centrums och periferins tillväxt. Mer handel (och bistånd). (Minska befolkningstillväxten.)	Minska centrum-periferi-klyftan. Mer bistånd. Minska befolkningstillväxten.	Minska periferins ekonomiska relationer med centrum. Ökad självtillit.
inom periferin	Diskuteras ej	Diskuteras ej	Ökad jämlikhet. (Socialism genom massornas mobilisering.)
inom centrum	Diskuteras sällan	Minska konsumtionstillväxten (i synnerhet de rikas).	Ökad jämlikhet. (Socialism som långsiktig effekt av periferins ökade oberoende.)
tillväxt- miljö	Litar till marknadskrafterna.	Minska tillväxten. Bevara resurser o miljö.	Diskuteras sällan. (Prioritera tillväxt före miljöhänsyn i periferin.)

Strategierna är individer, institutioner eller ad hoc-grupper. De förstnämnda är genomgående akademiker eller i enstaka fall företagsledare och politiker. Deras syften är varierande och i många fall oklara. Institutionerna är likaså av akademisk karaktär, med undantag av politiska grupperingar. Som exempel kan nämnas "think tanks" i USA: RAND Corporation, Institute for Defense Analysis (IDA), Stanford Research Institute (SRI), Aspen Institute, MIT och Hudson Institute, där Herman Kahn är chef.

"Hudson institute hade från början främst uppgifter från amerikanska försvarsdepartementet, men nu är halvparten civila beställare som huvudsakligen faller inom projektet The Corporate Environment 1975-1985.

Studien är upplagd som ett gemensamt projekt för hundratalet beställare, varav flertalet är multinationella företag, cirka hälften amerikanska. Projektet studerar de stora företagens miljö och möjligheter under 80-talet. Från Sverige deltar (eller har åtminstone deltagit - LB¹) på olika sätt Gränges, Volvo, IVA och SE-banken. Projektet är gemensamt för många stora företag utanför demokratisk kontroll och kan bidra till en dold samordning"...

"En ytterligare aktivitet är de internationella framtidsstudiekonferenserna. Hittills har tre konferenser avhållits, nämligen i Oslo 1967, Kyoto 1970 och Bukarest 1972; dessutom hölls en speciell konferens i Rom 1973. Oslokonferensen dominerades av deltagare med anknytning till universitet och

1) "LB" markerar kommentar av Lars Bondestam

högskolor. De två senaste konferenserna hade en större andel deltagare med inriktning på planering i etablerade institutioner. I Kyoto fanns många representanter för näringslivet, medan antalet deltagare från offentlig förvaltning var stor i Bukarest" (Sandberg, sid 99).

Oslo-konferensen är sammanfattad i Mankind 2000, som vi delvis tar upp. En motsvarighet till Hudson Institute i Europa är det brittiska Institute for Strategic Studies (se sid 70).

Under senare år har freds- och framtidsforskningsinstitut dykt upp. Till de mer kända hör det i Oslo, lett av Johan Galtung. Sekretariatet för framtidsstudier i Stockholm är ett annat högproduktivt organ. Även politiska partier, eller ad hoc-grupper inom sådana, engagerar sig i utvecklingsstrategier. I Sverige kan nämnas folkpartiets aktiviteter, bl a redovisade i The Rich and the Poor (ed David Wirmark), som är en sammanfattning från ett internationellt möte i Stockholm, november 1974. En grupp inom SAP har givit ut Framtiden kräver, som innehåller intressanta analyser och förslag men utan referenser till periferin.

Ad hoc-grupper utses annars av internationella officiella organ, som FN, eller inspireras av sådana organisationer som Rom-klubben. Deras strategier ges ofta en förhållandevis stor tyngd, inte minst genom att kända personer placeras i deras ledning.

Institute for World Order bekostar ett projekt, kallat "Preferred Worlds for the 1990's", som skall resultera i åtminstone sju tunga böcker om världens framtid, varav en av Johan Galtung.

2.5

Framtidsstudier

"Det enda man med säkerhet kan förutsäga om framtiden är tidens framåtskridande".

A Buchan, Sju vägar till framtiden

Med Herman Kahns hjälp definieras några hjälpmedel vid framtidsstudier (Kahn 1973, sid 41):

- projektion = icke-analytisk extrapolering in i framtiden, baserad på kända data. "I andra fall kan projektionen baseras på intuitioner, bedömningar och spekulationer... det finns inget absolut krav på validitet."

- prognos = fastställande av möjliga händelser, varefter dessa händelserns sannolikheter beräknas (ej nödvändigtvis kvantitativt utan snarare genom prioritering av händelser).

- förutsägelse = en viss händelse som tillskrivs mycket stor sannolikhet

- profetia = "ett slags förutsägelse, men baseras ofta på icke-logiska och övernaturliga auktoritetskällor och tenderar mot att bäras av något slag av moralisk eller religiös övertygelseglöd" (Kahn 1970, sid 43)

Kahn undviker att inkludera begreppet strategi i framtidsstudier. Vad som i grund och botten är strategier i hans scenarier ger sken av att i stället vara objektiva förutsättningar för andras (Vita Husets och Pentagons) strategier. Hans metodik har blivit hårt kritiserad (se t ex Tinbergen, sid 67). Block & Nilsson inkluderar däremot strategier som en del av framtidsstudier:

"Vetenskapsmännens, lärarnas och journalisternas uppgift är... att för den allmänna opinionen framlägga alternativa möjligheter, upplysningar om saksförhållanden och förhandlingslägen, långsiktiga utvecklingstendenser och faror, problem som måste lösas och tänkbara metoder att lösa dem. Detta är i verkligheten vad vi menar med framtidsstudier..." (sid 156) (mina understrykningar).

Strategier utgår ifrån den historiska utvecklingen och den nuvarande situationen, så som den uppfattas, samt från en föreställning om framtiden. Idéer om hur framtiden kommer att arta sig (neo-optimisterna) eller urarta sig (krisprofeterna) utgör för vissa en mer adekvat grund att stå på än dagens aktuella situation när de skall formulera sina strategier. Med undantag av sådana förlopp som styrs av naturlagar (t ex inom astronomin) eller som verkligen kan planeras (t ex balansen i älgstammen), kan framtiden inte studeras och "framtidsstudier" är egentligen ett irrelevant begrepp. "Framtidsspekulationer" säger ofta mer, men av praktiska skäl behåller vi här den gängse nomenklaturen även om den kan förleda.

En befolkningsprojektion som kopplas till en prognos av livsmedelsproduktionen för år 2050 visar kanske att maten inte räcker. Den strategi som förordas för att hålla tillgång och efterfrågan i balans beror således av projektionens och prognosens tillförlitlighet. En värdering av strategin måste därför inkludera en kritisk granskning av såväl projektionen som av prognosen. Om de t ex visar sig att efterfrågan för existensminimum överskrider tillgången så är det bevisligen något fel på antingen projektionen eller på prognosen.

Exakta projektioner av typen "5 761 465 tusen människor på jorden år 1995"¹⁾ har eventuellt ett egenvärde, men väger inte tyngre än "ca 5,8 miljarder" som argument för

1) World Population Prospects, 1970-2000

en viss strategi. Det krävs inga datorer för att förutspå att världens befolkning med stor sannolikhet kommer att ha passerat 5,5 miljarder-strecket före år 1995 och mycket närmare kan man inte komma i någon prognos. Däremot krävs betydligt mer än datorer och avancerad matematik för att förstå orsakerna till en befolkningstillväxt av en viss storleksordning - ett faktum som förvånansvärt sällan uppmärksammas i strategierna. (Om befolkningsprojektioner, se vidare avsnittet "Tolkning av data".)

En trendframskrivning (extrapolering eller projektion) baserad på den historiska utvecklingen ger intryck av total objektivitet. Projektioner är emellertid inget annat än matematiskt formulerade profetior. Utvecklingen styrs inte av permanenta naturlagar; vi vet inget om förekomsten av och styrkan hos de faktorer som avgör den framtida ekonomiska och politiska utvecklingen. Profetior innehåller ett stort mått av spekulationer om det okända.

"Det fria spekulerandet om framtiden är ointressant, eftersom det inte skiljer de möjliga från de omöjliga framtiderna. Det okritiska framdragandet av trender är ohederligt, då de ger ett falskt sken av vetenskaplighet" (Iger 1976, sid ii).

Beckerman, tillväxtförespråkare, vars grundläggande värderingar torde skilja sig från Igers, hävdar samma sak:

"Det är en karakteristisk svaghet hos en slapp vetenskaplig metod att göra förutsägelser om framtiden på grundval av samband som kan ha funnits under vissa praktiska förutsättningar men som uppenbarligen kommer att vara helt andra under andra förutsättningar" (sid 128).

Strategens uppgift är också att övertyga, vilket avgör hans taktik vid presentationen av strategin. Han är vanligtvis inte objektiv vid värderingen av sin egen strategi. Om projektionen eller prognosen utgör en del av hans argument talar vi här om argumenterande projektion eller dito prognos. De värderingar som ligger bakom argumenterande projektioner och prognoser måste därför granskas (sålunda uppfattar Paul Ehrlich, Tor Ragnar Gerholm och Mao Tse-tung framtiden helt olika). Ett ytterlighetsfall är när projektioner framställs som förutsägelser:

"Prognosers och framtidsstudiers funktion som självuppfyllande profetior hänger samman med att en av flera möjliga framtida utvecklingar presenteras som den troliga framtiden förskansad bakom en mur av kalkyler och vetenskaplighet. Om det blir

känt att den avses ligga till grund för olika aktörers planering är sannolikheten stor att den blir självuppfyllande" (Sandberg, sid 83).

2.6 Tolkning av data

"Den kunskap vi har i dag om orsaks-sambanden i världen går från total okunnighet till ytterlig exakthet".
D Meadows i Tillväxtens gränser

Emedan taktisk hänsyn ofta tas vid presentationen av en strategi, finns det anledning att fråga sig om också argumenten anpassas efter värderingarna och slutsatserna. För en ganska ytlig jämförande undersökning har vi i tabell 5 och 6 valt "befolkning" som variabel då det är den enda variabel som förekommer flitigt i strategierna. Den första jämförelsen mellan strategier avser jordens bärkraft, uttryckt i folkmängd, och den andra befolkningsprojektioner.

Tabell 5

Jordens bärkraft i antal människor

Strateg etc	Befolkning (miljarder)	Anmärkning ¹⁾
Borgström	ca 2	
Blueprint	under 3,5	se sid 101
Ehrlich	max 6	sedan passeras födelsetalet av dödstalet
Kågeson	8-10	risk för ekokatastrofer
Ehrensverd	10-15	inledning till den stora svälten (ca år 2000)
A Weinberg	20	utan svårighet; alla vid dagens (1970) amerikanska levnadsstandard
Roger Revelle	97	alla med minimidiet 2500 kcal/dag
Colin Clark	133	alla med genomsnittsjapanens standard år 1960
Prof Socolow	ca 3 800	alla vid dagens amerikanska standard

1) Det finns vanligtvis ett antal reservationer bakom varje uppskattning, av vilka vi endast angivit de viktigaste.

Tabell 6

Befolkningsprojektioner

Strateg etc	Projektionen gjord år	avser år	Befolkning (miljarder)	Anmärkning ¹⁾
Ozbekhan	ca 1969	1985	4,7	
FN's medelproj	1973	"	4,816	
H Kahn	1967	"	4,917	överraskningsfri progn
Pop Council	...	2000	5,8	tvåbarnsfamilj norm för
Aspen	1975	"	5,937	världen år 2000
Gerholm	1971	"	5,95	uppgjusterad
FN's medelproj	1966	"	6,130	
Ozbekhan	ca 1969	"	6,2	
FN's medelproj	1973	"	6,27	omräknat från 1995
H Kahn	1967	"	6,389	överraskningsfri progn
ROM IV	1976	"	6,419	
FN's medelproj	1968	"	6,513	
ROM II	1974	"	6,5-6,8	omräknat från uppgift
Ehrensverd	1971	"	7,5-8	om enbart periferin
Aspen	1975	2020	7,461	
H Kahn	1967	"	9,025	överraskningsfri progn
G Borgström	ofta	2025	15	
ROM IV	1976	2050	10,404	
FN's medelproj	1968	"	11,228	
Ehrensverd	1971	"	10-15	
Adler-Karlsson	1975	2075	15,831	FN's proj enligt A-K

Det mest pessimistiska i tabell 5 är Borgström och Ehrlich, båda KP och uttalade malthusianer. Den förre ger också det högsta befolkningstalet i tabell 6 - ett tal som t o m är mer än 30 % högre än FN's projicerade befolkning 25 år senare! Det är för övrigt anmärkningsvärt att jorden, enligt Borgström, kommer att hårbärgera ca 7 gånger fler människor än vad dess bärkraft tillåter (denna inkonsekvens återfinns ej hos Ehrlich, Ehrensverd och Kågeson). Ytterligare studier av de två tabellerna antyder ett samband mellan respektive strategs ideologi och den uppskattade bärkraften respektive den projicerade befolkningsstorleken.

Tillväxtförespråkaren Kahn är i sin nya prognos (1973) inte oroad av befolkningstillväxten, **emedan han** anser att **demograferna** överskattar de framtida födelsetalen. Han räknar med att befolkningen planar ut, "men sannolikt inte före 1985". Om det tolkas som t ex "åtminstone före år 2000" skulle det innebära en stabiliserad befolkning

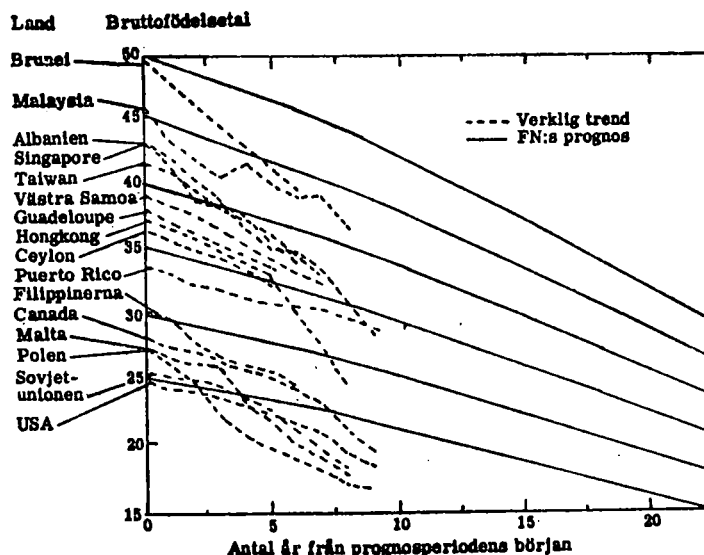
1) Det finns vanligtvis ett antal reservationer bakom varje uppskattning, av vilka vi endast angivit de viktigaste.

på under 6 miljarder i början av nästa århundrade. Ett annat intressant fall är tillväxtförespråkaren Tor Ragnar Gerholms förhållandevis låga projektion, vars ursprung vi skall försöka förklara. Hans ideologiska utgångspunkt är att

"Den optimism, trots allt, som ursprungligen fanns, har ersatts av nattsvart pessimism. Nu är det ingen hejd på eländet. Vi får höra om en oundviklig befolkningsexplosion med världsomfattande svält och ständigt växande gap mellan fattiga och rika folk som snart sagt naturnödvändiga påföljder..."

Såvitt jag förstår är pessimismen i allt väsentligt obefogad. Men tyvärr är det icke desto mindre tänkbart att domedagsprofeterna får rätt. Om deras miss-tröstan sprider sig genom hela samhället kan resultatet bli en handlingsförlamning, som gör pessimismen till en självuppfyllande profetia" (sid 7-8).

(Jämför Sandbergs självuppfyllande profetia, sid 20.) Gerholms mer optimistiska syn kan eventuellt försvaras om den syftar till att undvika "handlingsförlamning", men då förutsätts också ärliga argument. Han hävdar emellertid att nativiteten nästan automatiskt anpassar sig efter en sänkning i mortaliteten, vilket kan vara sant endast om vi rör oss över tidsperioder på omkring en generation. Vidare påstår han att allt fler länders införande av familjeplaneringsprogram kommer att sänka födelsetalen. Men för det första vet vi inte i vilken utsträckning sådana program kommer att införas och dessutom strider påståendet om dessa **programs** effektivitet mot erfarenheterna. Gerholm menar dessutom att FN i sina projektioner har underskattat nedgången i födelsetalen, och som bevis jämför han FN's allmänna prognos över födelsetalens nedgång med den kända demografiska utvecklingen för sexton speciellt utvalda länder (se figur 2). I samtliga dessa länder utom i Puerto Rico har födelsetalen sjunkit snabbare än vad FN förutspådde. Men han påpekar inte att erfarenheterna från de elva ingående u-länderna, som är specialfall bl a i så måtto att deras födelsetal har sjunkit exceptionellt snabbt, svårligen kan överföras till andra u-länder. Det hör till saken att befolkningen i de elva u-länderna endast utgör 3,4 % av befolkningen i hela periferin, vilket ytterligare försvagar hans jämförelse. Med utgångspunkt från denna manipulerande metodik kommer Gerholm fram till "en till något över fyra miljarder stabiliserad total folkmängd" år 2000 (sid 29). Då han finner denna folkmängd vara alltför låg justeras den uppåt till omkring 5 miljarder med "hänsyn till åldersfördelningen inom populationen". Slutligen finner han att "under alla omständigheter" når befolkningen högst 5,95 miljarder, vilket ser mer hoppningivande ut än 6,00 miljarder (LB).

Figur 2

Gerholms jämförelse mellan födelsetalens utveckling enligt FN och i speciellt utvalda länder (Gerholm, sid 29).

I stället för att ge fler exempel på "anpassade data" skall en motpol till Gerholm, krisprofeten E J Mishan, få avsluta med att försvara sin "ovetenskapliga" inställning till "objektiviteten":

"Jag är långt ifrån omedveten om att många av mina argument i de senare kapitlen inte står sig inför en 'vetenskaplig' granskning och att jag har gjort många påståenden utan något försök att framlägga bevis. Enligt min mening ligger felet i den nuvarande frånvaron av kunskaper och inte i mina argument" (sid 22).

Obevisade argument kan således rättfärdigas med att kunskap saknas för att bevisa dem. Mishan är en av de få som erkänt det, men hur många fler följer den principen? Är det kanske i många fall en princip att föredra framför den "objektiva vetenskapen"?¹⁾

1) För en kritik av opportunistisk objektivitet inom vetenskapen, se t ex Gunnar Myrdal, Världsfattigdomen, samt av samma författare, Objektivitetsproblemet i samhällsforskningen.

Nästan alla liberala strategier syftar på kort eller lång sikt till en förbättring av de fattigaste människornas situation, åtminstone om vi utgår från strategernas utsagor om sina egna verk. Ett antal frågor uppställer sig: Vilka är de fattigaste? Varför förblir det fattiga? Vad menas med människors situation? Hur uppstod denna situation? Vad menas med förbättring? Vem skall förbättra? På vems villkor skall förbättringen genomföras? Vad är skillnaden mellan på kort och på lång sikt och hur beror denna skillnad av strategin och vice versa? Vad är syftet (avsikten) med denna förbättring? Vem skall betala förbättringen?...

Ytterst sällan ställs dessa frågor och i den mån ens ett urval av dem besvaras är svaren otillfredsställande. Studier av underutvecklingsprocesens mekanismer ersätts av (ofta banala) konstateranden eller överförenklade påståenden. Fattigdom görs till "något i sig". I värsta fall ställer man sig helt frågande inför underutvecklingen. För Gerholm har således de fattiga länderna "inte lyckats ta fram sina rikedomar lika snabbt som vi¹⁾". I stort sett lever de alltså kvar på det agrara stadiet och är därför - ännu så länge - hänvisade till den levnadsstandard ett agrarsamhälle förmår erbjuda" (sid 129) (se även Gerholms analys av den gröna revolutionen, sid 36-39). Lindbecks förklaring är näraliggande: "Förekomsten av massfattigdom i dag kan främst ses som en konsekvens av att modern ekonomisk tillväxt - av skäl som vi inte helt känner - kommer mer än etthundra år senare till dagens u-länder än till Västeuropa och Nordamerika" (sid 468, min understrykning). Som framgår senare än denna oförståelse eller ovilja till förståelse inte på något sätt karakteristiskt endast för tillväxtförespråkare, utan vi finner den också hos krisprofeter (se speciellt Adler-Karlsson, sid 93-94).

I bästa fall diskuteras fattigdomens direkta (synliga) orsaker, i form av ojämn jordfördelning, inkomstojämlikhet, arbetslöshet, medan de bakomliggande förklaringarna undviks. När de direkta orsakerna upphöjs till slutgiltiga orsaker isoleras underutvecklingsprocessen från varje grundläggande extern förklaring, enligt denna analys. Det hjälper inte att påstå att det finns ett samband mellan periferins fattigdom och centrums rikedom (svält kontra överkonsumtion) om man inte samtidigt förklarar hur sambandet ser ut, vilka krafter som upprätthåller

1) Finns det några länder som lyckats ta fram sin koppar lika snabbt som Zaire, Chile och Zambia, sitt aluminium lika snabbt som Jamaica, sitt silver lika snabbt som Mexiko och Peru, sitt tenn lika snabbt som Malaysia och Bolivia, sitt kvicksilver och sitt kaffe lika snabbt som Brasilien, sin fosfat lika snabbt som Marocko, sitt te lika snabbt som Ceylon och Indien, sitt... ? (LB)

denna relation, och i vems intresse det sker. Orättvisor är ingen naturlag.

En strategi som bygger på en beskrivning av sambandens existens (t ex statisk statistikbeskrivning) kan leda till att helt andra grupper gynnas än de som ursprungligen avsågs. Som exempel kan nämnas den analys som ser inkomstojämlikheten i sig som den slutgiltiga orsaken till fattigdom. Den ur analysen härledda strategin innehåller då t ex förslag om inkomstöverföringar från centrum till de lågavlönade i periferin. Sådana inkomstöverföringar betyder i realiteten en subventionering av det privata kapitalet i periferin, d v s en omfördelning mellan stat och privata företag. Med största sannolikhet skulle det dessutom leda till inflation, vilket i första hand drabbar städernas marginella grupper och majoriteten av landsbygdens befolkning som man av politiska eller andra skäl inte kan nå med inkomstöverföringarna. Ökad penningmängd är ingen garanti för utveckling för de fattigaste, i synnerhet inte med de förutsättningar som flertalet militära och borgerliga regeringar i periferin erbjuder. Vi skall därmed inte förneka att inkomstöverföringar kan tjäna de fattigas syften, men för att en sådan strategi skall övertyga måste den med nödvändighet redovisa i vad mån den eliminerar underutvecklingens underliggande orsaker och inte bara lappar ihop några av dess öppna sår.

Exemplet ovan kan generaliseras att gälla varje strategi. Fattigdomen är en del av en större helhet. En strategi för eliminering av fattigdomen kräver förståelse av och hänsynstagande till helheten. I den mån en sådan analys ges, kommenteras den vid presentationen av respektive strategi.

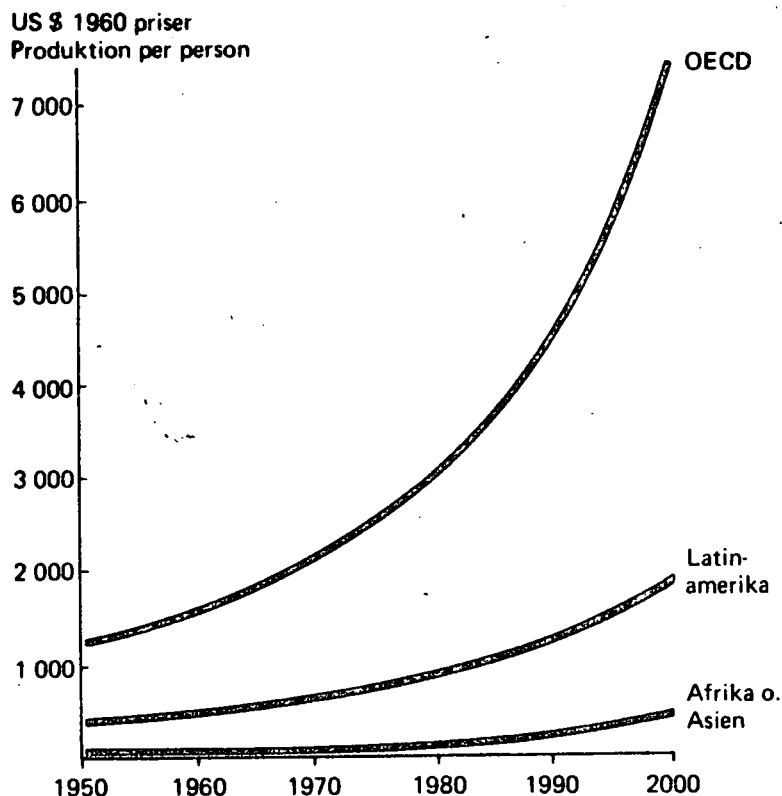
3.1

Klyftor

Den konkreta världsbild, som strategien önskar förändra, kan beskrivas på flera olika sätt (kvantifierad ojämlikhet, energiuttömningar och miljöförstörelse, kapprustningen, utsugningen, befolkningstillväxten, standardtillväxten, etc eller en kombination av allt detta). Emedan ökad ekonomisk jämlikhet är en målsättning för många strategier, är det naturligt att först ge exempel på ojämlikheten, så som den uttrycks i en klyfta mellan centrum och periferi. Vi begränsar oss här till en beskrivning av klyftan, utan att ingående diskutera förklaringar till denna (rättvisa skall ges de många som verkligen genomför sådana diskussioner samt de korta artiklar vi refererar till där respektive författare inte utger sig för att behandla andra aspekter än ett fåtal yttringar).

Klyftan ges två dimensioner: mellan rika och fattiga länder samt mellan rika och fattiga människor inom respektive länder. Den första dimensionen är vanligast

i den populära u-landslitteraturen, framställd t ex som i figur 3, med en extrapolering av klyftan till något visst år (jämför figur 14, sid 145). En precisering kan också göras som i tabell 7. Denna tabell tjänar som utgångspunkt för ett räkneexempel i ROM III (se dito). Vi diskuterar inte här den uppenbara osäkerhet som råder beträffande inkomstuppgifterna¹⁾.

Källa: Barbara Ward (red.) m.fl., *The widening gap. Development in the 1970's*. Columbia University Press, New York och London 1971.

Figur 3

"Det växande gapet" (Ur Adler-Karlsson, Lärobok..., sid 125).

Tinbergen menar att genomsnittsinkomsten i den rikaste tiondelen av världen förhåller sig till dito i den fattigaste tiondelen som 13:1 (se även sid 32), efter korrigering för olika prisnivåer. Förutom den tvivelaktiga korrigeringen²⁾ är detta förhållande beroende av

1) Detta här diskuterats i en tidigare rapport, L Bondestam, Some Notes on African Statistics.

2) "Inkomsterna i de rikaste länderna har dividerats med 2,25 för att korrigera för den högre prisnivån och för 'duplication' (Tobin-Nordhaus) samt har korrigerats för prisnivåskillnader (David 4/9-regeln)" (ROM III, sid 87). Det rimliga i en sådan reducering av klyftan, för att göra den mer realistisk, kan ifrågasättas. Den förhållandevis

hur man värderar de varor och tjänster som kan erhållas för inkomsten. (Denna kommentar gäller inkomstjämförelser mellan centrum och periferi i allmänhet.)

Som exempel kan nämnas den effekt som klimatskillnader mellan centrum och periferin har på boendet och därmed på byggnadsindustrin. Prisförhållandet mellan en ombonad lägenhet i Sverige och en välbyggd hydda i Afrika är betydligt större än förhållandet mellan dessa två bostäders bruksvärden. Skillnader i den omätbara sociala boendemiljön förrycker prisjämförelsen ytterligare. Ytterligare exempel kan ges som visar att en total eliminering av klyftan (från 13:1 till 1:1) inte kan vara ett rimligt mål i sig (dessa synpunkter förs även fram av tillväxtförespråkare och oberoendeförespråkare - dock från olika utgångspunkter). Därmed förefaller även en kvantifiering av klyftan mindre relevant. Ett annat skäl är att klyftans andra dimension riskerar att fördunklas, d v s att motsättningarna inom nationer underordnas motsättningar mellan dem. Detta hänger samman med användningen av genomsnitt. Vi skall här begränsa kritiken av per capita-begreppet till ett citat av en oberoendeförespråkare:

"Här buntar man ihop en - ur klassanalytisk synpunkt - godtycklig samling klasser och beräknar sammanlagd inkomst per individ. Detta är ju strängt taget en fullständigt poänglös operation. Att sedan, som ofta görs, använda det som rangdimension för utveckling är inte poänglöst, utan ägnat att dra uppmärksamheten från utvecklingsproblematikens centrala frågeställningar".¹⁾

Klyftans två dimensioner kan emellertid kombineras enligt Adler-Karlssons modell (se figur 4). Han tar hänsyn både till klyftan mellan centrum och periferi (streckade respektive tomma staplar) och till klyftan mellan rika och fattiga människor (mellan A och B i centrum respektive mellan C och D i periferin). Uppdelningen av världens befolkning är rent matematisk och helt byggd på "de fattigaste 60 procenten". Sålunda utgör i figuren periferins befolkning 60 % av världsbefolkningen (vilket dessutom är fel - skall vara närmare 70 procent). Dessutom utgör de fattigaste människorna 60 % av såväl

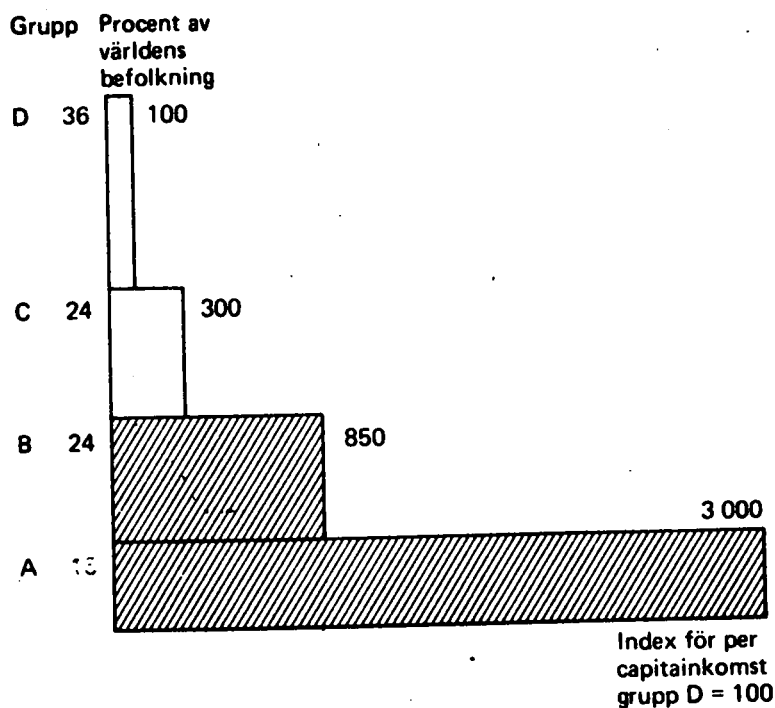
1) Anders Forsman, "En revolutionär fredsforskning", Kommentar, 2/68.

låga prisnivån i periferin gäller endast lokalt producerade varor. Med ökad integration i världsekonomin tenderar priserna på dessa varor att anpassas till världsmarknadspriserna. Vid en snabb hypotetisk ökning av genomsnittsinkomsten, t ex genom tillväxt av exportindustrin, ökar dessutom konsumtionen av importerade varor och prisnivån i detta u-land tenderar att närma sig centrums prisnivå. Den korrigeringsfaktor, med vilken periferins inkomst multipliceras (i det här fallet 2,25), måste därvid minskas, vilket motverkar en minskning av den statistiska klyftan.

Tabell 7 Den globala fördelningen av BNP och befolkning samt BNP per capita (index 100 för Asien, respektive för kapitalistiska u-länder)

	BNP (%)	Befolkning (%)	BNP/capita, index (tillägg av LB)
Nordamerika	30,0	6,1	2 540
Japan	8,3	2,8	1 530
Oceanien	1,5	0,6	ca 1 300
Europa (exkl USSR)	31,8	13,2	1 245
USSR	10,7	6,5	851
Latinamerika	5,2	7,9	340
Afrika	2,4	10,2	120
Asien (exkl Japan)	10,2	52,7	100(basindex)
I-länder, marknadsekonomi	65,7	17,9	1 300
Centralplanerade länder	20,2	32,0	223
U-länder, marknadsekonomi	14,2	50,1	100(basindex)

Uttag ur ROM III, sid 12

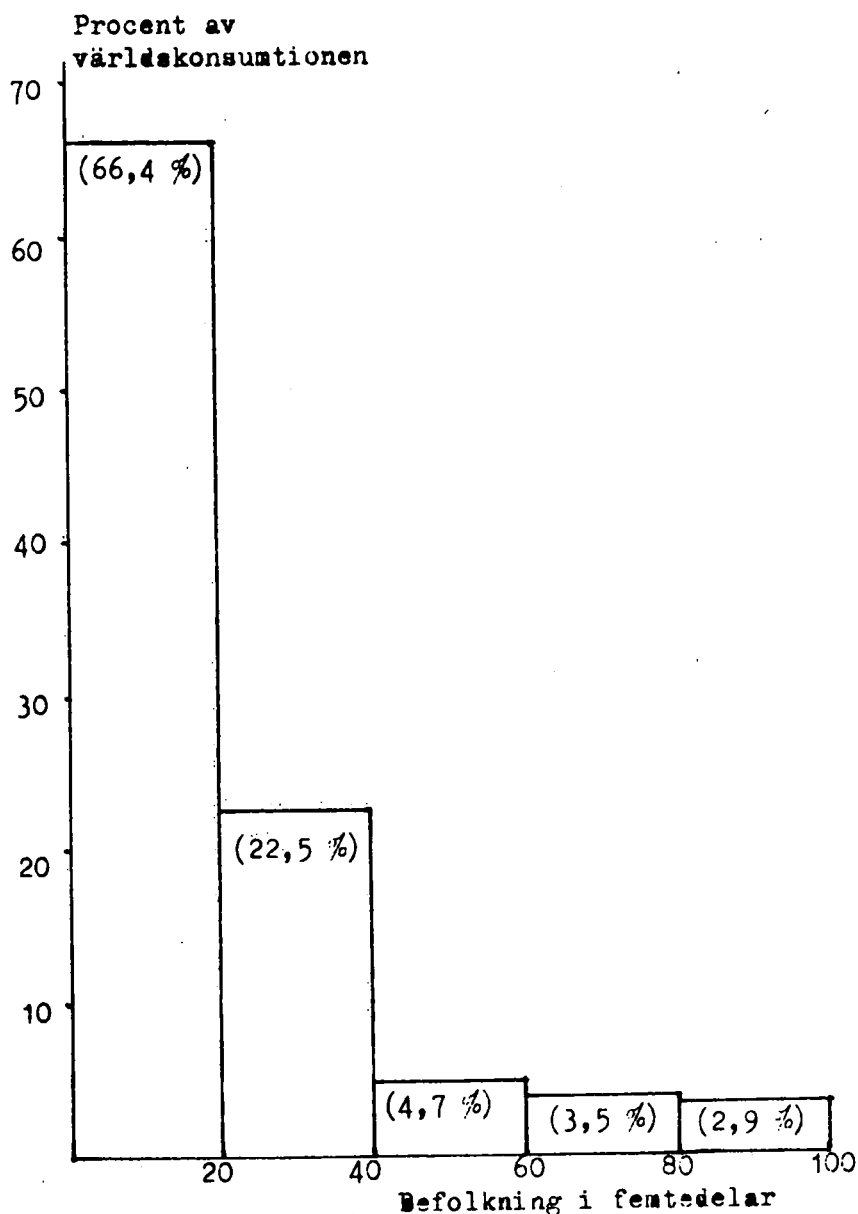
Figur 4

Index för världsinkomstens fördelning (Adler-Karlsson, Lärobok..., sid 123).

de rika som de fattiga ländernas befolkning ($B/(A+B) = D/(C+D) = 60\%$). Parallellen är irrelevant, emedan de rika i periferin i verkligheten utgör en avsevärt mindre andel av befolkningen än i centrum, medan de däremot har en större andel av totalinkomsten. Med A-K's utgångspunkt är de fattigas inkomst i centrum nästan tre gånger så stor som de rikas inkomst i periferin,

vilket förutsätter en helt ny och mycket originell definition av "rikedom". A-K's uppdelning i inkomstklasser är verklighetsfrämmande varför den jämförande uppdelningen mellan fattiga och rika blir inte bara poänglös utan också missvisande, ty i motsättningen mellan centrum och periferi framställs de rika i periferin som underordnade hela centrum.¹⁾

Figur 5 återger ett bättre alternativ för att beskriva ojämlikheten i världen. Därmed inte sagt att framställningen är tillförlitlig.

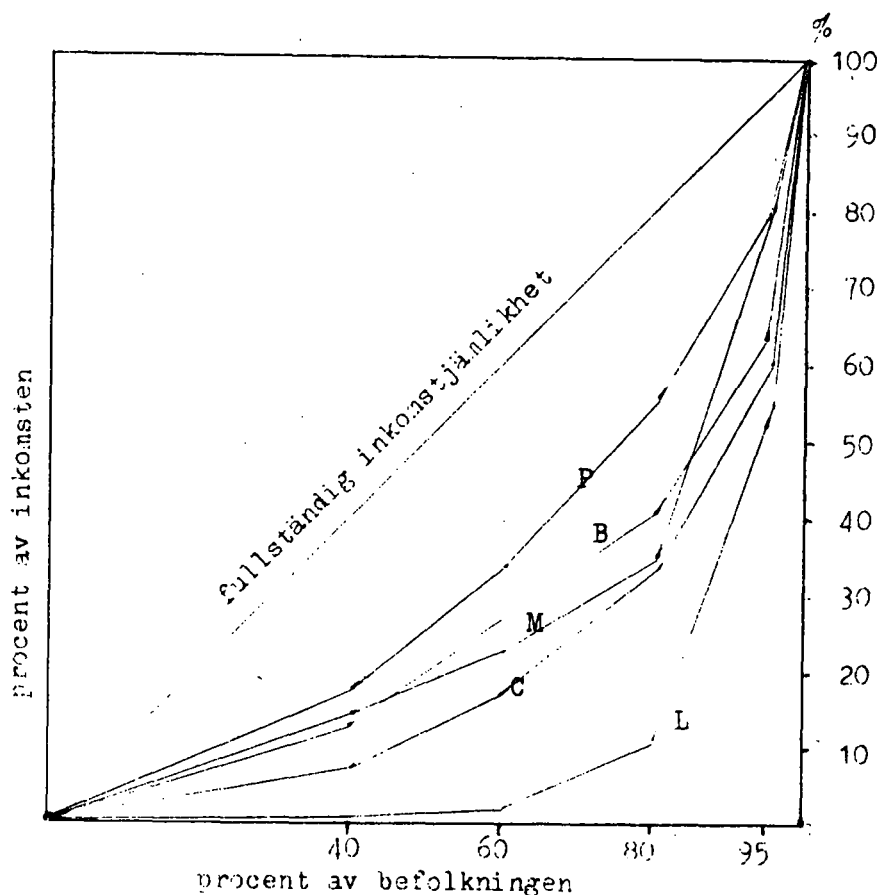

Figur 5

Världskonsumtionens fördelning. Källa: Världsbanksstatistik.

1) Dessutom är de fattigas relativa inkomst överskattad i periferin, vilket innebär en underskattning av ojämlikheten. Av A-K's figur framgår att de 60 % fattigaste tillfogar sig en tredjedel av totalinkomsten, men av 39 u-länder, uppräknade av Adelman och Morris (sid 152), tjänar de 60 % fattigaste så mycket i endast 5 länder, nämligen i Burma, Chad, Indien, Niger och Pakistan - samtliga extremt fattiga, med en per capita-inkomst på \$110 eller mindre. A-K påpekar dock att hans inkomstfördelning är en förenkling av Adelmans och Morris uppgifter - frågan är hur långt man skall tillåtas förenkla.

En illustrativ metod att beskriva inkomstfördelningen inom ett land är den s k Lorenz-kurvan. Vi har i figur 6 valt ut fem länder med olika inkomstkarakteristika. Ju mer kurvan avviker från diagonalen desto större är inkomstojämlikheten inom landet. Fördelen med detta presentationssätt är att man tvingas söka förklaringar till de stora skillnaderna mellan länder (här speciellt markerade genom det selektiva urvalet av länder). Lorenz-kurvan kan alltså tjäna som ett hjälpmedel för

Figur 6

Lorenz-kurvan för Libyen (L), Columbia (C), Marocko (M), Bolivia (B) och Pakistan (P). Källa: Adelman och Morris, sid 152. (Observera att inkomstuppgifter är alltid osäkra och att kurvorna här endast tjänar som illustration.)

en analys av ett lands ekonomi och därmed som ett hjälpmedel vid formuleringen av en strategi (observera att kurvan enbart beskriver, men den förklarar ingenting). Vi återfinner diskussioner kring inkomstfördelningen i periferin endast i ett fåtal strategier (IBRD II, ILO I och II och ROM IV bland de "tunga strategierna").

Av vad som sagts ovan står det klart att klyftan mellan rika och fattiga inte kan uttryckas i några enkla siffror. Även om ojämlikheten mellan centrum och periferi är mycket stor får den inte dölja de faktiska klyftor som råder inom länder. Medvetandet om detta har ökat under senare år, vilket också återspeglas i den allt större vikt man lägger vid uttalanden om "bistånd till de fattigaste". Med några få undantag saknas inom den liberala litteraturen fortfarande analyser av de faktorer som formar Lorenz-kurvan. Så länge strategierna baseras enbart på beskrivningar av klyftorna tjänar de främst ett akademiskt intresse.

3.2

Kan inkomstklyftan centrum - periferi minskas?

Om vi för tillfället utgår ifrån att det är en strävan att minska klyftan mellan centrum och periferi (alla är inte överens om det), kan det teoretiskt sett ske genom en höjning av tillväxten av periferins nationalprodukt och/eller en sänkning av centrums. Ytterligare en möjlighet, och den som med ringa framgång praktiseras i dag, är att alla parter söker maximera sin tillväxt men att konsumtionstillväxten i centrum dämpas, så att ett överskott bildas för överföring till periferin.

I ROM III ger Tinbergen ett räkneexempel där han med olika antaganden om BNP-tillväxten illustrerar hur klyftan kan minskas mellan 1970 och 2012. (Vi tar bara upp två av hans tre alternativ samt begränsar oss till projektionen av per capita-inkomsten - övriga variabler är livsmedelstillgång och inkomst från förädlingsindustrin.) I ett optimistiskt alternativ (alt B) följer han den tro som återfinns hos tillväxtförespråkare, "t ex de flesta ekonomer, teknologer, geologer och några agronomer", och i ett mindre optimistiskt alternativ vad gäller centrum och Latinamerika (alt A) följer han "de flesta ekologer (främst biologer) och de andra". Den rådande klyftan på 13:1 mellan de 10 % rikaste och 10 % fattigaste år 1970 (se fotnot, sid 27) kan fram till år 2012 reduceras till 13:2 i alternativ B och till 13:4 i alternativ A (vissa villkor ställs också på livsmedelstillgången).

Tabell 8

Befolkning och inkomst per capita, 1970 och 2012. Befolkning i miljarder (Bef m), befolkningsstillväxt i % (Bef %), inkomst per capita i \$ (I/c \$) och dess tillväxt i % (I/c %). 1970 \$ i realvärde, d v s efter korrigering - se ovan. Utdrag ur ROM III, Tabel 9, sid 91.

Region	år 1970		år 2012					
	Bef m	I/c \$	Alt A och B		Alt A		Alt B	
			Bef m	Bef %	I/c m	I/c %	I/c m	I/c %
Afrika	349	200	750	1,8	1 500	5,0	1 550	5,0
Asien	1 958	150	3 700	1,5	1 170	5,0	1 170	5,0
Latinamerika	281	483	550	1,6	1 500	2,8	3 670	5,0
Centrum	1 089	925	1 600	0,9	1 500	1,2	3 670	3,3
Världen	3 677	407	6 600	1,4	1 320	2,9	2 030	3,9

Herman Kahn (1969) har i ett hypotetiskt exempel utgått ifrån att alla resurserna investeras:

"Antag att vi under första året har en bruttoprodukt P i den del av den utvecklade världen som skall ge hjälp i stor skala och att denna produkt växer årligen med en faktor $(I + a)$ så att bruttoprodukten efter n:te året kan anges med formeln $P(I + a)^n$. Antag också att den del f_n av denna produkt avsätts till hjälp åt u-länderna under n:te året och att denna investering på N-n år växer med en faktor $(I + b)^{N-n}$ som resultat av avkastning och förnyad investering av denna i u-ländernas ekonomier. Det investerade nettokapitalet vid N:te året till följd av den u-landshjälp som givits under n:te året blir då

$$P(I + a)^n f_n (I + b)^{N-n},$$

och det totala kapitalet bestående av u-landshjälp och på nytt investerad avkastning blir

$$P(I + a)^N \sum_{n=1}^N f_n \frac{(I + a)^n}{(I + b)^n}$$

Vi har i fortsättningen förenklar och kompletterat Kahn's beräkning något för att göra resultatet mer lättförståeligt.

Om vi antar att $a = b$ (vår förenkling) blir det totalt investerade och tillgängliga kapitalet vid N:te året

$$N f_n P(1 + b)^N \quad (f_n \text{ antas konstant över tiden})$$

Nedanstående tabell ger det totala kapitalet efter 10, 20 respektive 30 år för $P = \$1\,500$ miljarder, $b = 0,03$ och $0,05$ samt $f_n = 0,7\%$ (FN's målsättning) respektive $2,0\%$.

Tabell 9

Ackumulerat kapital i periferin, enligt Kahn's modell

Efter antal år	$b = 0,03$		$b = 0,05$	
	$f_n = 0,007$	0,02	$f_n = 0,007$	0,02
10	141	403	171	489
20	379	1 084	557	1 592
30	765	2 185	1 361	3 890

Det ackumulerade kapitalet är direkt proportionellt mot den andel som går till bistånd. Kapitalet växer långsamt i början men sedan allt snabbare (resultat av ränta på ränta). Med en ekonomisk tillväxt på 5 % per år, om FN-målsättningen uppfylldes av hela OECD och om hela biståndet investerades effektivt, skulle det utifrån initierade kapitalet uppgå till nästan samma belopp efter 30 år (\$1 361 miljarder) som centrum förfogade över vid ingången av perioden. En slutsats är att det inte behövs så stora överföringar från centrum för att periferin skall utvecklas. Exemplet är givetvis helt orealistiskt, vilket inte hade behövt påpekas om inte Kahn själv konkluderat att "man skulle därmed också ha ett bevis för att en utveckling är möjlig". Detta måste tolkas som "teoretiskt möjlig". Om kapitalismen vore lika effektiv som i Kahns modell skulle ingen underutveckling råda i dag - åtminstone inte mätt i per capita-inkomst. Han tar heller ingen hänsyn till avskrivning av investeringarna. Hans desillusion beträffande det lokala u-landskapitalet och hans övertro vad gäller centrum (d v s USA) som utvecklingsgenerator i periferin yttrar sig i att han enbart diskuterar centrums kapital, trots att det skulle ha varit enkelt för honom att komplettera med ett initialt u-landskapital av viss storlek i modellen.

3.3

Kan konsumtionsklyftan centrum - periferi minskas?

I stället för att mäta klyftan i inkomst är det mer rättvisande att jämföra mängden av de varor och tjänster man får för pengarna. Som framgått tidigare bör man då ta hänsyn till varierande behov i olika regioner, t ex på grund av klimatskillnader. Nedan antar vi att behoven är desamma överallt. En strävan mot global jämlikhet skulle tära betydligt mer på jordens resurser och miljö om centrums tillväxt fortgår i samma takt som hittills. Ett extremt och helt orealistiskt alternativ är global nolltillväxt och global jämlikhet, vilket skulle förutsätta en kraftig standardsänkning i centrum, en enorm överföring av resurser till periferin och en total kollaps av det kapitalistiska systemet.

Vi skall här inte upprepa de politiska begränsningar som finns för global jämvikt (endogena restriktioner, t ex det kapitalistiska systemets inre motsättningar, enligt

marxistisk teori), utan enbart relatera detta jämviktsmål till jordens begränsade fysiska resurser, d v s de exogena restriktionerna. För både Malthus och Ricardo utgjorde sålunda resursbegränsningarna ett viktigt element i samhällsutvecklingen. Hos Malthus övergår tillväxten av livsmedelsproduktionen till en lineär funktion i samma ögonblick som all jord är utnyttjad. Den odlingsbara arealen är alltså en absolut gräns för exponentiell tillväxt. Därefter sjunker arealavkastningens relativa tillväxt. Malthus menade att detta absoluta förhållande satte en gräns för såväl befolkningstillväxten som för möjligheten att höja de fattigas konsumtion, d v s öka jämlikheten. Hos Ricardo råder ingen övre absolut resursgräns men resurstätheten eller -kvaliteten i naturen minskar med ökat uttag (t ex mineralhaltens avtagande eller uppodlingen av allt sämre jordar). Den marginella avkastningen minskar således med ökad insats av arbete. När produktionen har nått en viss nivå går den med förlust. Resurstaket är således relativt.

Dagens krisprofeter och lagomförespråkare rör sig kring Malthus och Ricardo, dock utan att diskutera deras ekonomiska teorier. Som en motpol till dessa två står Laskys lag, som säger att ökad knapphet på en vara (lagen gäller egentligen en speciell situation) leder till stigande priser och därmed kan mer arbete och kapital läggas ned på att utvinna marginella resurser. Definitionen av "utvinningsbara resurser" skulle inom marknadsekonomin således anpassas efter prisförändringarna. Tilltron till prismekanismen som "resursalstrare" har utvecklats av tillväxtförespråkarna. Sålunda menar Beckerman att det finns mer råvaror än man i dag officiellt anger, ty eftersom man underskattade resursernas storlek förr, så gör man det även nu (sid 173-178). I de fall kostnaderna för råvarornas utvinning skulle öka, så balanseras detta av höjda priser (sid 181). Gerholm sträcker ut resonemanget att gälla vatten: ett sätt att lösa vattenfrågan är genom hushållning, som sköts med prisreglering (sid 39-40). Beckerman vill t o m applicera prismekanismen på miljön:

"Den ekonomiska teorin framställer åtminstone kriterierna klart och explicit: man säger stopp, när det samhälleliga värdet av en ytterligare förbättring av miljön är lägre än det samhälleliga värdet av allt annat som måste offras för att man skall få denna förbättring...

'Optimal' nedsmutsning är den nivå vid vilken denna punkt har nåtts, d v s där de samhälleliga kostnaderna för att minska nedsmutsningen med ytterligare en enhet exakt motsvarar de samhälleliga fördelarna av att göra det och där en ytterligare minskning då skulle kosta mer än de ytterligare

fördelar som står att vinna... Optimeringskriteriet är åtminstone härlett ur målet att maximera den totala välfärden" (sid 29-30, 137 och 138).

Att denna hårddragna ekonomism inte är helt gångbar i dagens debatt är klart. I vilken utsträckning den praktiseras är inte lika klart.

Med hjälp av Kågeson, Lindeberg och K Olsson skall vi sammanfatta möjligheterna till global utjämning av konsumtionen av energi och metaller, (Diskussionen kring fördelningen av livsmedel utelämnas här, ty den har varit alltför omfattande för att vi skall kunna ge den rättvisa på ett begränsat utrymme.) De utgår ifrån att de icke-förnyelsebara resurserna är ändliga (i ljuset av mycket stor optimism på andra håll är detta inget trivialt påpekande).

Olsson visar att om alla skulle leva på svensk energinivå år 2000 skulle vi komma "farligt nära det absoluta tak för utnyttjande av fossila bränslen som koldioxidutsläppen sätter". En global konsumtion av elenergi på dagens svenska nivå skulle kräva byggandet av en kärnreaktor varje dag fram till år 2000 (varje reaktor antas ge 1000 megawatt och fungera utan driftavbrott) (sid 22-23). Kågeson finner likaså att "en svensk eller amerikansk energistandard av i dag inte kan uppnås i global omfattning under någon längre tidsperiod med mindre än att vi utsätts för mångdubbelt större miljörisker genom användning av briketter i jätteskala". Även om fusionskraft mot förmodan skulle komma till användning kommer "värmealstringen, de radioaktiva föroreningarna och tillgången på övriga råvaror ändå att sätta en gräns för människans industriella expansion" (sid 33-34). Lindeberg har med exempel och omfattande argumentation sökt påvisa att prismekanismen inte fungerar. Han har också räknat ut att om periferin "nådde upp till amerikansk energistandard, skulle de nu utvinningsbara oljeresurserna ta slut på 7 år!" (sid 58). Han refererar även till Bertil Odén som påvisat att om den rika världen drog ned sin tillväxttakt med 1,5 % skulle den fattiga världen kunna öka sin energianvändning med hela 9 % utan att tillväxten av det globala energiuttaget ökades.

"De fattiga länderna är redan i dag hänvisade till de ständigt flödande energikällorna. Ett verkligt bistånd från de rikas sida skulle bestå i att hjälpa dem att utnyttja dessa bättre. Ett annat verkligt bistånd vore att skära ner den egna oljeförbrukningen så mycket som möjligt så att den billiga oljan kan sparas till framtida bruk, för en verklig industrialisering i dessa länder... Över huvud taget bör den energi- och materialsnåla teknik allt fler ser som ett mål för svensk teknisk utveckling också passa in i dessa länder. Vidare bör sådan teknik väljas som är mer arbets- än kapital- och råvaruintensiv" (Lindeberg, sid 25 och 84).

Lindeberg visar att minskad oljeförbrukning i centrum kan kombineras med ökat bistånd (diskussionen alltför omfattande att refereras här).

Kågeson har beräknat att det skulle krävas en fyra- till åtta-dubbling av produktionen av de flesta malmer om alla jordens invånare i dag uppnådde amerikansk nivå. Enligt Olsson skulle järnproduktionen ökas tio gånger efter 25 år. Kvantiteterna finns, menar han, men inte kapaciteten att bryta dessa väldiga mängder malm och att därefter utvinna metallerna (sid 24). "Jordens resurser räcker inte för en global förbrukning av amerikanska (eller nordeuropeiska) mått. Tillgångarna bör däremot med en noggrann hushållning räcka till en dräglig materiell standard för alla jordens invånare" (Kågeson, sid 51).

Vi skall övergå till att återge Curt Nicolín som exempel på en företagsledares syn. Reservationerna skall kanske ses i ljuset av hans roll som ansvarig förvaltare av kapitalet. De yttre likheterna med Kågesons analys visar än en gång att ideologier inte kan generaliseras.

"Ett av de stora problemen är de fattiga ländernas naturliga strävan till jämlik standard med de rika länderna. Är det en rimlig målsättning? Med 200 miljoner människor förbrukar USA i dag mellan 25 och 40 % av världsförbrukningen av de flesta råvaror. Låt oss i medeltal säga 1/3. En 'jämlik värld' på USAs standard skulle i dag förbruka råvarorna ca sex gånger fortare än nu. Det skulle minska tiden att lösa våra problem med ungefär 40 à 50 år. Världen har knappast råd med det...

Jämlikhet mellan i- och u-länder är inte näraliggande. En sänkning av i-ländernas standard skulle vara vägen, men det förefaller vara en orealistisk tanke. Den jämlika vägen synes för avsevärd tid förbli en utopi" (sid 124-125).

Basil Davidson, slutligen, har relaterat centrums konsumtion av i dag till periferens av i morgon:

"Enligt professor Eyre,... om tretton miljoner människor i Nederländerna ensamma förbrukar nästan dubbelt så mycket tenn som hela Afrikas befolkning; om Förenta staterna förbrukar mer än hälften av det aluminium som produceras i världen, en fjärdedel av världens koppar, mer än en tredjedel av världens nickel, och andra mineraler i proportion till detta; om andra industriländers förbrukning också är i samma storleksordning, hur mycket är det då troligt att det finns kvar åt ett industriellt utvecklat

Afrika om fyrtio eller femtio år? Är det inte troligare att afrikanerna vid det laget måste nöja sig med att stå och stirra på tomma hål i marken?"¹⁾

Även om det finns mineralreserver kvar skulle man kunna lägga till ytterligare en fråga: är det rimligt att afrikanerna skall tvingas betala betydligt högre utvinningskostnader för mineraler i framtiden, om tillgången sjunker och om vi med ekonomerna antar att mineralutvinningen regleras av prismetanismen?

1) B Davidson, Kan Afrika överleva? sid 95. Davidson refererar till professor S R Eyre, "Man the Pest: The Dim Chance of Survival", New York Review of Books, 17, no 8, 18/11 1971.

I Aftonblandet, 5.6.1977, skrev Sara Lidman: "GRÄNGES/LAMCO har kontrakt med staten Liberia att få utvinna järnmalm där under 50 år - därefter skall Liberia själv övertaga gruvdriften. "Då har landet, tack vare LAMCO, blivit så utvecklat att det kan klara ett så tekniskt avancerat företag!" Kruxet är bara det att med den takt som LAMCO hittills använt kommer berget Nimba att vara tömt på sin malm långt dessförinnan. När LAMCO avslutat sin U-hjälpande verksamhet ska Liberia stå med sin naturrikedom förvandlad till en sprängd kassakista, en tom krater, en dödsfälla."

TILLVÄXT - FÖRDELNING

Ekonomisk tillväxt syftar på produktionen, ej på konsumtionen. Tillväxt behöver alltså inte betyda konsumtionsökning (standardtillväxt). Det är möjligt att inom ett land ha större produktion än konsumtion (om överskottet går till bistånd eller om kapital förs ut på annat sätt) eller mindre produktion än konsumtion (om man emottar bistånd eller lever över sina tillgångar). De som stöder tillväxten är genomgående också optimistiska om dess fortlevnad (intressestyrd optimism), medan de som ej stöder ökad tillväxt ser två alternativ: tillväxten upphör av sig själv (resursknapphet, mättad marknad, depression), eller vi tvingas reformera produktionen så, att tillväxten medvetet dämpas eller systemet "ändras".

Tillväxtförespråkarna menar att den primära målsättningen måste vara att öka tillväxten i periferin, inte att minska centrum-periferi-klyftan. De ser ökad tillväxt i centrum som en utvecklingsstrategi, d v s som ett medel för tillväxt i periferin. TFs motståndare hävdar att hög tillväxt i centrum inte leder till global jämlikhet och att det är konsumtionsmönstret i centrum som avgör hur mycket resurser som "blir över" för periferin. Periferins utveckling görs hos båda grupperna beroende av centrums handlande - initiativet måste komma från centrum. Periferins utveckling görs till en funktion av marknadskrafternas (TF) alternativt människornas (KP) "goda vilja".

4.1

Näckrosdammen

"En fransk gåta för barn belyser en (annan) aspekt av den exponentiella tillväxten, nämligen den skenbara plötslighet med vilken den närmar sig en given gräns. Vi antar att vi äger en damm där en näckros växer. Näckrosen fördubblas i storlek varje dag. Om den får växa ohämmat skulle den täcka dammen helt inom trettio dagar och kväva andra former av liv i vattnet. Vi tycker länge att näckrosen är liten, och så bestämmer vi oss för att inte bry oss om att beskära den förrän den täcker halva dammen. Vilken dag gör den det? På den tjugonionde dagen naturligtvis. Vi får en dag på oss att rädda dammen" (ROM I, sid 30).

Näckrosdammen får här stå som symbol för KPs fruktan. Denna näckrosfruktan, som återkommer i alla krisprofetior, kan gälla antingen konsumtions- eller produktionstillväxten. I båda fallen leder tillväxten till kris, antingen i form av ett hot från den exponentiellt och snabbt växande befolkningen i periferin, eller i form av de repressalier centrum kan förvänta sig från periferin på grund av centrums exponentiella och snabba produktionstillväxt (inkl standardhöjning).

Medan motsättningarna inom TF uttrycks i ett ekonomiskt teknokratspråk tar sig konflikten med såväl KP som med de socialistiska värderingarna betydligt mer drastiska former. Något missvisande har TF av KP kallats optimister eller superoptimister. Otvivelaktigt är de dock mer optimistiska än KP vad gäller teknologins utveckling och användningsmöjligheter, råvaruresrerna, den framtida befolkningstillväxten och periferns möjligheter till utveckling. Som en konsekvens kallas KP för pessimister av TF. De överord som präglar en del av debatten mellan dem får även en neutral iakttagare att klassificera dem som optimister respektive pessimister. De stora divergenserna i framtidsvisionerna mellan de två beror till stor del på att fakta får anpassas efter värderingarna. Medan t ex Gerholm tenderar att underskatta den framtida befolkningstillväxten (se sid 23) är Beckerman å andra sidan kanske överoptimistisk vad gäller de framtida möjligheterna att försörja en snabbt växande befolkning (Beckerman, sid 173-178, 183, 192-197). I båda fallen uppnås en förhållandevis hög kvot mellan tillgång och efterfrågan på resurser. KP, å andra sidan, tenderar att överskatta den framtida efterfrågan och samtidigt ifrågasätta TFs resursoptimism. KPs uppskattade kvot mellan tillgång och efterfrågan på resurser blir därigenom betydligt lägre än TFs.

Något förenklat gäller konflikten mellan TF och KP frågan om tillväxt eller ej i centrum. Krisprofeterna framhåller åtminstone tre skäl för minskad tillväxt eller nolltillväxt i centrum: (1) miljön och råvaru- och energiresurserna tål inte den allt hårdare belastning och det allt större uttag som en snabbt ökad produktion medför, (2) ytterligare materiell välfärd är ingen garanti för ett lyckligare liv, och (3) resurserna och de snabbt minskade lagren av råvaror och fossil energi måste sparas åt dem som bättre behöver dem, d v s åt periferin (här kommer även periferins exportgrödor in, som tar arealer från produktion av livsmedel för periferins egen konsumtion), men de måste också spara åt kommande generationer. Den första punkten besvaras av TF med att ekonomisk tillväxt är en förutsättning för att utveckla den miljöbevarande teknologin ytterligare och för att skapa det överskott som krävs för att investera i miljöbevarande åtgärder - som skall sättas in mot den växande industrins biverkningar på miljön. Vi skall här inte diskutera huruvida detta är ett cirkelresonemang eller ej, men däremot konstatera att trots mycket snabb tillväxt under efterkrigstiden så har inte ekonomernas alla förhoppningar infriats. Den andra punkten besvaras med att "det finns kvar mycket fattigdom också i dagens rika länder; stora befolkningsgrupper är uppenbarligen fortfarande angelägna om

att inte endast förbättra sin miljö utan att också höja sin materiella levnadsstandard, d v s att uppnå ökad privat och offentlig konsumtion" (Lindbeck, sid 469). Därmed har vi berört frågan om tillväxt och fördelning, som vi återkommer till i samband med en sammanfattning av TFs syn på den tredje punkten.

Enskilda representanter för TF lägger bevisbördan på dem som kräver förändringar:

"Man kan naturligtvis inte utesluta att framstegen kommer att följas av bakslag och katastrofer. Men bevisbördan ligger onekligen på dessa som påstår att sådana bakslag nödvändigtvis måste inträffa." (Gerholm, sid 38.)

I klartext betyder det att en viss handling, som kan få vissa negativa verkningar, endast skall stoppas om sannolikheten för att dessa konsekvenser skall inträffa är 100 % (jfr Gerholms resonemang i kärnkraftfrågan). Beckerman driver samma argument men lägger till ett ytterligare krav:

"De som angriper den ekonomiska tillväxten på grund av dess skadliga effekter på livskvaliteten måste visa (1) att dessa skador nödvändigtvis följer av ekonomisk tillväxt och (2) att dessa skador har fått en sådan omfattning att den mänskliga välfärden minskats, även då man tar hänsyn till de samhälls-ekonomiska vinsterna med ekonomisk tillväxt. Det logiska behovet av dessa två steg i argumentationen uppfattas sällan och upprätthålls aldrig." (Beckerman, sid 18.)

Det måste betecknas som konservativt att lägga hela bevisbördan på dem som kräver förändring, d v s på dem som varnar för riskerna med en oförändrad låt-gå-utveckling. I de allra flesta fall, och det gäller inte minst sambandet mellan centrums tillväxt och periferins utveckling, är det inte möjligt att med vetenskaplig exakthet bevisa orsakssambanden. Med ovanstående två citat kan i stort sett vilka handlingar som helst försvaras. Likaså är det helt orimligt att avkräva en balansräkning mellan "den mänskliga välfärden" och "de samhällsekonomiska vinsterna" så länge varken TF eller någon annan har kunnat redovisa acceptabla mått på dessa storheter.

TF varnar för en romantisk rousseauansk lösning på problemen, i form av nolltillväxt, decentralisering, tillbaka till naturen, "den påtvingade friheten" under Rousseaus lagstiftare, centrums konsumtion av linssoppa till u-ländernas fromma, förfelad solidaritet, etc. TF ser i krisideologin ett hot mot marknadsekonomin reformistiska utveckling. Dialogen mellan KP och TF är en verbal kamp mellan två klasser på toppen av den sociala

hierarkin. "Frontlinjerna i det nya slaget om miljön kanske kommer att formeras mellan dem (naturvetarna) och samhällsvetarna som har en starkare tilltro till människans egenart"¹⁾). I krisprofetior av typen ROM I och II, Blueprint, Mishan m fl anar TF en risk i form av en reaktionär "högervind" som skulle rubba de stabila liberala cirkelarna:

"Dessa borgerliga särintressen har tagit formen av ett tillväxtmotstånd som i det förflutna den extrema högern haft ensamrätt till... Tillbaka till naturen och det gamla enkla livet, där arbetarna är fulla av respekt och inte strävar efter förändring, där kvinnan vet sin plats i köket och barnkammaren. Allt har en välkänd klang av det nazistiska Tyskland liksom dess medlöpare i Vichy. Disciplin, försakelse och stagnation. Det är så man bevarar rikemännens och borgarnas privilegier, som hotas i en föränderlig värld". (Beckerman, sid 47-8.)

"Kanske har vi också här förklaringen till att framtidspessimismen med en sådan begärlighet omfattas av många bland de rikaste i de allra rikaste länderna. Kanske bottnar denna pessimism i en undermedveten önskan att fly från den ekonomiska friheten tillbaka till det hårda nödtvångets 'trygghetsskapande verklighetsupplevelse'. Kanske känner dessa tungsinta tänkare ur överklassen en nostalgisk längtan efter den tid då en hård och obeveklig kamp för tillvaron gav människors anspråkslösa tillvaro en heroisk resning och på ett enkelt och påtagligt sätt gjorde deras tunga strävan meningsfull". (Gerholm, sid 144.)

De två citaten antyder en kritik av elitismen, men kanske skenet bedrar. Det är sant att elitistiska tankegångar återfinns uttalade framför allt hos de grupper som förlorat tron på ekonomerna och som sätter sitt sista hopp - om det inte redan slocknat - till tekniken och biologin, d v s de återfinns hos naturvetare inom KP. TF behöver inte förorda elitistiska lösningar, emedan eliten bland ekonomerna redan har en avsevärd makt i de politiska besluten. De motsätter sig icke-ekonomiska prioriteringar som kan inkräkta på den ekonomiska lönsamheten, under förutsättning att inte den långsiktiga strategin kräver annorlunda. Detta förklarar Beckermans utbrott:

"En del naturvetare kan t o m vara riktiga dumhuvuden utanför sina specialiteter, vilket är fallet med åtminstone några specialister på vilket område som helst. Men det är synd att just dessa naturvetare inte håller sig till sina specialiteter och att de

1) J Swift, "Flaws in the Blueprint", New Scientist, 10.2.72. Givetvis finns undantag: Mishan är ekonom, Gerholm är naturvetare, etc.

i stället envisas med att visa att de också är intresserade och medvetna om problemen i världen utanför. Deras ställning som tekniska experter garanterar dem en plattform inför den publik som lystet väntar på ammunition i domedagsdebatten. De utgör därför en fara för allmänheten och gör den vetenskapliga världen och yrkeskåren en otjänst." (Beckerman, sid 42.)

Även om citaten ovan refererar till frågan om ekonomisk tillväxt kontra miljöbevarande åtgärder i centrum kan de, som vi skall se, också överföras till frågan om ekonomisk tillväxt i centrum kontra utveckling i periferin. Rent ekonomiska överväganden har i marknads-ekonomin således alltid gjorts till vägledare i politiska frågor¹). När den ekonomiska logikens överlägsenhet nu ifrågasätts, är det naturligt att ekonomerna reagerar och motsätter sig naturvetarnas växande aspirationer. De gör det inte för att de skulle motsätta sig elitismen som sådan.

KP och TF är definitivt inte ensamma på slagfältet. Bäckstrand och Ingelstams kritik av den nyklassiska ekonomismen utgick t ex inte från en ren KP-ideologi, så som vi definierat den här²). Andra lagomförespråkare, som utgår från en marxistisk analys, är betydligt hårdare i sin kritik av både tillväxt- och anti-tillväxt-filosofin. Kågeson får här sammanfatta kritiken av KP:

"De senaste åren har från borgerligt håll framförts krav på nolltillväxt. Dessa synpunkter har inte stöd hos de borgerliga partierna och inte heller hos kapitalet. Inte desto mindre är det fråga om en borgerlig - eller snarast småborgerlig - filosofi. Anhängarna tillhör i allmänhet en samhällsklass som tidigare tillgodogjort sig vinsterna av produktions-systemet, men som nu i allt högre grad drabbas av miljöförstöringen. Deras egen materiella standard och samhällsposition (inklusive t ex arbetstillfredsställelse) är redan hög, och de reagerar nu mot såväl miljöförstöringen som storfinansens

1) Se t ex Eidems och Hamiltons argument i debatten med representanter för den ekumeniska u-veckan (DN 13.11 och 12.12 1975 och 21.1 1976) samt den tillväxtekonomism som generellt framfördes i Ekonomisk debatt, nr 8, 1974 ("domedagsnumret").

2) Vi tar här inte upp B&Is strategi, för det första emedan sambandet mellan deras förslag till åtgärder i Sverige (centrum) och utveckling i periferin är oklart, och för det andra emedan deras förslag redan diskuterats tillräckligt (se B Allard och S Lindholm, Lagom? - pressdebatten kring förslaget om ett annorlunda Sverige, UMIL, Sthlms univ, rapport nr 9, 1976). Det vore dessutom fel att diskutera en strategi som inte är färdig. När den blivit det bör också debatten kunna utvecklas till något utöver de många reaktionära utfall som hittills karakteriserat den.

ökade makt genom att kräva ett stationärt, stillastående samhälle.

Nolltillväxtens anhängare visar i allmänhet föga förståelse för arbetarnas krav på bättre arbetsförhållanden, högre sysselsättning, rättvis fördelning av produktionsresultatet och makt över produktionen. Tvärtom angriper de ofta alla försök att förknippa miljö- och resurskrisens uppkomst med andra samhälls- eller politiska problem. Att blanda in makt- eller fördelningsfrågorna i kampen för en bättre miljö upplevs av dessa människor som en otillåten politisering. De vill till varje pris minska konsumtionen" (sid 68).

Kågesons kritik gäller i viss mån också nyklassikerna, hos vilka "makt" är tabu i den ekonomiska analysen. "Makt är som bekant något som ekonomer sällan inarbetar i sina teorier. Vore det inte bättre att koncentrera den fortsatta diskussionen kring det relevanta i att anlägga ett maktperspektiv vid en övergripande presentation av u-ländernas ekonomiska situation?"¹⁾). På detta svarar ekonomen Hamilton: "'Makt' och 'maktperspektiv' är så diffusa begrepp att jag tvivlar på det kloka i att använda dem som utgångspunkt i ekonomisk analys"¹⁾).

4.3

Ökad jämlikhet - en strategi för penningens och själens frid

Redan på Aristoteles tid säkrade ojämlikhet det hierarkiska system, som krävdes för samhällets organisation och produktionstillväxt. Men, hävdade Aristoteles, alltför stor ojämlikhet ledde till avund och politisk instabilitet, som kunde hota det hierarkiska systemet. Det finns, menade han, en övre gräns för ojämlikheten. Detta resonemang förs även i dag, såväl nationellt (den hierarkiska klasstrukturen) som internationellt (den hierarkiska arbetsfördelningen). På det internationella planet tycks det stå klart att mängden bistånd bestäms av en avvägning mellan fruktan för ekonomisk kollaps i periferin och fruktan för ett ekonomiskt under, som i det senare fallet skulle leda till att periferin stjäla marknader från centrum. Såväl internationellt som nationellt tolkas benägenheten att bistå ibland också som ett uttryck för givarens strävan efter själslig frid, även om "rättfärdighetens glöd värmer givaren långt innan de potentiella mottagarna har fått tillräckligt" (Bowen, sid 87).

Den kristna traditionen innehåller element av "givandet för givarens skull". Liksom Bibeln ger Koranen sina direktiv:

1) Staffan Laestadius och Carl Hamilton i ett replikskifte i Ekonomisk debatt, nr 5, 1975, sid 337-6.

"Det ni ger i allmosor ger ni för er själs bästa; ni skall ge det i den enda avsikten att söka Allahs nåd ty det goda ni gör mot de fattiga skall ni en gång få lönen för. Ni kommer alltså endast att ha fördel av det"¹⁾.

När vi översätter Koranen till dagens profana situation framstår vissa likheter. Givandet har emellertid rationaliserats genom cost-benefit-analyser, "Allahs nåd" har övergått i "det utlånade kapitalets avkastning". Bowen frågar varför inte en person i ett rikt land, där folk lever på \$3 200 per person och år, minskar sin inkomst med 3 % och ger \$100 till en person i ett fattigt land, där medelinkomsten endast är \$150, varigenom den senares inkomst skulle öka med 67 %. Om den rike minskar "till \$3 100, varför inte till \$3 000? Denna fråga tycks aldrig ha diskuterats" (sid 103). Bowen ger själv en del av svaret: den amerikanske skattebetalaren tycker världen är otacksam när mottagaren av hans dollar använder pengarna för att skada amerikanska intressen (sid 101). Detta är repressaliestrategin, som den formuleras av State Department och markeras, sedan Kennedy ersattes, av en sänkning av biståndet till 1/4 % av BNP. "Om ett fritt samhälle inte kan rädda de många som är fattiga så kan det inte rädda de få som är rika", sade president Kennedy. I praktiken heter det nu: om ett fritt samhälle kan rädda de få som är rika så behöver det inte rädda de många som är fattiga. Men repressaliestrategin stöds inte nödvändigtvis av de finansintressen, vars neo-optimister söker stöd i biståndet för utvecklandet av såväl periferin som av det egna kapitalet.

Historiskt finns två motsatta ståndpunkter beträffande orsakerna till revolution. Karl Marx menade att mervärdets höjning, vilket innebar ökad utsugning och fördjupad fattigdom och misär, tvingade människorna att ta till våld för att säkra sin överlevnad och hävda sina rättigheter (detta har av liberaler missuppfattats som att Marx skulle förorda ökad fattigdom för att därigenom påskynda revolutionen). Alexis de Tocqueville (liberal historiker och politiker i Frankrike, 1805-1859) hävdade å andra sidan att det är när folk får smak på ökad välfärd som de revolterar för att höja sin standard ytterligare. Sålunda förklarade han den franska revolutionen med de franska böndernas förbättrade livsvillkor under andra hälften av 1700-talet.

En aspekt av den tillbakahållna hjälpen är den "alltför snabba" utvecklingens fruktade politiska och sociala

1) Koranen, Om allmosegivande, Kons sura, i Åke Ohlmarks översättning, Forum 1961, sid 49.

risker, enligt de Tocqueville. Denna skynda-långsamt-strategi, som är ett viktigt element hos Kahn (se sid 75) får här motiveras av Hollis Chenery¹). Efter att ha gått igenom de faktorer som bidrar till snabb tillväxt i u-länder av olika utvecklingsgrad drar Chenery bl a den slutsatsen att

"Det kan faktiskt visa sig att i mer primitiva samhällen kan en tillväxttakt på över 5-6 % resultera i social oro (för närvarande utforskat) som inte främjar en fortgående tillväxt. Om så är fallet skall vi inte sträva efter maximal utan efter optimal tillväxttakt vid varje utvecklingsstadium" (sid 13).

Så kan det gå när utveckling mäts i tillväxt. Den minskade hjälpen stöds definitivt inte av de många som i ökad ojämlikhet ser ett växande hot från periferin. "En värld i vilken de rika blir rikare fortare än de fattiga blir sannolikt inte politiskt stabil och fridfull" (Baldwin, sid 143). Block och Nilsson beskriver en orsakskedja som utgår från en situation i ett land där nöden blir allmän (se även fotnot, sid 75):

"Regeringen skulle inte längre fungera, folk skulle stjäla i stället för att arbeta, sjukdomar skulle bli allmänna och en stor hungernöd bli följden. Eftersom kommunikationerna är goda i dag, skulle säkerligen från denna hård epidemin snabbt spridas över världen. Alternativt skulle de som över huvud taget hade något att rädda fly från landet, mer eller mindre olagligt ta sig in i andra länder, och där känna hat och bitterhet mot att ingenting gjorts i tid... Halvmesyrrer kommer inte att godtas, hatet mot de vita och rika kommer att växa. Nu vet man hur de vita har det" (sid 168).

För Adler-Karlsson är det likaså den växande standardklyftan i kombination med periferins befolkningstillväxt som manar till handling: "innerst inne är vid rädda för vad den stora majoriteten kan komma att göra med oss", ty vi har fram till år 2075 "vuxit med 614 miljoner, de i dag fattiga folken med 11 188 miljoner, nära tjugo gånger mera!.... Tendensen är alltså utomordentligt klar, världens fattiga majoritet växer, Världens rika minoritet blir allt mindre" (sid 80-81)²).

1) H B Chenery, "Growth and Structural Change".

2) Det är intressant hur Adler-Karlssons resonemang, som ligger så nära president Johnsons i just denna fråga, leder till en starkt uttalad icke-våldsstrategi, d v s diametralt motsatt Johnsons. I ett tal till soldaterna i Vietnam 1966 sade Johnson: "Det finns 3 000 miljoner människor på jorden och vi är bara 200 miljoner; vi ligger under med 15 mot 1. Om siffror ger styrka kommer USA att sopas bort och vi kommer att bli berövade på vad vi har; vi har vad dom vill ha".

Oavsett om hotet är en realitet, så är rädslan det uppenbart. Syftet med hjälpen blir därför att minska de spänningar som ligger bakom hotet. Minskad ojämlikhet, uttryckt i t ex minskade inkomstskillnader, blir ett icke-våldsmål snarare än ett icke-fattigdomsmål. Adler-Karlsson menar inte att de totalt utblottade, som inte orkar resa sig och bli ett hot, skall nonchaleras. Men finns det en risk att andra tolkar hot-motivet så? Är det desperata hot-motivet en inkörsport till den s k livbåtsstrategin, "triage" (se sid 104)? Kan ytligt sett altruistiska målsättningar, som dessutom ger den egna själen frid, leda till cyniska strategier?

4.4

Tillväxt eller fördelning

Sambandet mellan tillväxt och ökad jämlikhet är en fundamental fråga för såväl relationerna inom nationerna som mellan centrum och periferin. På frågan om snabbare tillväxt leder till ökad jämlikhet i ett idealiskt kapitalistiskt samhälle svarar tillväxtförespråkarna ja, men anti-TF svarar nej (anti-TF skrivs i fortsättningen AT; här ingår KP, LF och i viss mån OF). TF redovisar abstrakta modeller för detta men utan att diskutera eller förstå verklighetens ovilja att anpassa sig efter dessa modeller. AT har ingen strategi att erbjuda, utom inkomstfördelning eller revolution, men använder i gengäld erfarenheten som tillhygge mot TF-ideologin. Vi saknar alltså jämförbara strategier att ställa mot varandra och vi saknar en dialog om verkligheten att bedöma. TF och AT rör sig på olika plan (det samma gäller grupper inom AT). Vi skall ändå försöka få någon ordning i detta genom att först låta TF förklara sig, därefter redovisa ATs kritik och slutligen kommentera de båda, främst TF, genom att citera "verkligheten". Allra sist skall vi med exempel beskriva en nyklassisk metod för fördelning av arbetsinkomsterna inom periferin.

En viktig skiljelinje mellan TF och AT går i synen på klyftan mellan centrum och periferi (det faktum att vi här utnyttjar mest svenska referenser förtar inte TF-ideologins internationella giltighet):

"Innan vi diskuterar överföringens problem måste en avgörande skillnad mellan B&Js¹⁾ och vår inställning till u-landsproblemet preciseras. Den består i att medan B&J är ute efter att så snabbt som möjligt minska klyftorna mellan levnadsförhållandena i i-länderna och u-länderna är vårt huvudmål att så snabbt som möjligt höja levnadsnivån i u-länderna. För oss är det allt överskuggande och primära målet i u-landspolitiken under de närmaste decennierna att höja u-ländernas absoluta

1) Citatet är från en debatt med N-G Billinger och O Johansson med anledning av de svenska kyrkornas manifest hösten 1975.

levnadsnivå. Det mera långsiktiga målet är naturligtvis att även u-ländernas relativa levnadsnivå förbättras så att de globala välståndsklyftorna minskar". (Eidem och Hamilton, DN 21.1 1976.)

Kahn (1970) ser inte ens en minskning av de globala klyftorna på lång sikt som ett mål:

"Ett annat obefintligt skenproblem - åtminstone så som det vanligen formuleras - är den ojämna globala inkomstfördelningen. Vanligen framställs detta så att det gäller att eliminera 'inkomst-klyftor' - att utjämna skillnaden mellan de rikaste och de fattigaste" (sid 37).

Enligt Kahn kan vi inte ägna oss åt att minska klyftan, varken absolut eller relativt, för det skulle USA komma att få betala, men däremot kan vi arbeta för att tredubbla BNP per capita i Latinamerika (X80, sid 196-197). Tillväxtförespråkarna är långtifrån en homogen grupp.

De totala resurserna, R , fördelas i dag mellan centrum och periferi i, låt oss säga, förhållandet 4:1 ($0,8R:0,2R$). AT strävar till en början efter en utjämning mot t ex $0,7R:0,3R$ (alternativ 1 - global nolltillväxt) eller mot $0,8R:0,3R$ (alternativ 2 - nolltillväxt i centrum och 50 % tillväxt i periferin under en viss tidsperiod). I båda fallen minskar klyftan, vilket sker på bekostnad av tillväxten i centrum. Det totala resursuttaget bibehålles ($R_{AT}=R$) eller ökar försiktigt ($R_{AT}=1,1R$, d v s med 10 %). TF menar att klyftans minskning som sådan måste underordnas periferins absoluta tillväxt, ty den senare är beroende av centrums ekonomiska expansion, d v s man strävar efter, säg, fördelningen $1,2R:0,3R$. Klyftan är visserligen oförändrad men den 50 %-iga tillväxten i periferin har möjliggjorts tack vare det biståndsutrymme som den 50 %-iga ökningen av produktionen i centrum medgivit. Det totala resursuttaget har ökat med 50 % till $R_{TF}=1,5R$. Den stora skillnaden mellan R_{TF} och R_{AT} belyser den betydligt större optimismen hos TF vad gäller möjligheterna att utvinna resurser och energi i framtiden. TF hävdar dessutom att ATs båda alternativ är ogenomförbara av två skäl. För det första är en kraftigt minskad tillväxt i centrum inte politiskt realistiskt, än mindre nolltillväxt. För det andra skulle en hypotetiskt sänkt produktionstillväxt i centrum minska efterfrågan på u-ländernas produkter, så "med stor visshet skulle en kraftig begränsning av tillväxten i produktionsvolymen (BNP) i dagens rika länder negativt drabba levnadsstandarden i de fattiga länderna" (Lindbeck, sid 469).

"Man får inte tro att de utvecklade länderna bör växa långsammare för att spara resurser åt u-länderna... De förras tillväxt är väsentlig för

att skapa en expanderande marknad för de senares produkter. Ingenting skulle vara skadligare i dag för råvaruproducenterna än t ex en långvarig stagnation i världens industrialiserade länder" (Beckerman, sid 99).

Inte heller minskad konsumtion i centrum av den förnyelsebara varan livsmedel, vilket vid övergång från animalier till en större andel vegetabilier i kosten även leder till minskad livsmedelsproduktion, skulle automatiskt medföra att det blir mer över för u-länderna, ty

"Världens livsmedelsförsörjning kan inte liknas vid ett skafferi där det blir mer varor över ju mindre i-länderna tar ut. Påfyllningen till 'skafferiet' är nämligen inte oberoende av hur mycket man tar ut. Varför? Om, i ett längre perspektiv, i-länningar konsumerar mindre livsmedel, är det mycket sannolikt att detta leder till en lägre produktion, globalt sett, av livsmedel. Mindre konsumtion i i-länderna leder till lägre priser på livsmedelsprodukter och minskad lönsamhet i dessa näringar jämfört med andra näringar. Därför kommer den globala produktionen av livsmedel att minska" (E&H, DN 13.11 1975).

E&H menar således att inom marknadsekonomin kan ATs strävan att i första hand minska klyftan få negativa effekter på den totala produktionen av bl a livsmedel. Det primära målet med minskad konsumtionstillväxt i centrum måste vara att öka biståndsutrymmet, d v s att överföra en del av köpkraften till periferin. Minskad konsumtion, totalt sett, ligger då närmare till hands än att inrikta sig på konsumtionen av enstaka varugrupper som t ex livsmedel.

Periferins köpkraft kan alltså ökas via ökade inkomstöverföringar och överföringar av reala resurser från centrum. För att centrums invånare skall kunna avstå så mycket som möjligt till periferin bör man i centrum eftersträva största möjliga biståndsutrymme, d v s eftersträva största möjliga skillnad mellan totalproduktion och konsumtion av varor och tjänster. Ju större denna skillnad är desto mer u-hjälp kan ges (efter investeringar och återbetalningar av utländska lån). Produktionstillväxten i centrum skall således maximeras. Men det betyder å andra sidan inte att konsumtionstillväxten i centrum automatiskt skall minimeras, ty "om biståndsutrymmet växer snabbare vid en större konsumtionsökning än vid en mindre, bör den större konsumtionsökningen få äga rum" (E&H, DN 21.1. 1976), eller med Lindbecks ord: "En sådan transfer av resurser (överföring från centrum till periferi - LB) är säkerligen lättare att åstadkomma

genom ökad produktion än genom minskad inhemsk 'absorption'" (sid 468, min understrykning). Lindbeck och många andra ifrågasätter emellertid ett direkt överförande av de senaste hundra årens tillväxtprocess i centrum till periferin i dag. Men gapet mellan önsketänkande och verklighet är stort och genomgående undviker man att ge den "förnuftigare" tillväxten ett innehåll.

Ökad tillväxt i centrum ökar dessutom efterfrågan på de råvaror som periferin exporterar, men ekonomierna i centrum måste också anpassas till u-ländernas produktion och export av färdigvaror (i synnerhet lätta konsumtionsvaror), ty

"eftersom u-ländernas ekonomi är, relativt sett, mer baserad på råvaruproduktion än i-ländernas gynnas u-länderna inkomstmässigt av en stor råvaru-efterfrågan från i-ländernas sida... En dämpning av råvaruanvändningen kan kanske vara motiverad av olika skäl, men inte för att hjälpa u-länderna... det är lättare för u-länderna att öka sin produktion av råvaror och industrivaror, och därmed sin inkomst, om exportmarknaderna i väst växer än om de stagnerar" (Lindbeck, sid 468-9).

Företagsekonomiska värderingar om maximal lönsamhet görs till internationalekonomiska riktmärken vid planeringen av en optimal global arbetsfördelning. Den geografiska fördelningen (över världen) av varuproduktionen bestäms av lönsamhetskriteriet för varje enskild vara, d v s profitmaximeringen styr den globala arbetsfördelningen. Denna liberala fördelningspolitik förutsätter en absolut frihandel. En konsekvent u-landspolitik förutsätter därför att handelsrestriktionerna gentemot periferin slopas och att bindningen av biståndet till det givande landets produkter upphör. Periferin skall således med sina ökade resurser, som tillväxten i centrum och det växande biståndet leder fram till, fritt kunna välja sina importländer. Periferins, liksom centrums, varor skall - fortfarande i teorin - fritt kunna konkurrera på den helt öppna världesmarknaden. De nyklassiska modellerna har inte utvecklats mycket sedan sekelskiftet. De är alltför bundna till konkurrenskapitalismens spelregler, som ju i realiteten alltmer ersatts av monopolkapitalismens.

Anti-tillväxtförespråkarna ryggar inför dessa "hädiska tillväxttankar". De vanligaste motargumenten är att TF inte tar hänsyn till råvarubristen samt att centrum trots sin tillväxt inte bistår periferin tillräckligt:

"Trots att de industrialiserade länderna upplevde en tillväxt utan motstycke under 1950- och 60-talen, så fann inte tredje världens länder ett frikostigt

klimat för överföringar av resurser. Tesen att 'ju rikare vi är desto mer ger vi bort' kan vederläggas och tillväxtskolans argument är följaktligen inte övertygande",

men Bäckstrand och Ingelstam tillägger också

"Det är även förståeligt att anti-tillväxtskolan inte kan vinna mer allmänt stöd och trovärdighet. Där finns många teoretiskt svaga punkter och de alternativ som framförts har ännu inte testats genom praktiska experiment eller politiska handlingar" (sid 48).

Som redan nämnts, och som här betonas av B&I själva, är det svårt att koppla "AT-strategier" för minskad konsumtion i centrum till förbättringar för periferin, men därmed inte sagt att det skulle vara lättare att förstå hur TF skall överföra "sina" resurser. Om biståndsutrymmet är detsamma i båda fallen betyder inte metoden för att skapa detta utrymme något för möjligheten att överföra det till periferin. Än mindre betyder det något för hur biståndet används i periferin, under förutsättning att de överförda resursernas innehåll är detsamma. Det räcker inte att säga att "Tillväxtens innehåll är alltså - måste faktiskt vara! - reala resurser som u-länderna kan tillgodogöra sig" (E&H, 21.1. 1976). Faktum är att misslyckade resursöverföringar under åtminstone ett och ett halvt decennium visar att TF inte vet vad biståndsutrymmet skall innehålla, och i den mån de anger det kan de inte förklara hur det skall leda till ökad jämlikhet inom periferin. Bäckstrand och Ingelstam pläderar för minskad konsumtion av resurser för centrums produktion (olja, importerat grisfoder, etc). Det skulle ge ett överskott som kan utnyttjas av periferin, men lika litet som TF kan B&I och AT i allmänhet ange hur överskottet skall överföras och fördelas.

I den ekumeniska u-veckans (9-16 november 1975) manifest framfördes i koncentrat ett flertal viktiga synpunkter, som TF på rent ekonomistiska grunder ställde sig frågande inför:

Ungernärning, förtryck och arbetslöshet är en verklighet för en stor del av mänskligheten. Människor dör varje dag därför att mat och jordbruksredskap är för dyra. De goda åren i västvärlden har bara haft marginell betydelse för u-länderna. Tillväxten har stannat kvar här och vi har under lång tid bara kunnat avstå mindre än en hundradel av den årliga produktionen. U-länderna har fått smulor från vårt rika bord och samtidigt tvingats skövla sina egna råvaror för att få nödvändig valuta.

I vår del av världen pekar utvecklingen mot en mångdubbelt större produktion och konsumtion av många varor. Varor som blir för dyra för dem som verkligen behöver dem. Varor som ibland inte ens berikar våra liv, men väl stjäl vår tid.

Samtidigt har vi blivit medvetna om att det finns gränser för utvecklingen. Vår jord klarar inte av hur mycket smuts och rovdrott som helst. Det råder brist i världen på energi och konstgödning. Livsmedelslagren är oro-väckande små.

Vi skräms av knappheten men inser inte klart, att denna sedan länge varit en realitet för större delen av mänskligheten. I stället bildar vi ett slags rikemansklubbar för att trygga vår egen försörjning. Vi låter u-länderna bli åskådare när de rika länderna konkurrerar

på översta trappsteget om begränsade tillgångar.

- Det är både omoraliskt och mentalt ohälsosamt att slösa, medan andra lider nöd.
- Vi vill att det sätts gränser för konsumtion av överflödsvaror och de resurser som världen lider brist på.
- Vi kan inte längre acceptera, att hälften av den fisk som fångas utanför de fattigas kuster används till djuruppfödning hos de rika.
- Vi kan inte längre acceptera, att miljarder offras på rustningar, medan många dör av svält.
- Vi vill inte se en framtid då vi producerar mer och mer för tillväxtens egen skull. Varor har aldrig ett egenvärde. De är värdefulla bara om de möter angelägna mänskliga behov.

En framtid i solidaritet kräver en omställning av Sveriges ekonomi. Låt oss gemensamt bära den börda detta innebär, så att den inte drabbar dem som har det sämst i vårt eget land.

Vi utmanar våra politiker att ta sin del av ansvaret. Vi är beredda att ta vår del. Att skylla på en trög opinion blir aldrig ett giltigt skäl för initiativlöshet. Låt oss tillsammans vända strömmen och söka alternativ. Vi vill söka en ny personlig livsstil och en ny ordning för mänskligheten, som kan ge en framtid åt alla folk. Bara så är vi trogna mot vårt hopp om en ny värld.

Liksom TF kritiserar AT för att vara politiskt orealistiska får de själva äta upp samma kritik från Kågeson:

"Nu menar förstås liberalerna att u-hjälpen skall öka, men frågan är hur mycket? För att det skall vara någon mening med den fortsatta tillväxten måste i så fall u-hjälpen öka mycket snabbare än förbrukningen av råvaror och energi (i procent). Hela den årliga tillväxten av produktionsresultatet måste avsättas som gåvor (inte lån) till tredje världens folk.

En sådan politik förutsätter att arbetarna i industriländerna utan extra ersättning accepterar merarbetet. Med fortsatt tillväxt i nuvarande takt skulle halva produktionsresultatet avsättas till u-hjälp efter ungefär 20 år. Även om arbetarklassen mot förmodan skulle gå med på att jobba gratis halva arbetsdagen är det inte troligt att kapitalägarna skulle acceptera utebliven vinst. Genom att bara få vinst av halva omsättningen skulle företagens lönsamhet sjunka i förhållande till de utländska konkurrenternas. Betalningsbalansen skulle dessutom äventyras. En växande produktion av varor kräver nämligen en ökad

import av råvaror och energi. Om inte exportländerna i tredje världen får en rimlig betalning för dessa varor, minskar betydelsen av den ökade u-hjälpen.

Talet om att fortsatt kapitalistisk tillväxt skall hjälpa tredje världens folk är bara en mystifikation ägnad att ursäkta fortsatt utsugning och slöseri" (sid 86-87).

De synpunkter, som för nyklassikerna är självklarheter, kan alltså ifrågasättas inte minst ur politisk-ekonomisk synvinkel. Även om bindningen till enskilda i-länder minskar genom det obundna biståndet, så innebär det förväntade utökade handlesutbytet med centrum som helhet ett ökat beroende för periferin (se kapitlet "Strategier för oberoende"). Därmed läggs grunden till en än mer sofistikerad arbetsfördelning mellan centrum och periferi till den förras förmån¹). I de bådas konkurrens om en begränsad marknad för en utökad industriproduktion råder det ingen tvekan om vem som dikterar villkoren. I en perfekt värld skulle kanske tillväxtförespråkarnas ekonomiska abstraktioner ha relevans, men de politiska och ekonomiska realiteterna i dagens värld medger inte en ökad produktion i centrum till periferins förmån. Den historiska utvecklingen lämnar inget tvivel härom: trots en expanderande ekonomi i centrum under 60-talet har biståndsutrymmet sjunkit stadigt. Trots en förväntad återupphämtning av ekonomin under de kommande åren ser det enligt McNamara ut som om biståndsandelen av OECDs BNP skulle sjunka ytterligare, från 0,36 % i dag till 0,33 % år 1980 (DN 5.10 1976).

Ekonomernas sammankoppling av det faktiskt minskade biståndet med lovord för den hypotetiskt större tillväxten är en logisk kullerbytta av enklaste slag²). Först konstaterar E&H

"Det är värt att observera att den lägre tillväxttakten i i-ländernas produktion under de senaste två, tre åren på grund av konjunkturedgången har resulterat i bl a mindre u-hjälpsanslag i de flesta i-länder och, i utvecklade länder vilkas u-hjälp vuxit, t ex Sverige, en tendens till ökad bindning av biståndet. Dessutom har konjunkturedgången minskat efterfrågan på u-ländernas exportvaror"...

1) Se t ex J Annerstedt och R Gustavsson, Towards a New International Economic Division of Labor?

2) Anta att vi har två händelser, X och Y, där X kan vara centrums BNP-tillväxt och Y centrums bistånd till periferin. Om man nu finner att "icke-X" --- (medför) "icke-Y" så kan det omskrivas på ett och endast ett sätt, nämligen "Y" --- "X". Av "icke-X" --- "icke-Y" behöver absolut inte följa "X" --- "Y".

Av detta drar de omedelbart därefter följande helt felaktiga slutsats (se fotnoten):

"Tillväxten i i-länderna har således en positiv effekt för u-länderna, dels p g a att det vid högre tillväxt är lättare att mobilisera u-lands-resurser för u-hjälp, dels p g a att i-ländernas efterfrågan på u-landsprodukter är högre vid högre expansionstakt i produktionen" (DN 13.11 1975).

Ett liknande felslut dras av Ohlin:

"...tanken att i-länderna skulle bromsa upp tillväxten genom mer eller mindre drastiska åtgärder och nöja sig med att vara lagom rika. Jag kan med bästa vilja i världen inte se att detta skulle hjälpa u-länderna på något sätt. Har den engelska stagnationen gagnat dem?" (sid, 20, min understrykning).

Samma typ av logiska felslut hittar vi även hos motståndarsidan:

"Om tillväxten dämpas eller stannar upp behöver det inte - som ofta hävdas - vara liktydigt med att samhället stelnar i bristande jämlikhet. Där det finns mindre tillväxt att dela kan kravet på lika fördelning av alla samhällets förmåner, däribland medinflytande, resas med desto större kraft. Det är också en traditionell kapitalistisk argumentation att ojämlikhet är en förutsättning för tillväxt. Om jämlikhet skall betraktas som en gräns för tillväxt, måste då inte en dämpning av tillväxten komma i betraktande som en källa till jämlikhet?" (Brøndum, sid 21, min understrykning.)

Kullerbyttan i den sista meningen framstår klart om man skriver om den: "Om införande av jämlikhet medför nolltillväxt, så måste nolltillväxt medföra jämlikhet" - således en sammanblandning av orsak-verkan. I motsats till Brøndums tes finns det snarare anledning att misstänka att en hypotetisk nolltillväxt under bibehållen kapitalism får betalas av dem som redan förut hade det sämst ställt. Medinflytandet beskärs snarare än ökar. Detta illustreras på ett utmärkt sätt av underutvecklingsprocessen i Uruguay under 60-talet och av den ekonomiska krisen i England i dag (därmed vill vi, som sagt, inte försöka hävda att en plötslig ekonomisk tillväxt i Uruguay eller England skulle tillfalla de fattigaste i dessa länder och öka deras medinflytande).

Frågan om tillväxt - fördelning har i högsta grad, och kanske än mer, relevans även inom länder. "Först tillväxt, sedan fördelning" behöver inte betyda att tillväxten

skall maximeras hämningslöst. Beckerman har t ex ifrågasatt det konventionella BNP-begreppet och föreslagit att viss skadlig produktion skall subtraheras från och fritid m m adderas till BNP för att komma fram till ett bättre välfärdsmått¹⁾ (sid 80 f). Men Beckermans bok är fylld av haltande logik och så även hans försvar för tillväxt som en förutsättning för ökad jämlikhet. Han kritiserar häftigt över- och medelklassen, inte minst för deras egenintressen och snikenhet som går ut över arbetarna. Han konstaterar att nolltillväxt inte ligger i de välbärgades intresse ty kraven på ökad levnadsstandard från de sämst ställda skulle då innebära omfördelning och drabba de rikare. Av det drar han slutsatsen att det är "definitivt lättare att höja levnadsstandarden för ett samhälles fattiga medborgare när detta inte medför en absolut nedskärning av standarden för de mera välbärgade", d v s "snabbare tillväxt (kan väl tänkas vara) ett nödvändigt villkor för att förändra inkomstfördelningen i mera jämlik riktning" (sid 32) (samma argument har upprepade gånger framförts av Sveriges f d finansminister, Gunnar Sträng). Som enda försvar för tillväxten som ett medel att uppnå ökad jämlikhet tvingar han sig själv att gå de klassers ärenden som han annars kritiserar och förlöjligar. Denna brist på konsekvens är kanske som mest uppenbar hos Beckerman, men den återfinns också hos andra TF.

Ett ur rent ekonomisk synvinkel och ytligt sett hållbarare argument för "först tillväxt, sedan fördelning" är, att genom en "för tidig" fördelning av inkomsterna skulle den andel av BNP som går till konsumtion öka, p g a de f d fattigas större köpkraft. Det skulle inkräkta på sparandet och investeringskvoten och därmed på den ekonomiska tillväxten. Utan tillväxt skapas inget överskott för fördelning till de fattiga. Detta skulle gälla inte minst i periferin: "Tillgången på besparingar kan bero av en ojämn fördelning av inkomsterna och just av denna anledning brukade många framstående teoretiker förordade större, inte mindre, ojämlikhet under utvecklingens tidiga år". (Bowen, sid 106-7.) Det faktum att den sneda inkomstfördelningen begränsar marknaden för de producerade varorna till en privilegierad minoritet, varvid det investerade kapitalet inte kan utnyttjas till full kapacitet, är ett problem som ofta undervärderas av de "framstående teoretikerna" (jfr "det ekonomiska undrets" epilog i Brasilien). Inte heller att storleken av de

1) Den svenska titeln på Beckermans bok, "Leve tillväxten", är missvisande. Den amerikanska titeln är "Two Cheers for the Affluent Society", vilket som författaren betonar betyder något annat än en ensidig tillbedjan av tillväxten som sådan. Han avslutar också boken med "Hur använder och styr vi vår tillväxt?". Boken skulle dock ha vunnit mycket på om denna fråga fått inleda texten i stället för att avsluta den.

utländska investeringarna, som man ju vurmar för, borde vara oberoende av det inhemska sparandet. Vissa enskilda tillväxtförespråkare har åtminstone två syften med bibehållen ojämlikhet: För det första föredrar utländska investerare i periferin samgående med lokalt privat eller statligt kapital hellre än 100 % eget ägande, ty det innebär mindre "upphoffringar", statligt politiskt stöd, statligt "skydd" mot strejker, lättare att få monopol, etc. Hög investeringskvot, d v s tillgång på stora mängder investeringsvilligt kapital i periferin, förutsätter en ojämlik inkomstfördelning. För det andra är låga arbetarlöner i periferin en förutsättning för en väl fungerande global arbetsfördelning på de utländska (ofta transnationella) bolagens villkor.

Maurice Dobb har på ett övertygande sätt tagit udden av det s k sparande-argumentet:

"Det (sparande-argumentet) är förvisso inte vattentätt som generellt försvar för orättvisor och tolererandet av stora förmögenheter på det sätt som många av kapitalismens apologeter har använt det. För det första tyder statistiska undersökningar på intet sätt på att det som sparas och förvandlas till kapital alltid ökar då inkomsterna ökar. Slösaktigheten ökar också samtidigt med att individer får möjlighet att göra av med mycket pengar, och de rika utvecklar en smak för lyx och uppvisning såväl som för ackumulation... Detta är i själva verket den jordmån i vilken reklamen har vuxit upp som en parasit under kapitalismens senaste tid. För det andra, även om man medger sparandeargumentets styrka i jämförelse med tidigare ekonomiska system, följer därav på intet sätt att detta är det enda sättet på vilket kapital kan ackumuleras och ekonomisk tillväxt främjas. Vad som lämnas öppet är frågan om ett system i vilket kapitalet är samhälleligt eller gemensamt ägt, i stället för att ägas av enskilda individer, inte skulle kunna åstadkomma snabbare ekonomiska framsteg. Det finns inget skäl till att det inte skulle göra det. Och om man genom att avskaffa de stora förmögenheterna, avskaffade de rikas och deras imitatörers extravaganser, skulle investeringarna troligen göras på ett mycket bättre sätt och mindre slösaktigt... 'Sparande'-argumentet för stora inkomstskillnader... grundas på att det förutsätter det som det försöker rättfärdiga: existensen av privat kapitalägande. Det enda det verkligen säger, är att stora inkomstskillnader kan vara nödvändiga för en hög sparkvot (eller ackumulation) om kapitalet är privatägt".¹⁾

1) Maurice Dobb, Kapitalism, socialism och underutveckling, sid 73-74 (texten en översättning av Arguments on Socialism, 1963).

Tillväxt bör teoretiskt leda till högre levnadsstandard för de fattigaste (undantagen är dock många - jfr Andre Gunder Franks "development of underdevelopment" och Samir Amins "growth without development"), men det finns inget historiskt belägg för att det skulle medföra en jämnare fördelning inom respektive länder. Snarare förhåller det sig tvärtom. Sålunda erhöll, enligt Wassily Leontief¹⁾, de 20 % fattigaste i Sydasiens 7,3 % av totala inkomsten, men i det rikare Afrika endast 5,5 % och i det ännu rikare Latinamerika omkring 4 %. Ojämligheten tycks alltså öka med ökad per capita-inkomst. I den mindre rika delen av Västeuropa var jämlikheten större än i den rikare delen (de 20 % fattigaste erhöll 5,3 % respektive 4,6 % av totala inkomsten). Enligt en nyligen gjord undersökning lever 26 miljoner människor i världens rikaste stat, USA, under gränsen för existensminimum. Behovet av en snabb produktions-tillväxt i periferin är närmast en truism, men att hävda tillväxten som ett medel för ökad jämlikhet inom det rådande systemet är missriktad eller falsk filantropi.

Det kan i detta sammanhang vara av intresse att påpeka att en av världens 'minst ojämlika' stater, Sovjetunionen, i mitten av 1960-talet planerade för en ännu högre tillväxttakt under de kommande tjugo åren än vad man åstadkommit sedan kriget, för att "lägga grunden för övergången till kommunism". Det innebär att man då liksom nu ser tillväxt och ökad produktionsvolym som en förutsättning för införandet av det klasslösa samhället, d v s för uppnåendet av den yttersta gränsen för jämlikhet.

Irma Adelman och Cynthia Taft Morris har genom omfattande statistiska undersökningar av icke-socialistiska u-länder funnit att tillväxt på kapitalistiska villkor, d v s de villkor som ställs av såväl det utländska som det inhemska privatkapitalet, inte förbättrar de fattigas situation. I extremt underutvecklade länder, d v s länder där bara en mindre del av befolkningen är inlemmad i den kapitalistiska ekonomin, är den relativa inkomstfördelningen mer jämlik än i mer utvecklade länder. Det behöver givetvis inte betyda att de fattigaste i de extremt utvecklade länderna skulle vara rikare än de fattigaste i övriga länder (trots en betydligt större relativ inkomstjämlighet i Mexiko än i Niger så har de 40 % fattigaste i Mexiko en inkomst fyra gånger så stor som motsvarande grupp i Niger, vilket förklaras av att Mexikos nationalprodukt per capita är nästan tio gånger

1) Wassily Leontief, "Structure of the World Economy", American Economic Review.

större än Nigers). Men ändå visade de båda forskarnas resultat att "utveckling åtföljs av en absolut såväl som en relativ minskning av inkomsten hos de allra fattigaste" (sid 189).

"Resultaten av vår analys kom som en chock för oss... Vi hade delat den rådande synen bland ekonomer att ekonomisk tillväxt var ekonomiskt fördelaktigt för de flesta nationer...

Den skrämmande innebörden av vår studie är att hundratals miljoner desperat fattiga människor i världen har skadats snarare än hjälpts av ekonomisk utveckling. Om inte deras öden görs till den viktigaste frågan för utvecklingspolitiken under 1970- och 80-talen, så kommer ekonomisk utveckling snarare att ge upphov till än större social ojämlikhet" (sid vii och 192).

(Dessa resultat gäller utvecklingen i periferin. Men de visade också att de fattigas materiella situation åter förbättras med ekonomisk tillväxt i sådana länder som nått en förhållandevis hög utvecklingsnivå, åtminstone statistiskt sett.)

4.5

Strategi i periferin

Nästa fråga i TFs utvecklingsstrategi är hur periferins ökade resurser skall användas. Meningarna är här ganska samstämmiga: ökad industriell produktion för export till centrum, varigenom utländska lån och ytterligare import kan betalas. (Rättvisa skall dock göras åt avvikande meningar från denna "världsbanksfilosofi". Sålunda menar Hamilton att i ett stort land med stor avsättningsmarknad kan en "inward looking"-utvecklingsstrategi vara att förorda, d v s betoning på importsbaserad industri. Dessutom är det inte självklart att u-länderna skall betala sina skulder och all sin import utan dessa kan ersättas med avskrivning respektive bistånd¹.) Så länge lokalt kapital saknas bör utländska investeringar uppmuntras, men de flesta menar att det bör ske på u-landsförmånligare villkor (genom en "code of conduct") än vad som skett hittills (även här finns dock avvikande meningar, t ex att det utländska kapitalet måste ges bättre garantier). Kontentan av detta blir, att utländska investeringar i periferin för export till centrum är en ur TFs synvinkel positiv strategi för utveckling (för många den enda möjliga, men även här finns avvikande meningar). De transnationella företagen har de största förutsättningarna att bidra till periferins utveckling, emedan de bereder arbetstillfällen, ökar köpkraften, bidrar med tekniskt kunnande och för in kapital. I enstaka fall ser man t o m dessa företag som en progressiv kraft:

"Man kan... faktiskt hävda att de multinationella företagen för en mera progressiv politik när de flyttar tillverkningen av kameror till Singapore eller av skjortor till Portugal, ty arbetskraften får tillfälle att tävla på mer lika villkor, utan hänsyn till nation eller ras. Självfallet måste detta på längre sikt leda till politiska förändringar i dessa länder. I varje fall är detta den klassiska marxistiska hållningen i denna fråga. Industrialisering och borgerlig revolution är framsteg i förhållande till en feodal samhällstyp" (Block & Nilsson, sid 137).

Man kan i den liberala litteraturen finna många liknande missuppfattningar av vad som menas med "progressiv politik", "tävlan på lika villkor", "politiska förändringar" och "den klassiska marxistiska hållningen"²).

1) C Hamilton, "Svensk anpassning till ökad u-export", En samordnad svensk u-landspolitik (1976).

2) Denna teknik, att söka värna sig mot kritik från en grupp genom att citera denna grupps argument (vanligtvis på ett felaktigt sätt) och att samtidigt söka blottlägga denna grupps otillräcklighet inför dess meningsfränder, behärskas annars bäst eller används åtminstone mest av Herman Kahn.

Centrum-periferi-strategin kräver också en utvecklingsstrategi inom periferin för att lyckas. Vi skall ta upp en standardstrategi för periferin, här återgiven av den kände nationalekonomen Robert Baldwin. Metoden går ut på att öka tillgången på arbetskraft för industrin genom att frigöra arbetare från jordbruket och samtidigt åtminstone bibehålla jordbruksproduktionen genom att höja jordbrukets produktivitet. Om undersysselsättning råder på landsbygden

"kan ett land ibland sätta igång framåtskridandet genom att på sätt och vis lyfta sig själv i kängstropparna. Arbetare kan lockas bort från jordbruket för att ta anställning inom industrin genom att man erbjuder dem deras traditionella lön eller något mer än de brukar erhålla inom jordbruket. De som stannar kvar på jordbruket träder in i stället och upprätthåller den totala jordbruksproduktionen. De är dessutom villiga att göra detta utan att ta mer betalt. Men då blir den tillgängliga mängden jordbruksprodukter per arbetare större, eftersom det finns färre kvar som skall dela samma totala produktion. Antag att staten av jordbruken tog ut en skatt, som motsvarar värdet av det produktöverskott som nu finns tillgängligt. För att betala denna skatt skulle familjen bli tvungen att sälja överskottet mot kontant betalning på marknaden. Med dessa skattepengar skulle staten kunna betala de arbetare den lockat bort från jordbruken för att sätta in dem i industriproduktionen. För dessa kontantlöner skulle de nya industriarbetarna köpa det överskott av jordbruksprodukter som återstoden av familjen måste sälja för att betala de nya skatterna. Den extraprodukt som åstadkommit av de kvarvarande arbetarna inom jordbruket har i själva verket använts för att skaffa föda åt de arbetare som gett sig av. Folkhushållet har vunnit på affären, eftersom jordbruksproduktionen fortfarande är densamma, medan industriproduktionen ökats genom de nya arbetarnas insats"¹⁾.

I nedanstående tabell har denna standardstrategi översatts i ett numeriskt exempel (av LB), varigenom vi hoppas att bättre kunna förstå strategins innebörd och konsekvenser. Det bör också vara av intresse att undersöka om någon och i så fall vem, som förlorar på affären. I exemplet antas förenklat att de arbetande utgör 40 % av befolkningen både i stad och på landsbygd. Genomsnittliga spannmålskonsumtionen är 320 kg per år, fördelat så, att de 5 % som utgör över- och medelklassen konsumerar i genomsnitt 700 kg per år och person och övriga 95 % konsumerar 300 kg per år. Lantarbetarnas

1) R E Baldwin, Ekonomisk utveckling och tillväxt, sid 73.

skatt antas uppgå till 80-90 % av det producerade livsmedelsöverskottet (efter egen konsumtion). Övergången från "Utgångsläge" till "Nytt läge" antas i detta abstrakta och hypotetiska exempel, som endast tjänar pedagogiskt syfte, ske momentant.

Som framgår av tabellen höjs landets totala produktion här med 40 % ("folkhushållets vinst"), men den totala lönesumman bibehålls konstant. Detta är möjligt genom att höja mervärdet på två sätt: ökad produktivitet inom jordbruket utan extra ersättning till lantarbetarna samt överflyttning av lantarbetare till mer produktiva arbeten, likaså utan extra ersättning. Härigenom fördubblas det totala överskottet (produktionsvärdet minus totala nettolönesumman till arbetarna). I det mest extrema fallet av "tillväxt utan utveckling" exporteras hela överskottet till moderbolagen i centrum eller det tillfaller över- och medelklassen. I det här exemplet skulle 2000 m kr delas av 5 % av befolkningen, vilket ger varje rik familj en inkomst på i genomsnitt 16 000 kr/år - mot 8 000 kr/år i utgångsläget - eller 27 gånger arbetarfamiljens inkomst; exemplet är inte helt orealistiskt. I Utopia omfördelas hela överskottet till investeringar och tillbaka till arbetarna via social service. Enligt TFs syn på tillväxt kontra fördelning torde Tf-strategin ligga någonstans mellan dessa ytterlighetsfall, givetvis med variationer

Tabell 10

Standardstrategi för ekonomisk tillväxt i ett u-land

<u>Utgångsläge</u>	Landsbygd	Stad
Befolkning	5,0 m (80%)	1,25 m (20%)
Arbetare	2,0 m (undersyss.)	0,5 m
Produktion per år, volym	2,0 m ton	-
värde	1500 m kr (75 kr/åt)	1000 m kr
Produktivitet (pred./arb.& år), volym	1,0 ton	-
värde	750 kr	2000 kr
Lantarbetarfamiljernas kons.(300 kg/p)	1,5 m ton	-
Lantarbetarnas skatt (20% av pred.värdet)	300 m kr	-
Nettolön, totalt per år	1200 m kr	→ 300 m kr
per arbetare & msk år	600 kr	600 kr
<u>Nytt läge</u> (1,25 m människor, varav 0,5 m arbetare, har flyttat till staden)		
Befolkning	3,75 m (60%)	2,5 m (40%)
Arbetare	1,5 m	1,0 m
Produktion per år, värde	1500 m kr (eför.)	2000 m kr
Produktivitet per år, värde	1000 kr	2000 kr (eför.)
Lantarbetarfamiljernas konsumtion	1,125 ton	-
Lantarbetarnas skatt(40% av pred.värdet)	600 m kr	-
Nettolön, totalt per år	900 m kr	→ 600 m kr
per arbetare & år	600 kr	600 kr

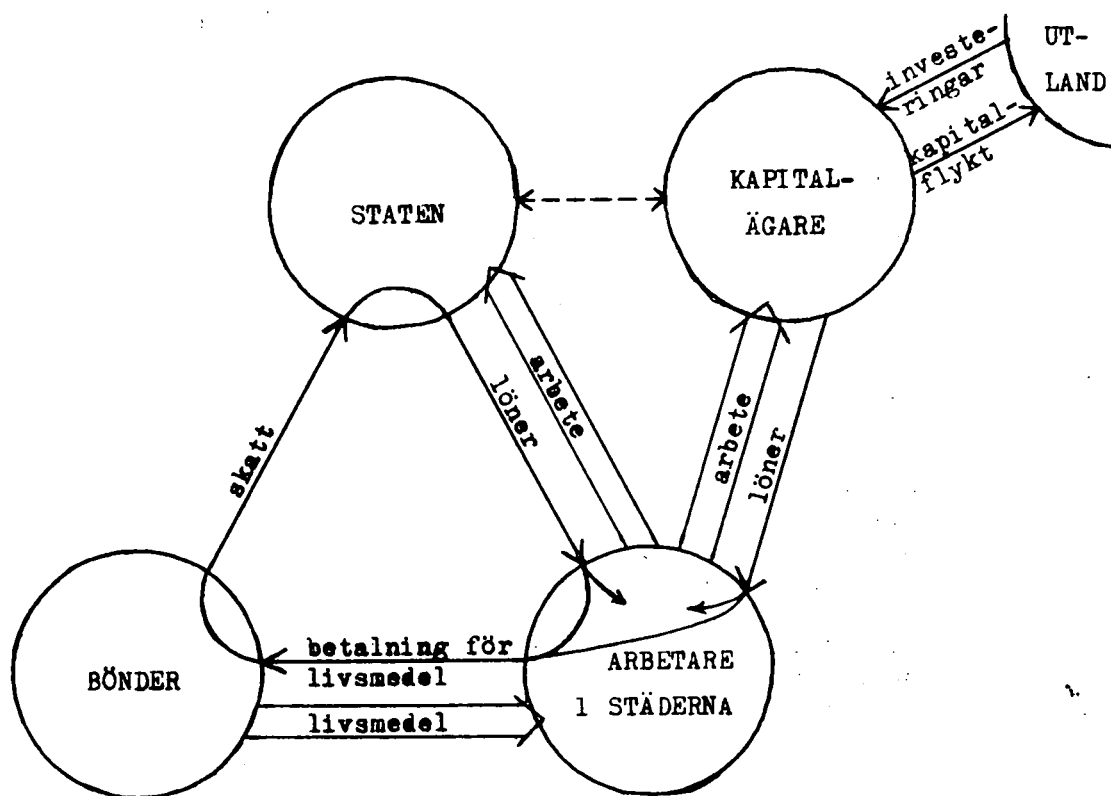
mellan individuella representanter. Sålunda torde Gerholm ligga närmare det första alternativet:

"Om, som vi har anledning förmoda, befolknings-tillväxten avstannar kommer tyngdpunkten i befolk-ningspyramiden att successivt förskjutas uppåt mot de produktiva åldrarna. Samtidigt mekaniseras jord-bruket och väldiga reserver av arbetskraft frigörs.

Det blir därför ett enormt utbud av arbetskraft och rimligtvis en järnhård konkurrens om arbets-tillfällen. Detta borde bidra till att hålla lönerna nere, i synnerhet som människorna i dessa fattiga länder har blygsamma anspråk på materiell standard. Under dessa omständigheter bör folken, och deras regeringar, begärligt acceptera förslag om etableringar av industriella aktiviteter. De bör rimligtvis också kunna erbjuda mycket fördel-aktiga villkor". (Sid 48, mina understrykningar.)

Figur 7

Generering, cirkulation och ackumulation av kapital, enligt standardstrategin.

Enligt figuren motsvaras statens och kapitalägarnas nettovinst (före eventuell fördelning) av stads-arbetarnas arbete, som i sin tur är underbetalt. Deras

reproduktion underhålls av bönderna, vars förlust är lika med överskottet från jordbruket. Urbaniseringen leder till ökade förluster för bönderna och till större kapitalackumulation hos stat och kapitalägare, vilket i sin tur leder till starkare band med centrum. Processen ökar böndernas produktivitet och därmed deras integration i världsmarknaden, även om de ytligt sett fortfarande är "primitiva". Verkligheten utgör variationer på detta tema.

"Liksom i kärlek så ock i national-
ekonomin är hoppet det sista som dör".

J K Galbraith, Överflödets samhälle

I en rapport utgiven av Aspen Institute for Humanistic Studies, The Planetary Bargain (ungefär "Det globala köpslåendet"), indelas världshistorien efter första världskriget i tre faser ("orders"): "Den första ordningen", tiden mellan världskrigen, karakteriserades av oro och NFs kollaps. "Den andra ordningen", mellan 1945 och 1975, uppvisade en enorm produktionstillväxt och välfärdsökning i centrum. Men vände man på medaljen fann man sociala och politiska spänningar. Avkoloniseringen ledde efterhand till motsättningar mellan centrum och periferi och till en dominans av småstater i FN, som därmed försvagades. De nuvarande arrangemangen ("present arrangements", omskrivning för det kapitalistiska systemet) diskriminerar de ekonomiskt svagaste länderna. "Den andra ordningen", som startat med fanfarer och löften på 1940-talet, har i dag stängt mer än två tredjedelar av världens folk ute i kylan. Enligt Aspen-rapporten har tidpunkten nu kommit att ersätta "den andra ordningen" med en ny ordning, den tredje (jfr "vändpunkten" i ROM II, sid 139).

"Den andra ordningen" syftar på ekonomernas etablerade dominans mellan andra världskriget och i dag och som nu får allt större konkurrens av "den tredje ordningen". Tillväxtförespråkarna är alltså en etablerad grupp med inflytande i den ekonomiska politiken. De har vanligtvis anknytning till industrin, direkt eller via universitet. Med undantag av inre kritik och marxistisk kritik ifrågasattes deras ideologi inte under efterkrigstidens två första tillväxtdecennier. Det är först under senare år som deras argument tagits upp till mer ingående prövning i och med att kristeorierna började vinna fotfäste. Det råder ingen åsiktshomogenitet bland TF. Vi finner fortfarande små delgrupper som stöder den gamla formen av konservativ och osofistikerad konkurrenskapitalism. "Gammaldags kapitalism hade åtminstone den fördelen", enligt prof Erik Lundberg, "att den främjade en hög rörlighet för kapitalet och verkade främjande på en internationell arbetsfördelning. Men denna process var samtidigt hänsynslös och medförde stora sociala påfrestningar¹⁾". Gammalkapitalisterna kommer inte att diskuteras här, utan när vi talar om TF menar vi de

1) Föredrag vid Internationella handelskammarens konferens "Kapital för tillväxt", i Stockholm, september 1976 (enligt DN, 30.9 1976).

mer moderna liberalerna. Det är dessa som leder debatten och som har inflytande över staten och den större industrin.

Tillväxt är en funktion av sparande och teknologi, medan full sysselsättning i TF-teorin uppnås genom flexibla löner (gäller i dag mest i periferin). Värnandet om periferins utveckling - formulerad som ländernas ekonomiska tillväxt - är en taktisk fråga i ekonomistiska termer. Välfärd kan för TF även vara en fråga om sociala framsteg, men produktionstillväxten i centrum är fortfarande det viktigaste, och för många det enda, medlet för världens framåtskridande som helhet. De är, åtminstone under högkonjunkturer, villiga att acceptera och t o m initiera sådana reformer som på kort sikt är kostsamma för kapitalet, men som på lång sikt bidrar till att stärka marknadsekonomin. Som exempel kan nämnas accepterandet av den statliga måttfulla styrningen av det privata kapitalet, vilket sätter fart på produktionen, sysselsättningen och konsumtionen¹⁾ (detta gäller såväl inom centrum som t ex biståndets i längden gynnsamma inverkan på biståndsgivarens export till en växande marknad i periferin²⁾)).

Emedan biståndet är mycket litet jämfört med periferins exportinkomster, koncentrerar sig TF i första hand på de senare som en källa till periferins valutabehov (eventuellt undantag är mycket fattiga länder med obetydlig exportpotential). Handelsrelationerna bör anpassas efter en optimering av arbetsfördelningen. Det gamla exemplet med Portugal som tillverkade vin billigare än England och England som tillverkade kläden billigare än Portugal, varefter vin byttes mot kläden och båda påstods tjäna på affären, är giltigt för TF än i dag³⁾. Den globala arbetsfördelningen inom manufakturindustrin

1) Se t ex P Baran och P Sweezy, Monopoly Capital, som huvudsakligen behandlar amerikansk ekonomi, och M Dahlkvist, Stater, socialdemokratien och socialismen, som behandlar statens roll inom svenskt näringsliv, samt Åke Olssons, Anpassning eller förnyelse? som behandlar LOs roll som länk mellan stat och kapital. För en diskussion av statens roll från en annorlunda utgångspunkt, se G Adler-Karlsson, Funktionssocialismen.

2) Biståndets bindning till givarlandets varor kritiseras dock av många TF, t ex C Hamiltons ifrågasättande av svenska järnvägsvagnar till Kenya.

3) Methuenaavtalet från 1703 "gick ut på att England genom sänkta importtullar på vin skulle öka importen från Portugal på bekostnad av importen från Frankrike. Som motprestation skulle Portugal importera textilier från England, vilket tidigare varit förbjudet. Konsekvensen blev att den begynnande textilindustrin i Portugal bröts ner. I stället

bör enligt TF inrättas så, att periferin med sina låga löner tillverkar arbetsintensiva varor (textil- och skoindustri samt legotillverkning även inom avancerad industri som elektronik), medan centrum som har kapital men höga löner tar hand om den kapitalintensiva produktionen. Om detta skall fungera måste alla handelshinder slopas, varefter marknadskrafterna med tiden styr arbetsfördelningen mot ett optimum eller nästintill, enligt de nyklassiska definitionerna. I centrum förs kapital och arbete alltmer över till högproduktiva branscher medan periferin successivt tar hand om de lågproduktiva. Centrums överskott av produktionsmedel byts mot periferins råvaror, tropiska jordbruksvaror och ökade utbud av lätta konsumtionsvaror. Båda vinner, ty centrum får billigare konsumtionsvaror och periferin ges möjlighet att industrialisera och får dessutom avsättning för sina produkter. Den perifera ekonomins ökade integration med centrums förutsätter därför tillväxt i centrum. Tillväxten i centrum görs sålunda till en förutsättning för framtida fördelning mellan de båda.

Dessa frågor har diskuterats i kapitlet "Tillväxtfördelning". Några omfattande strategier redovisas vanligtvis inte av TF emedan den rådande ordningen för dem är ett riktmärke utifrån vilket de mest föreslår enstaka justeringar. De två strategier, vars synpunkter återges nedan, Jan Tinbergen och Herman Kahn, är egentligen inte helt representativa för TF. De får markera de yttre gränserna, Kahn den reaktionära och Tinbergen den mer öppna och mer fattigdomsinriktade. Spektrat mellan dem har diskuterats tidigare. Hasan Ozbekhans skrivbordslösning av världshungern skall ses som en avart av den teknokratiska ekonomismen.

5.1 Internationell planering för fredlig utveckling (Tinbergen)

Tinbergens teser är inte originella. Några av dem återges här, för det första för att de är erkända och har stor genomslagskraft inom den liberala skolan och för det andra för att de framförs av en av världens främsta experter på ekonomisk utvecklingsplanering. Detta avsnitt kan också tjäna som bakgrund till den

3) forts: gick det kapital som investerades till vinindustrin, och vin började odlas på mark som tidigare använts till livsmedelsproduktion. De engelska investeringarna i portvinsframställningen blev betydande och finns kvar ännu i dag". (Sundgren m fl, Revolution i cirkel, sid 26.) De många parallellerna med dagens förhållanden i periferin är påtagliga.

"tunga" strategin, ROM III, som skrevs under Tinbergens ledning. Nedanstående sammanfattning gör inte anspråk på fullständighet. Exempel på hans ekonomistiska syn på utvecklingsplanering har givits i ett räkneexempel tidigare. Sammanfattningsvis går Ts målsättning ut på att finna en världsplan för fredlig utveckling. Beslutsfattandet skall ske på övernationell nivå med bistånd av "verkligt erfarna individer". Sovjetunionen uppmanas ta aktiv del i denna planering.

T är motståndare till den skola som ägnar sig åt prognoser om framtiden. Osäkerheten är alltför stor redan när det gäller att förutsäga situationen om 20-30 år. Även om han inte har en övertro på planering ser han inga andra handlingsalternativ och han menar att "den aktionsorienterade ansatsen... är mer användbar än den spekulativa ansats som föreslås av Kahn" (1970, sid 2-3). Det är också en fråga om nödvändig aktivitet kontra förlamande passivitet, eller "en hoprasande broers dynamik är utan betydelse, men statiken hos en bro som är tillräckligt stark för att aldrig rasa är mycket användbar" (1970, sid 3). Det är alltså bättre att planera för att förhindra katastrofer än att lägga ned tid på att förutsäga dem.

Planeringen måste inriktas på ökad välfärd och målgruppen måste vara de fattigaste delarna av världen. Motiveringen är att sociala och ekonomiska konflikter, som följer på orättvisor och fattigdom, kan hota världsfreden. I Ts planering för fred ingår ett tillmötesgående av u-landsregeringarnas krav, ty därmed minskar risken för den världskonflikt som han menar annars kan utlösas - inte bara av internationell oro utan även av nationella revolter och revolutioner. Om u-ländernas krav accepteras skulle nämligen deras ekonomi gynnas, vilket är en förutsättning för nationalproduktens tillväxt, som är källan till finansiering av sociala reformer och förbättring för de fattiga inom nationerna. "Sysselsättning är direkt beroende av produktionsvolymen och... en mer jämlik inkomstfördelning uppnås lättare genom hög än genom en låg medelinkomst" (1970, sid 12). T ser dock inte tillväxt som en tillräcklig förutsättning för fördelning, ty "det slutliga målet är inte enbart ökad produktion. Målet är också av social natur, som framför allt innefattar en mer jämlik fördelning och en mindre skiktning av befolkningen. En högre tillväxt bidrar till att nå några av dessa slutmål. Men dessa sociala förändringar inträffar inte automatiskt" (1970, sid 14).

Gränsen mellan de fattigaste människorna och de fattigaste länderna är oklar: sålunda menar han att "de underutvecklade ländernas problem kommer inte att kunna lösas, förrän folken själva enas för att kämpa för sina intressen" (1967, sid 31) och som exempel nämner han u-ländernas

bildande av UNCTAD år 1964. Emedan den kamp som förs vid konferensborden är fredlig (icke-våld) skall man tolka "folkens kamp" i Ts tappning som periferiregeringarnas strategi vid förhandlingarna med centrum, i synnerhet som "folkens kamp för sina intressen" inom nationer bokstavligen talat tar mindre fredliga former, d v s tar former vilka T önskar förhindra.

Planering kräver organisation, eller en hög "grad av samordning". I den svagaste samordningen (sämsta organisationen) är endast på sin höjd informationen internationell, men beslut tas på nationell nivå. I nästa steg sker internationella förhandlingar och beslut består av kompromisser (exempel: EG). "Den starkaste samordningen, och i långa loppet den enda acceptabla, uppnås när beslut tas av en grupp som är ansvarig för hela det område för vilket beslutet gäller... Den enda realistiska politiken är att bygga upp nya strukturer för kollektivt beslutsfattande" (1970, sid 10).

T har efterlyst en världsplan inför det andra utvecklings-årtiondet ("world indicative plan"). Planen skulle styras av främst fyra riktlinjer: (1) per capita-inkomsten i periferin skall stiga snabbare än i centrum, (2) den alltför höga befolkningstillväxten skall kontrolleras, (3) den framtida arbetsfördelningen i världen, d v s fördelningen av olika industrigrenar, skall beslutas, (4) sysselsättning och inkomstfördelning inom länder skall beaktas. I sin slutversion skall världsplanen ge anvisningar beträffande de viktigaste ekonomiska variablerna, såsom den ekonomiska tillväxten i olika delar av världen, de erforderliga kapitalöverföringarna från centrum till periferin, överföringen av tekniskt kunnande, etc.

Vem skall ta initiativ till formandet av den nya världsordningen? Efter att ha diskuterat olika alternativ finner han att

"Den mest hoppningivande vägen vore om några verkligt erfarna individer bygger upp en "rörelse", som i detta sammanhang borde kunna räkna med moraliskt stöd från internationella politiska partier, fackföreningar, den internationella affärsvärlden samt kyrkorna, för att övertyga några regeringsmedlemmar att ett avtal måste fattas om etablerandet av en "International Authority" för respektive geografisk region, med ett fåtal vitala och väldefinierade uppgifter inom områdena finans, handel och militär. Denna process skulle kunna påskyndas genom skapande inom varje enskild regering av ett separat ministerium för långsiktig utveckling" (1970, sid 25-26).

Dessa tankar innehåller mycket av vad Sandberg (1975) kallar "dynamisk konservatism"¹⁾ - en aktion från etablissemangen som i själva verket förhindrar förändring. Vilka är t ex dessa "verkligt erfarna individer"? Vilken roll får i praktiken ett ministerium, om inte att suga upp och förvanska till oigenkännlighet de progressiva idéer, som annars skulle kunna engagera större grupper i krav på en ny ordning? (LB)

Västvärlden kan inte stå som enda representant för centrum i en världsplan och T vädjar till Sovjetunionen att inte bara delta i ansträngningarna att påskynda utvecklandet av en världsstrategi utan att t o m ta initiativ till detta. Denna vädjan grundar sig på tre skäl:

"För det första, många av idéerna bakom den beskrivna planeringen härrör från Sovjetunionen. Det råder inte minsta tvekan om att Sovjetunionen startade sådan planering och utvecklade dess teknik. För det andra, Sovjetunionen har vid upprepade tillfällen uttryckt ett ivrigt intresse för fredlig utveckling och det ekonomiska närmandet till dess förverkligande är det som ligger närmast dagens möjligheter. Dessutom, ekonomiska krafter kan senare komma att sätta andra krafter i rörelse... För det tredje är Sovjetunionen i den fördelaktiga ställningen av att ha förtroende inte bara hos de socialistiska lägrets medlemmar utan också i många u-länder. Initiativ från Sovjetunionens sida skulle bemötas med mindre misstänksamhet än om initiativen kom från de stora västmakterna" (1969, sid 47).

Hans vädjan till Sovjetunionen syftar till en organiserad planering för världens framtid på övernationell nivå. Konvergensen mellan socialism och kapitalism i centrum är inte ett mål utan ett medel att nå varaktig världsfred, liksom det även skulle kunna ses som ett medel för västmakternas kapitalistiska företag att bakvägen komma in på annars svårtillgängliga u-landsmarknader. Tinbergen menar att konvergensen även gäller i periferin, där sociala reformer skall förhindra sådana konflikter, som annars kan utvecklas och hota världsfreden. En intressant hypotes är att man också söker hindra sådana konflikter

1) "Studiet av alternativa framtider och alternativa lösningar bidrar till de etablerade institutionernas dynamiska konservatism. Dels indirekt genom att ge ett sken av 'progressivitet' åt en oförändrad verksamhet. Dels direkt genom att ge beslutsunderlag för den minsta möjliga anpassning som kan vara nödvändig för att undvika kriser och mera djupgående förändringar" (Åke Sandberg, En fråga om makt, sid 84).

som kan utvecklas till att förändra det ekonomiska system, som är en förutsättning för Tinbergens utvecklingsplanering.

5.2

Herman Kahn - ett specialfall

Herman Kahn är naturvetare, samhällsekonom samt chef och språkrör för Hudsoninstitutet. När han gick över från RAND Corporation och bildade Hudsoninstitutet (båda "think tanks") 1961 tillsammans med Max Singer tog han den militärstrategiska analysen med sig och fortsatte fungera som konsult åt Pentagon¹). I och med att krigföring alltmer även har blivit en fråga om ekonomisk strategi utför institutet i dag också ett flertal civila beställningar. Hit hör framför allt projektet "The Corporate Environment 1975-1985", som beställts av världens ledande industri. Boken Vad som komma skall..., som i mycket överlappar År 2000, är en delrapport i detta projekt. Till projektet är också kopplat ett tjugoförskningsinstitutioner och omkring 200 konsulter. Bindningen till beställarnas önskemål innebär ett beroende, som dock kan vara svårt att skilja från Kahns egna värderingar.

Det franska kommunistpartiets kristne ideolog, Roger Garaudy, liksom många andra, ser det som en stor olycka att framtidsforskning tillämpas så nära beslutscentra och hävdar, med referens till År 2000, att "Redan på bokens första sidor räknar Kahn upp sina antaganden som sammanfaller med den amerikanska regeringspolitiken just i det ögonblick då han skriver. Allt sker som om man utgick ifrån den underförstådda principen att den mänskliga naturen är oföränderlig i sina behov och sina önskningar"²). Det vore alltför lätt att bygga upp en

1) En av Hudson-institutets motsvarigheter i Europa är det **brittiska** Institute för Strategic Studies. Kahns scenarier för USA motsvaras här av A Buchan, Sju vägar till framtiden, Tema, Ystad 1970 (originalets titel: Europe's Futures, Europe's Choices, 1969), som skildrar "olika tänkbara modeller för Västeuropas politiska, ekonomiska och militära struktur under 1970-talet och vilka effekter dessa modeller kommer att få på omvärlden, särskilt när det gäller Atlantpakten och relationerna mellan öst och väst" (ur förordet).

2) Roger Garaudy, Att förändra världen och livet, sid 125. För en diskussion av Kahns värderingar, se Manne Wängborg, "Vad som komma skall... eller?", Än se'n då - diskussioner om framtidsstudier. Se också T Hörberg, Internationella framtidsbilder, sid 58-70.

konspirationsteori kring institutets verksamheter och det är tveksamt om påverkan sker åt något håll mellan uppdragsgivarna och gruppen kring Kahn (se dock om MNF nedan). För en utomstående förefaller resultaten av Kahns maskinella idékläckande vara användbara i politisk, militärstrategisk och ekonomisk planering och det ligger närmare till hands att kapitalets intressen ser honom som en ideologisk motvikt till de idéer som ifrågasätter status quo (det gäller såväl krisprofeter som progressiva strömningar inom USA, i det senare fallet representerade av sådana icke-konventionella institutioner som Institute for Policy Studies i Washington och Institute for Food and Development Policy i New York).

Kahn har format sin deterministiska syn på världens ordningen till en metod, som saknar ett ekonomiskt modellbyggande men domineras av extrapoleringar, prognoser, fördomar, analogier och generaliseringar.

"Genom extrapoleringar av föreliggande eller kommande tendenser skapar vi en 'överraskningsfri' prognos - en prognos som förefaller vara mindre överreaskande än varje annan specifik möjlighet. I överensstämmelse med denna prognos beskriver vi en 'standardvärld' och ett antal varianter av denna" (Kahn, 1969, sid 6).

Han betonar dock att en framtida händelse inte nödvändigtvis är sannolik bara för att den är mer sannolik än varje annan möjlig händelse, men det är en reservation som tonas ned i den övriga texten. Detta emedan han tvingas ge sina utvecklingstendenser en mycket stor sannolikhet, vilket är nödvändigt om hans scenarier skall få någon mening (inflytande) över huvud taget. Han använder således sina scenarier för att presentera en subjektiv och mycket värdeladdad syn i objektiv förklädnad. De "objektiva" prognoserna beror av utvalda förutsättningar, som i sin tur styrs av normer - ibland implicita i texten och någon gång explicit uttalade. Som ett ganska "opolitiskt" exempel kan nämnas hans tillväxtoptimism: den förhållandevis snabba ekonomiska tillväxten under första hälften av 1960-talet får utgöra startbana för en exponentiell extrapolering fram till år 2000 (Kahn, 1969, sid 110. Han underskattar därmed sannolikheten för ekonomiska kriser i framtiden.

"Våra optimistiska prognoser är alltså baserade på den ökade takt med vilken den nya teknologin utvecklas, tillämpas och sprids, på regeringarnas satsning inom den ekonomiska tillväxtpolitiken över hela världen samt på förväntade ökningar av världens produktivitet... Dessa synpunkter gäller både industriländerna och de mindre utvecklade länderna" (Kahn, 1969, sid 113).

Kahns reservation om sannolikheter för händelsers inträffande får begränsad giltighet i och med att han täcker in i stort sett alla möjligheter i sina scenarier. Ett påstående som således knappast kan ifrågasättas är: "Tillväxten av BNP per capita kommer sannolikt att variera från två till tolv procent årligen" (Kahn, 1969, sid 24). En annan metod att gardera sig är att först redovisa ett antal överraskningsfria scenarier, $S_1, \dots, S_n$, som kompletteras med ett antal "skrämselvisioner", $V_1, \dots, V_n$. Om nu alla S_i och V_j helt utesluter varandra och om det visar sig att inget S_i inträffar, kan det förklaras med att något V_j har inträffat, trots dess mycket ringa sannolikhet. Kahn har lyckats med detta. Det visar sig nämligen att hans skrämselvisioner, "En omfattande depression" och "En ekonomiskt stagnerande värld" (Kahn, 1973, sid 298-303) faktiskt ligger nära den i dag kända utvecklingen under första hälften av 70-talet, åtminstone inom de ekonomiska sektorerna. Kahns överraskningsfria scenarier förlorar därmed i aktualitet, vilket i sin tur dramatiskt minskar det eventuella värde de båda böckerna en gång hade för beslutsfattarna i Washington.

Mycket av Kahns seende in i framtiden bygger på analogier med det förflutna. Således påstår han att "världsläget i dag skiljer sig inte så värst mycket från läget i Europa år 1815" (Kahn, 1969, sid 190) och tiden efter Korea-kriget jämför han med "la belle époque" (1900-1914). "La deuxième belle époque" avbröts tillfälligt av Vietnamkrigets desillusion, men förväntas i en överraskningsfri prognos komma att karakterisera 1970-talet. Dessa nästan romantiska analogier kan vara bestickande men är ändå verklighetsfrämmande. Det gäller inte minst ur periferins synvinkel.

Kahns intresse begränsas huvudsakligen till centrum och hans utkikspunkt är USA. Vid ett föredrag i Stockholm för några år sedan menade han att de rika ländernas utveckling är betydligt intressantare än de fattigas, ty "vad de rika gör i dag, det kommer de fattiga att göra i morgon"¹). Utvecklingen i världen bedöms utifrån de amerikanska framtidsutsikterna. Andra länders strävanden, som strider mot USAs intressen, ifrågasätts eller fördöms. "Den föregivet objektiva boken ("Vad som...") karakteriserar Tredje Världens sammanhållning i FNs generalförsamling som 'negativ' och talar om nationalism, främst i Tredje Världen som 'patologisk'. (Inte minst detta sistnämnda svär givetvis falskt i ett verk där författarna... tydligen själva är ett slags stor-amerikanska nationalister.)"²) Kahn utvecklade sin

1) Återgivet i Block och Nilsson, sid 62.

2) Wängborg, sid 88.

stränga nationalism vid ett seminarium 1970: "Det kan vara troligt att mitt land har rätten på sin sida i ett stort antal fall i sitt umgänge med främmande nationer. Men jag anser mig skyldig att hålla på mitt land vare sig det har rätten på sin sida eller inte. Jag står på dess sida, utan förbehåll, därmed punkt." (X80, sid 69.) USA görs oansvarig för eventuell felaktig politik. USA "för" inte krig utan "blir indraget" i krig. USAs ekonomiska tillväxt har inget att göra med t ex ekonomin i Latinamerika, utan underutvecklingen där förklaras av brist på produktionsfaktorer. Det är därför helt irrelevant, menar Kahn, att tala om ett orsakssamband och en klyfta mellan USAs (och centrums i allmänhet) och periferins utvecklingsgrad. I hans prognos för år 2000 (se tabell 11) har klyftan vidgats från 12,4:1 till 17,8:1, men viktigast för Kahn i detta fall är "den ekonomiskt mindre utvecklade världens" absoluta ekonomiska tillväxt. "Finns det någon här som är deprimerad för att han inte har samma levnadsvanor som Rockefeller-familjen?" (X80, sid 197) frågade Kahn några av världens ledande ekonomer och företagsledare vid det ovannämnda seminariet. Lika litet bör Latin-amerikas folk, menar Kahn, vara deprimerade för att de inte har samma levnadsvanor som amerikanarna. Därför är den ojämna globala inkomstfördelningen ett obefintligt skenproblem" - åtminstone så som det vanligen formuleras (X80, sid 37). Det kan alltså inte vara en målsättning att minska klyftan men däremot att arbeta för att tredubbla per capita-inkomsten i Latinamerika, enligt Kahn.

Tabell 11

"Den tudelade standardvärlden". BNP per capita (\$ 1965)

	År 1965	År 2000
Den ekonomiskt mindre utv. världen	135	325
Den industrialiserade världen	1 675	5 775
Hela världen	631	1 696
Förh centrum/periferin (LBs beräkning)	12,4:1	17,8:1

(Kahn, 1969, sid 131, Tabell VII.)

Kahn gör en uppdelning av världens länder i fem (sex) nivåer, med utgångspunkt från inkomstfördelningen. Grupperingen år 2000 enligt en överraskningsfri prognos framgår av tabellen nedan. Det är "en stor ö av rikedom som omges av misär".

"Men också dessa fattiga länder kommer att gå mycket framåt i fråga om levnadsstandard. De postindustriella och industriella samhällena kommer att ha omkring 40 % av världens befolkning; mer än 90 % av världens befolkning kommer att leva i länder som har brutit sig ut från det stadium som kännetecknas av en per capita-inkomst på 250-1 000 kr. Emellertid kommer den absoluta skillnaden i levnadsstandard att ha ökat ofantligt mellan länder med lågt utvecklad ekonomi och länder som befinner sig på den pre-industriella nivån" (Kahn, 1969, sid 55).

Andra menar att en ekonomisk klyfta markerar ojämlikhet och orättvisor som gynnar de rika men som kan drabba desamma om de fattiga beslutar sig för att minska klyftan på de rikas bekostnad. De fattigas eventuella hot mot de rika passar inte in i den kahnska realismen:

Tabell 12

Den tudelade standardvärlden. BNP per capita (\$ 1965)

(5). Klart postindustriella		(3). Industriella	
USA	320	Sydafrika	50
Japan	120	Mexico, Uruguay, Chile, Kuba,	
Kanada	35	Colombia, Peru, Panama, Jamaica, etc.	250
Skandinavien och Schweiz	30	Nordvietnam, Sydvietnam,	
Frankrike, Västtyskland, Benelux	160	Thailand, Filippinerna, etc.	250
	<u>665</u>	Turkiet	75
		Libanon, Irak, Iran etc.	75
			<u>700</u>
(5). Postindustriella (tidigt stadium)		(2). Stora och delvis industriella	
Storbritannien	55	Brasilien	210
Sovjetunionen	350	Pakistan	250
Italien, Österrike	70	Kina	1 300
Östtyskland, Tjeckoslovakien	35	Indien	950
Israel	5	Indonesien	240
Australien, Nya Zeeland	25	Förenade arabrepubliken	70
	<u>540</u>	Nigeria	160
			<u>3 180</u>
(4). Masskonsumtion		(1). Preindustriella eller små och delvis industriella	
Spanien, Portugal, Polen, Jugoslavien, Cypern, Grekland, Bulgarien, Ungern, Irland	180	Övriga Afrika	350
Argentina, Venezuela	60	Övriga arabvärlden	100
Formosa, Nordkorea, Sydkorea, Hongkong, Malaysia, Singapore	160	Övriga Asien	300
	<u>400</u>	Övriga Latinamerika	100
			<u>850</u>

(Kahn, 1969, sid 131, Table VII)

"De (fattiga) har i själva verket klarat sig bra om de kan fördubbla sin inkomst på tjugo år, och det begriper de. Bönder är inga dumbommar.... Om man säger till den amerikanska kongressen att de kommer att krossa oss om vi inte hjälper dessa människor, då gör man något mycket inproduktivt. Kongressledamoten är ingen dumbom... I dag får man inte mycken hjälp genom att vädja till rädsla eller skuldkänslor, men man kan ofta framkalla hjälpaktioner genom att vädja till altruism" (X80, sid 197-198).

Kahn ansluter sig till Alexis de Tocquevilles filosofi (se sid 45) och menar att det är ett misstag att tro att

"oroligheterna i de underutvecklade länderna beror på att de är fattiga. Man drar slutsatsen att u-landshjälp kan bidra till att skapa lugn i dessa länder. Men det torde nu stå klart att det är själva utvecklingsprocessen som ger upphov till splittring och vanligen ökar våldet och oron. Sociala förändringar har en splittrande och delvis destruktiv verkan som leder till sammanbrott och spänningar i existerande system och som skapar nya system, vilka kommer i konflikt med de gamla" (Kahn, 1969, sid 351-2).1)-

Kahns tolkning är här oklar. Antingen menar han att en långsam utveckling (begränsat bistånd) kan försvaras med att oroligheter etc följer av alltför snabba förändringar (på annat håll hävdar han mekaniskt att utvecklingshastigheten är direkt proportionell mot mängden bistånd), eller att utvecklingsprocessen bör styras så, att spänningar i existerande kapitalistiska system inte uppkommer och så att nya socialistiska system inte skapas. De båda strategierna är emellertid förenliga och de påminner om den u-landspolitik som USA bedriver i dag. Men det är ändå inte troligt att denna politik inspirerats av just Kahn utan snarare förklaras den av en stor åsiktskongruens mellan Vita Huset, State Department och kongressen å ena sidan och Hudson-institutet å den andra.

När Kahns optimism återspeglas i förhoppningar om en snabbt växande livsmedelsproduktion i världen skall

1) Block och Nilsson antyder samma möjlighet: "Hela problematiken kan sammanfattas i frågan: kan vi över huvud taget hantera den s k utvecklingen så att spänningar och orättvisor undviks? Redan 1970-talet kommer att indikera om de fantastiska framstegen inom växtgenetiken kommer att leda till utveckling och förändring i fredliga former eller till social och politisk instabilitet" (B&N, sid 136).

detta likaså förstås ur hans amerikanska perspektiv (USA är i dag inte bara världens största exportör av livsmedel utan också en mycket stor importör och en mer utvecklad global arbetsfördelning i framtiden kommer att innebära ökade importbehov av sådana livsmedel som inte produceras kapitalintensivt, t ex kött och grönsaker - LB.) Inom livsmedelssektorn riskerar man att få överskott snarare än underskott, menar Kahn, vilket kan leda till kris i form av depression inom jordbruket snarare än i form av hungersnöd. Den gröna revolutionen kan innebära en välgörande injektion för utvecklingen och

"Generellt gäller för ett land vars ekonomi är baserad till 60 eller 70 procent på jordbruket, att en tioprocentig produktivitetshöjning får en mycket stor effekt: dels frigörs arbetskraft för att sättas in i den industriella utvecklingen, dels får man ökade möjligheter att exportera jordbruksprodukter till industriländerna i utbyte mot kapitalvaror" (Kahn, 1973, sid 57).¹⁾

Kahn betonar här betydelsen av periferins utveckling som en faktor i en global arbetsfördelning, där periferin producerar livsmedel i utbyte mot centrums kapitalvaror. Han varnar därför för alltför höga minimilöner i periferin då detta riskerar hämma konkurrensförmågan på exportmarkanden (X80, sid 37). Han räknar också med att produktivitetshöjningar inom jordbruket i kombination med arbetslöshet och låga löner i städerna skall ge USA möjlighet att importera arbetskraft från Latinamerika (Kahn, 1969, sid 187).

En annan utvecklingsfrämjande faktor är de multinationella företagen (MNF). De är, enligt Kahn, lämpade att fylla ett flertal funktioner till periferins fromma. De genererar en tillväxt och - inte minst viktigt - "tillåter en lugn, tillförlitlig och effektiv produktionsprocess" (Kahn, 1973, sid 58).

"De kan skapa vinster inte endast genom sin egen direkta affärsverksamhet utan även genom att utnyttja de resurser och den utmärkta arbetskraft som finns på många håll i Östasien och de latin-

1) Att detta med fördel kan utnyttjas av USA visar en mängd exempel. Följande citat från ett senatsförhör är ett ur högen: 'USAID har samarbetat med den colombianska regeringen för att genomföra en utvecklingsstrategi som uppmuntrar en övergång från veteproduktion till andra grödor än vete, som kan produceras mer ekonomiskt. Som ett resultat härav importerar nu Colombia (från USA - LB) över 85 % av sitt vetebehov" (år 1973) (US Foreign Agricultural Trade Policy, sid 190).

amerikanska länderna liksom även i de underutvecklade delarna av Europa. När dessa länder kommer igång med sin utvecklingsprocess uppstår här mycket goda marknader" (Kahn, 1973, sid 59).

MNF är i dag missgynnade och befinner sig i underläge: "I nästan varje konflikt som förekommer i dag mellan en nationalstat och ett MNF utgår så gott som hundra procentigt MNF som förlorare" (Kahn, 1973, sid 59). Dessutom "förefaller det mycket sannolikt att MNF kommer att framstå som en av de starkast pådrivande krafterna för ekonomisk, kulturell och samhällelig utveckling i världen under de närmaste femton åren" (Kahn, 1973, sid 61). U-länderna bör därför i eget intresse medge bättre villkor för dessa företag. Det är en strategi som måste tillfredsställa Hudson-institutets multinationella uppdragsgivare.

5.3

Skrivbordslösning av världshungern (Ozbekhan)

Hazan Ozbekhan, anställd vid Wharton School of Economics, Californien, beskriver hur man planerar för att "lösa världshungern". Syftet med nedanstående korta referat är inte att ge en totalbild av hans mycket pretentiösa strategi, utan att plocka ut ett par typiska ingredienser i skrivbordsstrategier.

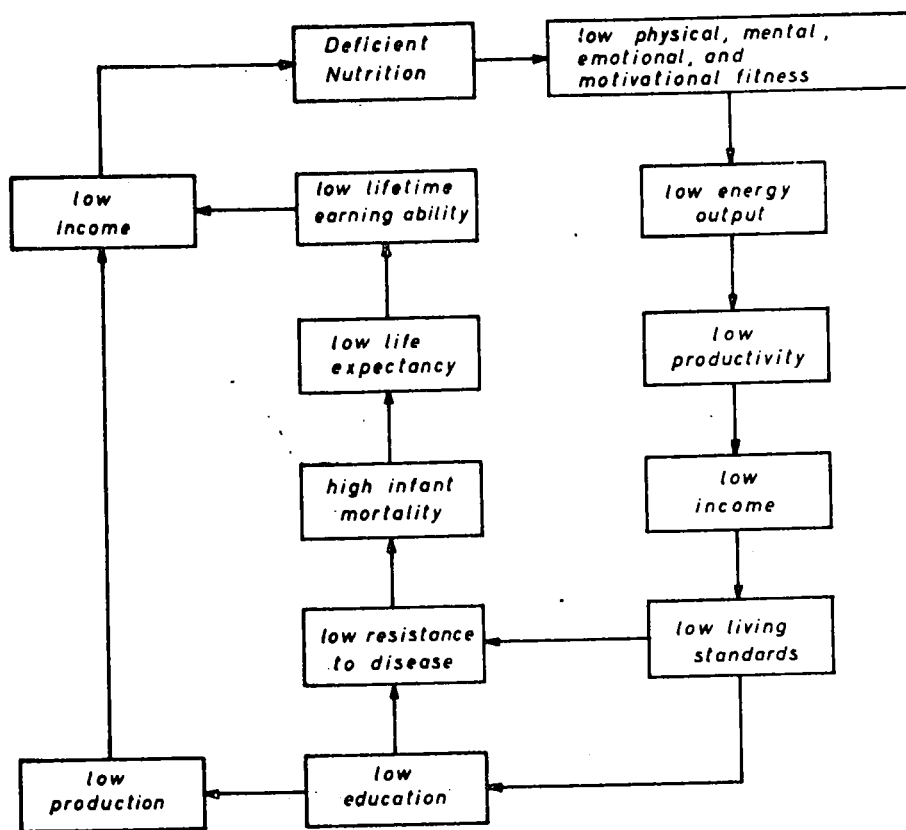
Problemet definieras som hunger, mätt i skillnad mellan total efterfrågan och total tillgång på livsmedel i olika regioner. Om fördelningsaspekten tagits med skulle det komplicerat modellen. Därför utgår Ozbekhan i modellen ifrån att alla människor försörjs om totala tillgången täcker totala efterfrågan, trots att han givetvis är medveten om att så inte är fallet. Med hänsyn till de stora skillnader som råder mellan enskilda länders jordbrukspotential och till det faktum att världshandeln inte tenderar att utjämna tillgång och efterfrågan på livsmedel, känns det intetsägende när han konstaterar att livsmedelsbehovet i världen ökar med 75 % fram till år 2000 om nuvarande livsmedelsintag per capita bibehålls på samma nivå, och att behovet ökar med 124 % om intaget per capita ökar med 1 % per år. Detta skall inte uppfattas som kritik av Ozbekhan som enskild forskare utan av det modellbyggande i allmänhet som utgår ifrån genomsnittsvärden för hela regioner eller t o m för hela världen.

Den obligatoriska "onda cirkeln" återges i figur 8 som exempel på en inte ovanlig standardförklaring till jordbrukets utveckling i periferin (se kapitlet "Cirkelteori"). Ett närmare studium av sambanden (pilarna), som utgör underlag för modellen, leder till många frågor. Exempel: Varför medför "låg produktivitet" "låg produktion" först i fjärde led? Hur kan "låg inkomst" ses som en effekt av "låg medellivslängd" (p g a "low lifetime earning ability"), om inkomsten ändå inte räcker till sparande

utan på sin höjd till undermålig konsumtion? Varför ses inte "otillräcklig nutrition" som en direkt orsak till "dålig motståndskraft mot sjukdomar"? Produktionsförhållandenas betydelsefulla roll i jordbrukets utveckling och underutveckling nämns inte. Utelämnandet av sådana faktorer, som svårligen kan kvantifieras och som kräver politiska lösningar (t ex jordreform), är ett osvikligt kännetecken på skrivbordsstrategier av något äldre datum.

Figur 8

Jordbrukets underutveckling som ett slutet system, enligt Ozbekahn

Bl a med referens till den onda cirkeln kan Ozbekhan visa att bönderna i periferin är oförmögna att ta vara på sig själva. Massiva utländska investeringar görs till en nödvändig förutsättning för utveckling och blir en etisk fråga för centrum. Villkoren för dessa investeringar uttrycks som förhållandet mellan insatser i utveckling och insatser i administration. Förhållandet mellan dessa två insatser varierar med tiden och beräkningen bygger på optimering av totala vinsten. Det förutsätter vissa antaganden om de enskilda faktorernas avkastning, vilket

givetvis är helt omöjligt att göra - det gäller i synnerhet administration. Valet av en ekonomistisk modell av det här slaget tvingar alltså fram förenklade uppskattningar av kvantitativa förhållanden som, även om de avviker från de sanna värdena med bara några procent, kan resultera i mycket stora fel i det slutliga resultatet. Det är också en myt att ju fler modeller man gör desto närmare skulle man komma "det sanna resultatet".

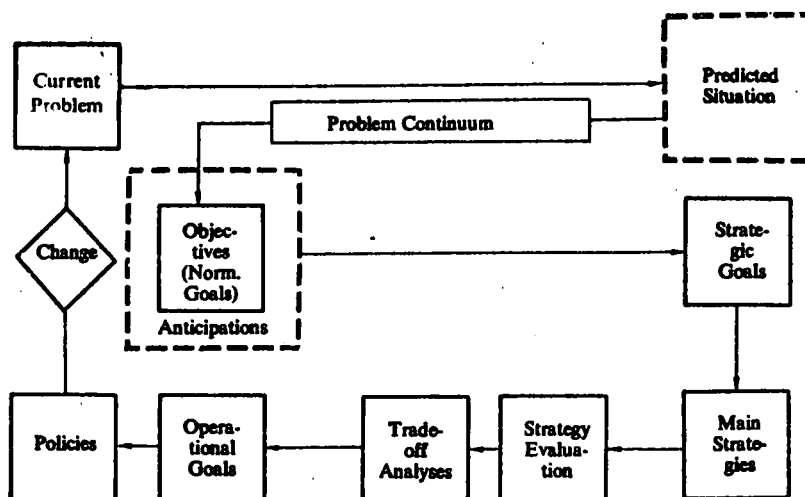
Ozbekhan bygger steg för steg upp sin modell som utmynnar i figur 9 och följande kommentar:

"Förhoppningsvis, och viktigast av allt, skulle lösningen på världslivsmedelsproblemet med dessa medel bidra till att frambringa en evolution av världsordningen.

När en sådan evolution inträffar, och när varje politik ("policy") utvecklas och appliceras, kommer de diskontinuiteter som vi kallar förändring ("change" - se figur) att skapas. Förändring inträffar alltid, och enbart, i nuet och förändrar därigenom, vad vi kallar, 'det aktuella problemet' ("current problem" - se figur). Att förändra det aktuella problemet i ljuset av sådana lösningar som dikteras av en normativt orienterad plan är, på sätt och vis, planeringens huvudsakliga operationella mål och värde. Och endast genom sådan förändring blir de problem, som vi är satta att lösa, tillgängliga för förnuftiga och skapande lösningar" (sid 149).

Figur 9

Den slutliga modellen, enligt Ozbekhan

Ozbekahns modell innehåller givetvis mycket mer än vad som återgivits här. Vad som saknas i hans ursprungliga text är kanske ändå av ännu större intresse än vad den innehåller. Är det t ex meningsfullt att ange en strategi för eliminering av världshungern utan att diskutera de faktorer som hämmar en snabb jordbruksutveckling i världens hungrigaste region - Sydasiien, och utan att diskutera villkoren för världshandeln med livsmedel i allmänhet och fördelningen av det amerikanska överskottslagret av livsmedel för s k bistånd (Public Law 480) i synnerhet? Vilket värde har en modell av detta slag, som utgår från en "normativt orienterad plan", men utan att ifrågasätta, och givetvis utan att kunna påverka, de normer som finns inbyggda i det kapitalistiska systemet och som i högsta grad styr såväl världsproduktionen som -fördelningen och -konsumtionen av livsmedel.

Hyllkilometer av liknande strategier har producerats i Västeuropa och USA. Det är ett anmärkningsvärt slöseri med papper och bokhyllor, utan att ha ökat forskarnas förståelse för periferins situation och utan att ha förlängt medellivslängden i periferin med en dag.

6

"Det sades oss, och vi accepterade, att vår fattigdom orsakades av vår fattigdom i den nu berömda teorin om 'fattigdomens onda cirkel', och vi gick runt i cirklar för att söka utvägar och medel att bryta denna cirkel".

A M Babu, f d minister i Tanzania

6.1

Från onda cirklar till uppåtgående spiraler

Den kanske vanligaste modellen för förklaring av underutveckling är "de onda cirkelarna". De återfinns hos såväl krisprofeter som hos tillväxtförespråkare samt hos grupper däremellan. Den enklaste formen hittar vi i en lärobok från 1960-talet från grundskolans högstadium¹⁾, där den onda cirkeln, förmodligen av hänsyn till krav på förenkling och pedagogisk slagkraft, snörps ihop till: "u-länderna är fattiga därför att de är fattiga". Detta utvecklas till "Människorna är undernärda, därför att de inte producerar mera, och de producerar inte mera, därför att de är undernärda", samt slutligen till en öppen ond cirkel, som dock kan slutas med ett konstgrepp, "Människorna kan inte få mer att äta, om de inte producerar mer, och de kan de inte producera mer, om de inte ges nödvändiga **kunskaper**". En något mer avancerad form är följande: låg produktivitet medför låg livsmedelsproduktion, som innebär otillräckligt överskott och inga investeringar i bl a undervisning, som medför oförändrat hög analfabetism, som förklarar det utvecklade jordbruket och den låga produktiviteten, som medför låg livsmedelsproduktion, o s v.

Om cirkeln bryts någonstans genom en punktinsats, kan den böjas och omformas till en uppåtgående utvecklings-spiral. En sådan punktinsats kan i detta fallet vara spridning av konstgödsel för att höja avkastningen per hektar, utökning av den odlade arealen och mekanisering av jordbruket för att höja totala produktionen (produktiviteten räknat per jordbrukare), utländska lån för investering i skolor, eller alfabetiseringskampanjer. Även två eller flera av dessa åtgärder kan kombineras. Den här typen av standardlösningar var vanlig i synnerhet under 1960-talet (därmed inte sagt att de försvunnit), innan erfarenheterna visade att utveckling var något mer än gödsel och läskunnighet. Som exempel kan nämnas vissa negativa biverkningar av den gröna revolutionen samt den kritik som Paulo Freire har framfört mot behandlingen av människor som objekt vid alfabetisering och de konsekvenser han dragit därav²⁾.

1) Eriksson m fl, Värld i förvandling.

2) Paulo Freire, Kulturell kamp för frihet, Pedagogik för förtryckta och Utbildning för befrielse.

Det finns också mer avanderade analyser, nämligen s k cirkelkombinationer. En sådan återfinns hos Ozbekhan (se sid 78) och en annan - mycket avancerad - hos ROM I (se sid 135). Även Gunnar Myrdal har använt sig av "cirkelmodeller" i sin förklaring av t ex underutvecklingen i Sydasien. När underutvecklingen är en funktion av flera cirklar, delvis sammanvävda, ställs stora krav på utvecklingsstrategin. Vi skall här ge ett exempel på hur detta har lösts av direktör Balavin, f d chef för, numera styrelseledamot i, Nestlé i Brasilien¹). Enligt Balavin finns det fyra onda cirklar, alternativt nedåtgående spiraler, nämligen inom jordbruk, ekonomi, utbildning och den sociala sektorn. Var och en innehåller ett flertal element, sinsemellan sammanlänkade och i vissa fall finns även gemensamma element för olika cirklar. Vi övergår direkt från dessa onda cirklar till de goda cirkarna. Utvecklingsstrategin är en uppåtgående spiral som ser ut som följer: startpunkten är ökad tillgång på kapital ---- ("som medför") ökade investeringar ---- mer jordbruksredskap ---- bättre infrastruktur ---- högre produktivitet ---- ökad produktion ---- högre priser på råvaror ---- större inkomster ---- uppbyggnad av jordbruksindustri ---- fler arbetstillfällen ---- bättre nutrition, utbildning och hälsovård ---- uppbyggnad av allmän och tung industri ---- högre löner ---- ökade inkomster ---- ökat sparande ---- mer kapital ---- o s v.

Denna allomfattande spiral är uppbyggd av delstrategier i form av, vad vi här kallar, sektorspecifika uppåtgående spiraler. En sådan är, enligt dr Balavin, samarbetet mellan UNICEF, som delar ut mjölk i Brasilien, och Nestlé, som säljer mjölk (egentligen mjölkpulver): UNICEF distribuerar mjölk ---- människor blir starkare och mer produktiva ---- arbetarnas inkomster ökar ---- Nestlé kan öka sin försäljning av mjölk ---- människor blir ännu starkare och ännu mer produktiva ---- inkomsterna ökar ytterligare ---- Nestlé säljer mer mjölk ---- o s v. När spiralens uppåtgående slutligen är självgenererande kan UNICEF dra sig ur för att fortsätta i nästa land och Nestlé tar över all distribution av importerad mjölk.

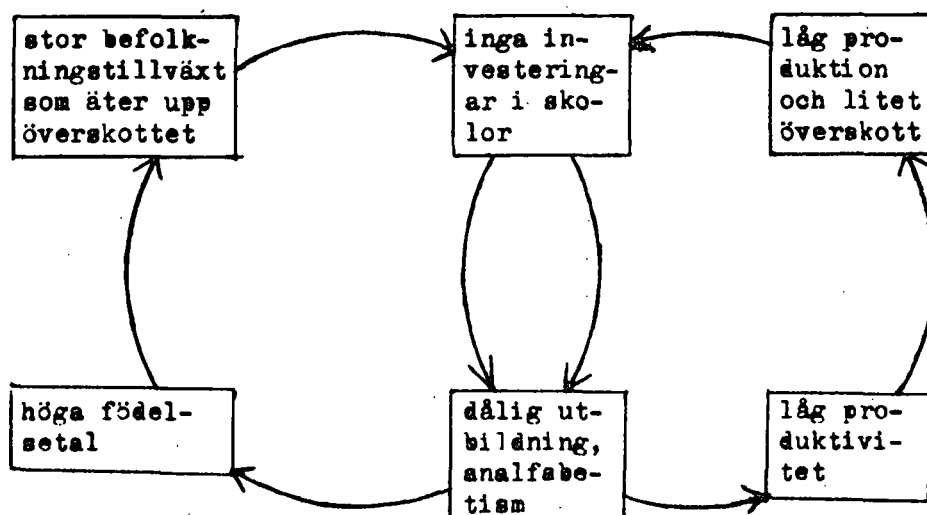
De sektorspecifika uppåtgående spiralerna i exemplet ovan initieras genom punktinsatser. Det krävs således ett flertal sådana insatser för att fullborda den allomfattande spiralen. Ett specialfall av detta är när en sektorspiral sammanfaller med den allomfattande eller när flera sektorspiraler har åtminstone en punkt

1) Denne mycket erfarne utvecklingsstrateg ("har besökt 95 länder, varav 57 u-länder") lade fram sin modell vid ett seminarium i Göteborgs universitet, september 1976, kallat "Development in motion".

gemensam. I vårt exempel nedan på en sådan strategi skall vi utgå ifrån en av flera möjliga tolkningar (LBs) av den "nymalthusianska onda-cirkel-kombinationen", som framgår av figuren. I det här fallet blir utbildning den punktinsats som bryter de båda cirklarna och formar dem till uppåtgående spiraler. Genom att applicera rymdteknik på denna teori uppnås utveckling, enligt A R Michaelis strategi nedan.

Figur 10

Exempel på nymalthusiansk ond-cirkel-kombination

6.2

Barnbegränsning uppifrån (Michaelis)

Under 1960-talet kom tv-satelliterna och här öppnade sig oanade möjligheter att kombinera den mest avancerade tekniken i rymden med preventiva åtgärder på gräsrotsnivå: barnbegränsning via satellit. Denna tekniska lösning för att eliminera underutvecklingen är fullt logisk under följande förutsättningar: (1) periferins höga befolkningstillväxt är den enda eller åtminstone den viktigaste förklaringen till underutveckling, (2) födelsetalet hos en befolkning är approximativt omvänt proportionellt mot per capitakonsumtionen av preventivmedel, (3) människors okunnighet och avsaknad av utbildning är den enda förklaringen till att de inte använder preventivmedel, när sådana finns tillgängliga,

(4) undervisning och preventivmedelsinformation via tv-satellit höjer effektivast preventivmedvetandenivån hos maximala antalet människor till lägsta kostnad.

Michaelis inleder med att uppfylla vår första förutsättning: "Kärnvapenkrig och befolkningsexplosionen är vår planets enda problem under andra hälften av 1900-talet" (sid 171). Av de två nämnda problemen är endast det andra direkt förknippat med underutveckling. Därefter förutsättning nummer två: "För att stoppa befolkningsexplosionen måste spiraler (IUD) och p-piller nu användas av hundratal miljoner kvinnor" (sid 171). Den tredje förutsättningen visas med exemplen Europa och Japan, där den höga utbildningsnivån ledde till minskad folkökning under 1930-talet och därefter - i Japan mycket tack vare radion och televisionen. Efter som barnbegränsningen brådskar formuleras problemet: "Hur kan utbildning och sålunda en ökad levnadsstandard föras ut på kort tid, säg på tio år, till alla illiterata miljoner på vår planet, så att de frivilligt och med full förståelse för konsekvenserna för dem själva börjar använda pillret och spiralen?" (sid 172). Här förutsätts att utbildning, tydligen automatiskt, höjer levnadsstandarden, och att alfabetism innebär ett frivilligt användande av piller och spiralen.

På några rader avfärdas lärare på marken, svarta tavlan och läroböcker som en alldeles för långsam metod att nå alla hundratal miljoner människor. Bara med masskommunikationens modernaste teknik, nämligen televisionen, kan kraven uppfyllas. Konventionell televisionsteknik döms däremot ut, ty med sådan når man ett område på endast 20 000 km² (drygt Skåne + Blekinge + Halland). Det motsvarade en genomsnittlig befolkning på drygt 3 miljoner indier, då M skrev sin artikel 1967 (LB). "Vårt enda återstående hopp är att använda rymdsatelliten för att via television sända lektioner över hela kontinenten. Någon annan möjlighet står inte att finna, ingen annan teknik kommer att leda till verkliga resultat inom en överskådlig framtid" (sid 172). Därefter följer en redovisning av hur snabbt ett sådant projekt kan genomföras, hur många man kan nå, hur litet det behöver kosta ("bara något över \$150 miljoner") och hur det genomförs rent tekniskt. De huvudsakliga problemen är också av rent teknisk natur och tekniken är därför strategins viktigaste faktor. Men här antyds också politiska problem: "Vilken regering skulle tillåta att dess folk blev utsatt för en propaganda som skulle vara i konflikt med dess (regeringens) egna grundläggande idéer?". Något svar ges ej. Inte heller frågas om människorna, de förväntade viljelösa objekten, skulle tillåta propagandan.

Via tv-satellit undervisas först den indiska befolkningen i läsning, skrivning och enkel aritmetik. Därefter

följer utbildning i jordbruk - användning av konstgödsel, växtförädling, enkla biologilektioner, etc. Slutligen "måste rymdläraren påpeka att djurens reproduktion är bra för den ger mat, men människans reproduktion över vissa gränser är något ont" (Michaelis, sid 176). Michaelis sammanfattar:

"Forskning för flera miljoner dollar kommer att läggas ned på solceller ("rolls of solar cells"), resande radiorör ("travelling wave tubes") och andra aspekter inom tv-satellitområdet innan de om ett par år kan lanseras. Om inte liknande forskning ägnas åt de program som skall sändas - och livet hos miljontals människor kan komma att bero av hur dessa program är utformade - så kommer tv-satelliter aldrig att bli annat än en leksak i himlen...

Tv-satelliter kommer att vara i rymden om ett par år. I dag kan vi förutspå de sociala konsekvenserna av denna nya uppfinning, som, om den används för mänsklighetens bästa, kan lösa den väsentliga frågan om befolkningsexplosionen. Om inte, så kommer det att finnas 3 500 miljoner svältande människor år 2000, som med rätta kommer att förbanna oss, som visste svaren men som inte var beredda att praktisera våra kunskaper" (sid 177).

Underutveckling förklaras av den onda cirkel i vilken befolkningstillväxt och avsaknad av utbildning ingår. Effektiv utbildning i masskala på kort tid kräver avancerad teknik, i det här fallet tv-satelliter. Utveckling uppnås sålunda genom att gå tillbaks i orsakskedjan och konstruera en uppåtgående spiral: tv-satelliter ---- utbildning ---- preventivmedelsanvändning ---- minskad befolkningstillväxt ---- utveckling. Om läsaren hyser tvivel om strategin så delas inte dessa av regeringarna i Indien och USA och inte heller av Block & Nilsson:

"Den 18 september 1969 undertecknade Indiska atomenergidepartementet och NASA i USA ett memorandum, som innebär att ett tv-satellitexperiment i full skala ska utföras. Satelliten avses skickas upp år 1972. I slutet av samma år ska den placeras i en stationär position över Indien. Detta kommer att revolutionera informationsflödet i varje enskild indisk by.

Indiska staten har enligt avtalet åtagit sig att dels utveckla, tillhandahålla och underhålla all erforderlig markutrustning och dels utveckla och använda tv-program för utbildning, familjeplanering, jordbruk och social undervisning. Omkring 2000 tv-mottagare för direkt mottagning från satelliten ska

utplaceras inom fyra landsbygdsregioner med i genomsnitt 500 mottagare inom varje". (Block & Nilsson, sid 125-126).

Utöver de aspekter som redan berörts kan åtminstone ytterligare en slutsats dras av satellit-exemplet: Det kan vara fördelaktigt att söka specificera underutvecklingens orsaker till en eller ett fåtal tekniska faktorer. För det första ligger det för de teknokratiska strategerna närmare till hands att framhäva och eventuellt isolera endast sådana orsaksfaktorer som ingår i deras kompetensområde. Denna ansats står i diametral motsats till den "förlängda auktoriteten", exemplifierad av Sacharov (se sid 110). För det andra innebär det ett aktivt negligera av sådana faktorer, vars erkännande kunde medföra krav på strukturella förändringar och skulle få de tekniska lösningarna att vittra.

Cirkelteorierna är egentligen allt annat än teorier utan snarare subjektiva beskrivningar av godtyckligt valda variabler¹⁾. Eftersom dessa "teorier" definitions-mässigt är slutna, förbjuder de utsagor om vad det är som tilldelar de onda cirkelarna rollen att vara onda cirklar. Denna teknokratiska reduktionism, som innebär en total avsaknad av analys av nationella och internationella institutioners roll för existensen av onda cirklar, mynnar ut i en doktrinär elitism: den enskilde individens idé om verkligheten upphöjs genom ett avancerat vetenskapligt språk till absoluta sanningar. Vetenskapsmannen, och endast vetenskapsmannen, organiserar oorganiserade "fakta" för att nå och sprida kunskap om "hur det verkligen är" och vad som måste göras för att lösa problemen.

1) Jag står i tacksamhetsskuld till C G Thornström, Uppsala, för tanken bakom dessa synpunkter.

"Det där brevet som Einstein skrev till Roosevelt 1939 var tvåhundra ord långt och ändrade världens öde. Det visar att det kan göras. Det kan det."

Arthur Koestler, Call-Girls, sid 39

Minskad tilltro till den västerländska demokratins politiska instrument, regeringar och parlament, leder alltför lätt till "Glistrup-reaktioner". Besvikelsen över de officiella internationella organisationernas oförmåga att lösa ens de mest näralliggande och mest akuta världsproblemen får liknande konsekvenser. Den elit som kräver en ny ordning är villig att erbjuda sina tjänster för att "rädda världen", ibland i förtäckta ordalag, ibland helt öppet. Aspen-institutets upprop till denna elit får här tjäna som exempel.

I dess rapport, The Planetary Bargain, konstateras att "världen saknar effektiva mekanismer för att genomföra någon av de viktiga globala ekonomiska uppgifterna ifråga" och "ett avgörande tomrum ('key lacuna') i systemet är oförmågan inom FNs centrala byråer till ett globalt systemtänkande" (sid 27, min understrykning). Nya övernationella organ bör upprättas. Dessa skall kunna ställa frågor samt föreslå och genomföra program utan biavsikter och utan att behöva ta nationella prestigehänsyn. "Det globala köpslåendet" är alltför betydelsefullt att lämnas helt i händerna på regeringar, menar man. Därför krävs grupper utanför regeringarna "to sharpen the cutting edge of constructive change". Dessutom

"Transnationella privata organisationer som t ex Third World Forum, Dag Hammarskjöld-projektet, Rom-klubben, the International Federation of Institutes of Advanced Study, the International Institute of Applied Systems Analysis - och inte minst Aspen Institute själv - kan ofta ta ledarskapet i idéernas värld, där regeringar och officiella internationella organisationer inte kan det. Det är beklagligt att just när sådana privata initiativ är så absolut nödvändiga, pågår en kampanj bland några medlemsstater (inom FN) för att begränsa de privata organisationernas roll i FN-systemet. Världssamfundet borde söka nya former för de privata gruppernas deltagande i internationella institutioner - t ex genom att inrätta 'hearings' med kvalificerade privata experter och genom att tillåta auktoriserade privata organisationer att framträda inför internationella lagstiftande kommittéer och rättsliga organ...

Förenad politisk övertalning är en svår uppgift som ligger framför oss, en uppgift värdig personer med talang och värdig en ansträngning från alla kulturers, rasers och nationers bästa och djärvaste hjärnor ("mind", eg sinne eller själ), som arbetar i mänsklighetens allmänna intresse" (The Planetary Bargain, sid 31).

Mitt under det andra världskriget gav den brittiske statsvetaren och socialisten, Harold Laski, ut en bok med titeln Reflections on the Revolution of our Time (1943)¹⁾. I en omfattande analys av den politiska kris England och övriga Europa genomgick varnade han för riskerna för demokratins fall och påvisade nödvändigheten av övergång till socialism. Han vände sig till dåtidens Labour-parti, men boken har trettio år senare åter blivit aktuell. Om vi byter ut "tiden före krigsutbrottet" i första meningen mot "70-talets kapitalistiska kris" så skulle följande citat från Laski lika väl kunna vara skrivet i dag:

"Det är ett faktum att den skepsis som ligger latent i demokratin hade trängt djupt ner i demokratierna själva under tiden före krigsutbrottet. Litteraturen började såväl i den nya som i den gamla världen avslöja en rörelse bort från den senviktorianska optimismen och till en fruktan och tveksamhet, liknande den som rådde under tiden mellan Napoleons fall och till slutet av revolutionsrörelsen 1848. Denna tendens framträder i många olika former. Den förekommer i den tonvikt som läggs på den stora massans okunnighet och oförmåga av självstyrelse; det populära argumentet att politiken är en uppgift för en elit, är nästan lika vanligt som oförmågan hos dem som anför argumentet att enas om hur denna elit skall vara beskaffad" (Laski, sid 144-5).

Under slutet av 1960-talet ökade medvetenheten om miljön, om Vietnamkriget och om en fördjupad underutveckling i periferin. Vintern och våren 1968 innebar dessutom ett ökat politiskt engagemang, som i centrala Europa hotade den bestående ordningen, men som fångades upp eller dämpades genom eftergifter och kompromisser från båda parter och skapandet av nya problemställningar. Radikala grupper sögs upp av problemorienterade aktiviteter, inklusive forskning, i de flesta fall medtagande åtminstone rester av sitt politiska gods, och etablissemangen bidrog med sina kompromisser till konvergensen. Det var inledningen till, vad vi kallar, "den tredje ordningen".

"Med ett växande tryck från miljömedvetna grupper i samhället har de stora bolagen (korporationerna)

1) Utkom i Sverige först efter kriget: Vår tids revolution.

funnit det nödvändigt att förena sig med rörelsen för att kunna styra den. När de kapitalistiska institutionernas legitimitet står på spel ligger det i de korporativa ledarnas intresse att föreslå 'reformer' för att skydda kapitalismens ideologi och dess produktions- och konsumtionsmönster" (England & Bluestone, sid 44).

Men även inom officiella internationella organ återfinns en verbal anpassning till nya krav - här räcker det att peka på radikaliserings inom ILO, McNamaras (för många) progressiva utspel fr o m omkring 1971-72 och Rockefeller III som delvis vände i befolkningsfrågan vid konferensen i Bukarest 1974. Den faktiska radikaliserings av de skrivna utvecklingsstrategierna är också ett uttryck för detta - åtminstone så länge de kan visas upp för den inre oppositionen i centrum.

En annan yttring av den breddade och fördjupade medvetenheten om u-länder och miljö från slutet av 1960-talet är att etablerade grupper har börjat bryta sig ur den tillväxtoptimism som dominerat sedan kriget. Men det innebär också en osäkerhet och ett sökande efter nya mål. Det politiska vakuum som uppstår utnyttjas av grupper med skilda åsikter¹⁾, och mest framgångsrikt av de som förmår uttrycka sig och övertyga. Sensations-påståenden blir ett medel att vinna uppmärksamhet.

"Var det av en ren händelse som miljöargumenten utvecklade sig så starkt 1968, just när oroligheterna vid universiteten nådde sin höjdpunkt? Och vad blev den politiska effekten av att ersätta Marcuse med Commoner som universitetshjälten?" (D Harvey, sid 24).

Kristeorierna är en del av detta. Dessa teorier formuleras i opolitiska termer och ges tekniska lösningar. Kunskaper om dessa lösningar är förbehållna samhällets kunskapsprivilegierade grupper. När krisen står för dörren görs "massan okunnig" och "politiken blir en uppgift för en elit", för att återknyta till Laski's citat ovan. Hypotetiska kriser, t o m domedagar, "tränger djupt ner i demokratierna" och ersätter sansen. Johan Galtungs kritik här avser ROM I, men den är giltig för kristeorierna i allmänhet:

"Boken framställer naturens begränsning, den stigande föroreningen och de minskade resurserna

1) Hippie-rörelsen i USA har samma ursprung som miljö-rörelsen och det var ingen tillfällighet att hippie-gruppen "Hog Farm" tog sig över hela Atlanten för att förvirra miljökonferensen i Stockholm 1972; se G Zacharias och J Öqvist, Skarpnäck, USA.

på ett sätt som är helt acceptabelt för världens eliter. Budskapets form förefaller 'opolitiskt', ingenstans nämns politiska konstanter eller variabler...

Min andra tes är att denna bok bara har kunnat accepteras därför att dessa eliter upplever att det är möjligt att lösa de nämnda svårigheterna inom ramen för världens förhärskande politiska och ekonomiska system, att det inte krävs någon grundläggande förändring av detta system. De menar, kort sagt, att det finns en rent teknisk lösning på problemet...

Tillväxtens gränser är den slags rapport, som kan förväntas av en 'elit inom en elit'. Det är en farlig rapport... protesterna formuleras nu högre upp i samhället och problemen är upphöjda till ett globalt bekymmer" (Galtung, Ekologi och klasspolitik, sid 4-5, 35).

Lindeberg går t o m så långt att han kallar ROM Is rekommendationer för "eliftascistiska lösningar" (sid 19). Elitlösningar återfinns inte bara i ROM I utan även i ROM II och i någon mån i de lätta strategier vi refererar i detta kapitel, främst i Blueprint och hos Sacharov. Vi anar det även hos Heilbroner, men annars leder hans, liksom Ehrensvärds, analys till uppgivna och desperata förslag till lösningar av periferins problem ("triage").

För att åter anknyta till Laski så är krisprofeterna oförmögna "att enas om hur denna elit skall vara beskaffad". Än mindre kan de lägga fram ett politiskt program för hur krisen skall undvikas, eventuellt med undantag av förslag som Adler-Karlssons "köpfrid", vars politiska realism dock är diskutabel. De strukturella förändringarna uttrycks i målsättningar som "organisk tillväxt" och "global jämvikt" (ROM I), "stabilt samhälle" och "beståndsekonomi" (Blueprint) o s v, men vi får inte veta vad slags ekonomiskt system de tänker sig. I det avseendet är tillväxtförespråkarna dem överlägsna.

"Ty mänsklighetens lycka är en fråga, ej om ökad njutning men om minskad plåga."

John Dryden, engelsk poet 1631-1700

7.1

Inverterad utilitarism (Adler-Karlsson)

I motsats till de flesta krisprofeter, men i likhet med t ex Heilbroner, ingår ett stort mått av öppna

politiska värderingar i Gunnar Adler-Karlssons skrifter. Öppenheten innebär inte en bekännelse till någon ideologi utan snarare ett avståndstagande från andra. Som bakgrund till hans förslag till strategi skall vi mycket kort söka teckna ett par aspekter av detta politiska ställningstagande.

7.1.1 Utgångspunkter och värderingar

I funktionssocialism¹⁾ diskuterar A-K förekomsten av kapitalistiska och socialistiska (alternativt kommunistiska) ekonomier samt blandningar av de båda. I den kapitalistiska ekonomin utövar den enskilde individen alla äganderättsfunktioner men i den socialistiska utövas äganderätten till produktionsmedlen av staten (1967, sid 42-43). A-Ks definition överensstämmer här med de missuppfattningar av begreppet socialism som framförs från liberalt håll: genom att inte ta upp sådana frågor som mervärdets användning och arbetarnas kontroll över produktionsmedlen blandar han ihop begreppen socialism och statskapitalism. Detta leder till slutsatser i hans verbala klappjakt på marxismen, som "Hos vänsterradikala, som fordrar socialisering åtminstone i de underutvecklade länderna, avslöjar dessa krav oftast en blåögd naiv tro på att socialisering snabbt skall kunna förbättra våra fattiga medbröders levnadsförhållanden" (1967, sid 76). När de "vänsterradikala" talar om socialism jämför A-K detta med diktatorisk statskapitalism, och när de förnekar att socialism är ett nödvändigt villkor tolkar A-K detta som ett tillräckligt villkor. Vi skall här ge ett exempel på vad detta strikta avståndstagande från socialism kan leda till, nämligen hans strategi för det feodala jordbrukets utveckling. Utgångspunkten är att en utvecklingspositiv grupp har tagit makten i ett land:

"Då kan man ställa den cyniska frågan om inte deras första uppgift på kort sikt blir att hindra att folket får mera makt över ekonomin, eller att hindra att feodalfurstarnas ägarefunktioner överförs till massorna. Bör kanske de gamla feodalinstitutionerna vara kvar som en organisatorisk grund, på basis av vilken man kan samla upp det inhemska sparandet från bönderna? Att först fördela jorden i smålotter för att sedan driva samman

1) I boken Anpassning eller förnyelse? ger Åke Olsson en kort och träffande kritik av själva begreppet "funktionssocialism". Han menar att "Adler-Karlssons funktionssocialism kan lika gärna kallas funktionskapitalism. Båda begreppen är emellertid lika meningslösa. Verkligheten låter sig inte beskrivas i så enkla termer". (Sid 143.)

dem i stora statskontrollerade kollektiv förefaller inte helt rationellt... Den slutsats jag skulle vilja dra är att de objektiva svårigheterna i att pressa fram ett sparande i ett underutvecklat agrarland är så stora att en socialistisk politik på intet sätt automatiskt medför några lösningar. Möjligt är rentav att en socialisering av jorden, med det förtryck av bönderna som även den måste föra med sig, inte alltid är den bästa lösningen. Kanhända kan ett upplyst manipulerande med existerande ekonomiska institutioner och en långsam omfördelning av jordegendomarnas ägarefunktioner stundom ge bättre och snabbare resultat även för folkets stora massa" (A-K, 1967, sid 79-80).

Detta skrevs för ett decennium sedan och vår kunskap om jordreformer och dess innebörd samt om produktionsförhållanden inom periferins jordbruk har ökat väsentligt sedan dess¹). A-Ks misstro mot böndernas egna resurser, som för tankarna till Andrej Sacharovs nedlåtande bondsyn och den världsfrånvändhet som präglar dessa idéer i allmänhet skall ses som ett utslag av 1960-talets tro på "utveckling genom manipulationer" och således inte läggas författaren till last i dag. Texten kan dock tjäna som en bakgrundsbild till de strategier som han senare fört fram i bl a Lärobok... och som vi skall koncentrera oss på här²).

Marxisternas alternativ till den utstuderade kapitalismen menar han vara en kommunism som han jämför med stalinism eller med systemet i Sovjetunionen av i dag. Han varnar för de båda ytterligheterna, ty

"Den förra lösningen ('den socialistiska väg som marxisterna på vänstersidan kämpar för') framkallar Stalins spöke. Den senare ('säkerheten till kapitalägandet på kapitalisternas villkor harmoniseras i västländerna') påminner mera om Hitlers. Det är dessa två tendenser som för närvarande kämpar om makten på ytterkanterna i vårt politiska liv. Om vi skall undgå att de tar överhanden, måste västvärldens regeringar gemensamt försöka skapa rättvisare ekonomiska förhållanden mellan kapital

1) Se t ex S Lindqvist, Jord och makt i Sydamerika och Jordens gryning; och E Jacoby, Människan och jorden.

2) Denna "lärobok" kan ses som en sammanfattning av Harrying... och av ett antal artiklar och seminariepaper, bl a Inverted Utilitarianism or a New Way of Life in Developed Countries.

och arbete också genom ett 'blandekonomiskt' försök till harnomisering av privatkapitalets politiska säkerhet" (DN, 19.10 76).1)

A-K slår inte bara åt vänster - även teknikerna och de nyklassiska ekonomerna avfärdas: "Teknikerna säljer sig till makten... Teknikerna är maktens instrument... Teknikerna har ingen kultur" (1975, sid 244), arkitekten är "en kapitalets hora" (1975, sid 33), de akademiska ekonomerna i värt och öst är teknologiska optimister, och Jan Tinbergen och hans teoretiska kolleger "inbillar sig att det är lika lätt att ändra en politik som det är att skriva beta i stället för alfa i en ekvation"2). Liksom flertalet övriga krisprofeter tar han avstånd från såväl ekonomiskt modellbyggande som från tilltron till tekniken. Oavsett om detta är berättigat eller ej kan det leda till förhastade slutsatser av typen "Som allmän tumregel kan vi anta att trycket på naturens resurser växer lika snabbt som den allmänna produktionen"3). Han tar här varken hänsyn till produktionens innehåll eller till produktionen av den teknik som kan användas för att minska trycket på resurserna (t ex teknik för miljöbevarande åtgärder). Avsaknaden av analys av produktivkrafter och produktionsförhållanden leder till hypoteser som "antagandet om ett ungefärligen proportionellt samband mellan teknikens och institutionernas förändringar förefaller rimligt". Man måste här fråga sig om det alls är meningsfullt att tala om proportionalitet mellan två begrepp som inte är mätbara och som ännu mindre kan jämföras kvantitativt.

Vi finner också hypoteser (obs! inte påståenden) som "med hänsyn till det faktum att en stor del av världens befolkning i dag är mycket ung, i synnerhet i fattiga nationer, kan det i detta sammanhang vara på sin plats att påpeka att vissa forskare har funnit en större benägenhet för våld bland unga befolkningar" (1974, sid 24). De höga födelsetalen i u-länderna skulle således via befolkningspyramidens breda bas bidra till ökat våld. Det är en idé som vore spännande (eller kanske riskabelt) att lägga fram för de arbetslösa ungdomarna i u-länderna (LB). I Lärobok... har dessa tankar fått ersättas av en "plausibel hypotes" om att ett barns intelligens tenderar att sjunka dels ju större familjens barnantal är, dels ju kortare tid som förlöper mellan

1) Vi har här valt att citera ur en senare källa emedan A-K framställer sin syn mer koncist här än i Lärobok...

2) Inlägg i Obs-kulturkvarten (SR) i samband med recension av Mänskligheten vid vändpunkten.

3) "Jordens resurser", Perspektiv på u-landsarbete, sid 96.

moderns olika födslar (1975, sid 87-88). Han ser i de stora barnkullarna en möjlig orsak till lägre intelligens, "som ger sämre utveckling, som ger stora barnkullar, som ger lägre intelligens, som ger... i de fattiga länderna" och rekommenderar "ett större forskningsprojekt" kring dessa frågor, "med åtskilliga doktorsavhandlingar som följd" (1975, sid 88). A-Ks konsekventa avståndstagande från varje form av klassanalys (inkl icke-marxistisk) förhindrar honom att inse möjligheten att stora barnkullar och dålig skolgång och utbildning båda kan vara effekter av den klasstruktur som yttrar sig i majoritetens fattigdom. Om detta har redan skrivits mycket - även doktorsavhandlingar.

Lärobok... utger sig för att handla om världens orättvisor, om dess snedvridna tillväxtekonomi och om hållandena mellan fattiga och rika, men saknar ändå en analys av den ekonomiska situationen i periferin och av relationerna mellan centrum och periferi. Vi får emellertid veta att "Problemen är naturligtvis oändligt mycket mer komplicerade än jag här har kunnat framställa dem" och när han kommer in på frågan om den kapitalintensiva teknikens bidrag till ökad arbetslöshet i u-länderna, svarar han att "Detta är ett stort problem som vi här inte kan gå närmare in på" (1975, sid 150). Trots att vi i dag har goda kunskaper om varför människor lever i svält och misär, undviker han denna grundläggande fråga med "Exakt vad denna svält och misär beror på vet vi helt enkelt inte" (1975, sid 114). Det är anmärkningsvärt att en person som arbetar för att eliminera fattigdomen inte söker förklaringar vad denna fattigdom beror på (LB). På den grundläggande frågan huruvida periferins underutveckling förklaras av beroendet till centrum eller av interna omständigheter svarar han endast: "Här är inte platsen att gå in i denna debatt" (1975, sid 115).

Utan att förneka förekomsten av intressanta inslag i A-Ks resonemang har det varit nödvändigt att ge exemplen ovan för att påvisa hur den totala avsaknaden av ekonomisk analys leder till stumhet när fattigdom och underutveckling skall förklaras. Det får också konsekvenser i behandlingen av motsättningar:

(1) Motsättningen mellan tillgång och efterfrågan på resurser uttrycker A-K i det merslagkraftiga "bärkraft och tärkraft"¹⁾, som visar sig i en konflikt mellan "resurstak" och konsumtionstillväxt. Den senare är uppbyggd av två faktorer, nämligen "befolkningsexplosionen" i periferin och "standardexplosionen" i centrum. Standardtillväxten, som uttrycks i ökad konsumtion per capita,

1) "Människornas antal och deras genomsnittliga konsumtion ger gemensamt den tärkraft som måste balanseras mot jordens bärkraft" (sid 127). "Begreppet tärkraft är ursprungligen Ulf Himmelstrands" (sid 127 not).

förklaras av "den vulgära konsumismen" - vi är ett folk av konsumister liksom ryssarna är ett folk av kommunister, etc. "Förklaringen (till) varför kraven på en ständigt växande materiell standard är så intensiva... kanske vi kan finna i ett mänskligt psykologiskt karaktärsdrag som vi kan kalla 'klättermentaliteten'" (1975, sid 133). Denna mentalitet får näring av reklamen. A-K förklarar således bruttonationalproduktens tillväxt i centrum med människans psyke i kombination med reklam, men inte i termer av produktionstillväxt eller företagets krav på ökad lönsamhet.

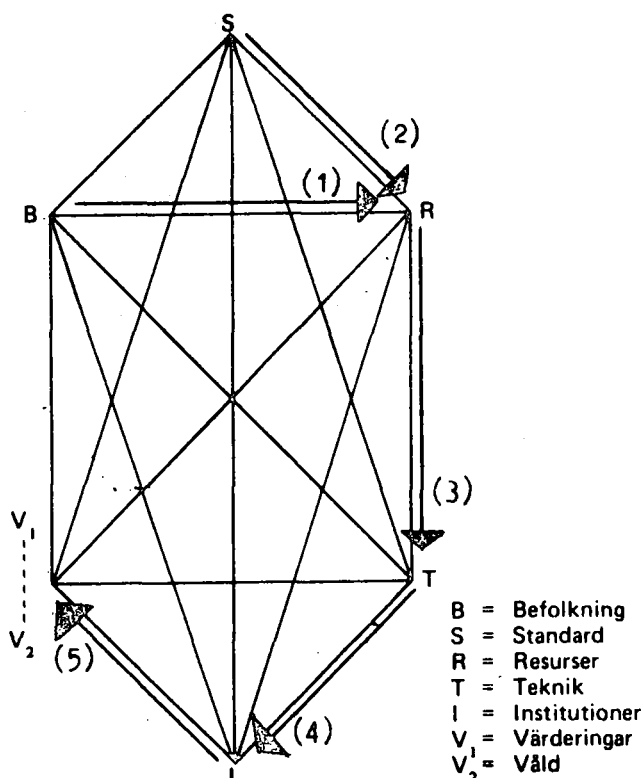
(2) Alla människor har denna "klättermentalitet" och alla - rik som fattig i i-länderna - bidrar till standard-explosionen. A-K är i högsta grad kritisk mot höginkomsttagarna och deras lyxkonsumtion, men han menar att även medel- och låginkomsttagarna tjänar oskäligt mycket i jämförelse med en indier, närmare bestämt tjugo gånger så mycket. Nitton tjugondelar av sin lön har "svensken alltså inte förtjänat genom sin personliga duglighet utan genom att han haft turen att få födas och leva i ett samhälle som vårt... Att du har förtjänat din inkomst är en myt, som du skall sluta att tro på" (1975, sid 249-250). A-K ignorerar här det faktum att köpkraften av 1 krona är större i Indien än i Sverige. För det andra beror inte skillnaden på att svensken nödvändigtvis tjänar för mycket utan snarare på att indiern tjänar för litet. För det tredje kan man visa att om alla världens människor tjänade lika mycket skulle världsinkomsten per capita bli 1/4 av Sveriges nuvarande BNP per capita, vilket vore en mer relevant jämförelse än att jämföra endast Sverige och Indien. Provokationer mot vanliga löntagare och en teoribildning kring, vad A-K kallar, "livets tärningsspel" får ersätta en analys av orsakerna till standardskillnaderna mellan Sverige och Indien. Genom att på detta sätt framhäva motsättningar mellan folk av olika nationaliteter döljer han motsättningarna inom respektive nationer och dess orsaker.

(3) Vi har tidigare berört A-Ks uppdelning av världens befolkning i inkomstklasser (se sid 29). Inkomstskillnaderna inom centrum respektive inom periferin underordnas skillnaderna mellan centrum och periferin. Gruppindelningen väljs så, att t o m de fattigaste i centrum framställs som rikare än de rika i periferin.

7.1.2 Behov av strategi

A-K påvisar att den motsättning som råder mellan bärkraft och tärkraft hänger intimt samman med motsättningarna, uttryckt i inkomstskillnader, mellan centrum och periferin. Om båda eller en av dessa motsättningar tillåts utvecklas, uppstår kriser. Dessa förväntade

kriser ligger nära i tiden och situationen kräver snabba åtgärder. Med hjälp av en pedagogisk iskristall (se figur), som innehåller sju "grundelement", söker A-K visa hur motsättningarna mellan bärkraft och tärkraft driver världen mot ökat våld. Sambanden mellan de sju grundelementen undersöks parvis (detta görs mer systematiskt i Harrying...), t ex kamp om resurser kan leda till våld (fysiskt våld), ökad standard medger utveckling av tekniken, etc. Detta leder honom till följande orsaksskedja (numrerade pilar är inritade i figuren - LB):

Figur 11

Systemets sju grundelement (pilar inritade av LB)

(Ur Lärobok för 80-talet, sid 185.)

Befolkningstillväxten i u-länderna och standardtillväxten i i-länderna leder till ökat tryck på jordens resurser (1 och 2). För denna ständiga tillväxt och för att hålla den därav följande nedsmutsningen i schack krävs att tekniken utvecklas i allt snabbare takt (3). Den tekniska utvecklingen leder oundvikligen till en åtföljande förändring av samhällets institutioner (4). Men ju snabbare de institutionella förändringarna sker, desto större risk att mer våld kommer att tillgripas för att genomföra dem (5).

"Om det är rätt att knapphet på revir och resurser ökar riskerna för kamp och krig; om det är rätt att institutionerna måste förändras i ungefär samma takt som tekniken och att ju snabbare de institutionella förändringarna är desto mer våld måste tillgripas för att genomföra dem; och om det slutligen är rätt att allt större ekonomiska gap och orättvisor mellan fattiga och rika också väcker upp våldstendenser, då leder oss denna orsaksanalys till slutsatsen att riskerna för att våldselementet kommer att få en allt större och större roll i vårt system är avsevärda" (1975, sid 189-190).

För att förhindra våld måste orsakskedjan brytas. Våldet måste också ersättas med nya värderingar och bland de viktigaste hör rättvise- och jämlikhetsidealen, som håller makt- och rikedomskoncentrationen i balans. Kanske var det detta A-K tänkte på när han i Funktions-socialismen föreslog inrättandet av en stor "Organisation för Skydd av Våra Fem Sinnesorgan". Denna skulle "inrättas på alldeles privat basis med deltagande av bl a känsliga intellektuella, natur-, frilufts-, sport- och turistorganisationer. En sådan massrörelse skulle kunna tillvälla sig en reell makt i den politiska beslutsapparaten" (1967, sid 97). Här finns intressanta paralleller med den organisation som byggts upp kring Blueprint for Survival (se dito).

Med det ständigt växande gapet mellan rika och fattiga länder finns det en risk att de senare tar till desperata medel för att få sin rättmätiga andel av världsprodukten. Befolkningen i periferin fyller således två funktioner i A-Ks modell: den utgör ett potentiellt hot mot "världens rika minoritet" och dess tillväxt är en "tärkraft" (däremot ingen bärkraft i form av mänsklig resurs). A-K betonar dock att denna tärkraft endast utgör en sjättedel av standardtillväxtens tärkraft i centrum. Hans engagemang i denna växande befolknings öde får heller inte ifrågasättas och han klandrar absolut inte u-länderna - hotet är ett resultat av standardtillväxten i centrum, som bestjäl periferin på dess möjligheter att utvecklas.

Att minimera det högst påtagliga lidandet är den inverterade utilitarismen¹⁾. Denna ställs mot den nuvarande livsfilosofin, utilitarismen, som innebär att

1) A-K refererar här till Barrington Moore, Reflections on the Causes of Human Misery and upon certain Proposals to Eliminate them.

samhället organiseras så, att största möjliga lycka uppnås av största möjliga antal människor.

"Den inverterade utilitarismens tre huvudprinciper är alltså följande:

1 Utrota absolut fattigdom, med samma intensitet som vi sökt utrota malaria.

2 Ingen skall öka sitt överflöd innan alla fått sina grundbehov tillfredsställda.

3 Skapa kanaler genom vilka de rikas sparande kan omvandlas till inkomster för de fattiga" (1975, sid 198).

Minskad befolkningstillväxt är ett nödvändigt villkor för fattigdomens utrotande, men "talet om att barnbegränsning... skall lösa befolkningsexplosionens problem är en förhoppning utan någon större förankring i verkligheten. De stora fallen i folkökningen kommer inte att komma till stånd förrän befolkningen på ett eller annat sätt har garanterats en hyfsad ekonomisk standard" (1975, sid 85-86). Detta förutsätter ökad u-hjälp och bistånd till effektivare familjeplanering. Den erforderliga ekonomiska standarden uppnås genom införandet av minimiinkomst i u-länderna, men eftersom lokala medel saknas frigörs resurser för detta i i-länderna genom införandet av maximiinkomst där (princip 1 och 2 ovan). Den minskade köpkraften som följer med maximiinkomst balanseras på varuutbudssidan av köpfrid, d v s förbud mot reklam.¹⁾ Det finns tre skäl för en sådan lagstadgad frid, nämligen "konsumismens vulgaritet" och råvarornas begränsning, som båda är giltiga oberoende av periferins existens, samt "nödvändigheten att skapa internationell rättvisa" (1975, sid 22).

Införandet av maximiinkomst skulle automatiskt innebära bromsad standardtillväxt eller kanske t o m en viss total standardsänkning, inklusive minskade inkomstskillnader. Det framgår inte explicit men A-K menar förmodligen inte att produktionen i centrum nödvändigtvis skall minska. Däremot skall produktionens inriktning ändras. Sålunda föreslår han t ex att Volvo skall övergå från personbiltillverkning till produktion av vattenledningsrör och brunnsmotorer, som skickas till behövande

1) Idén till köpfrid härrör eventuellt från E J Mishan, Ekonomisk tillväxt - till vilket pris?, där han i en fotnot (sid 132) diskuterar detta: "För övrigt kan det inte på allvar göras gällande att ett avskaffande av den kommersiella reklamen innebär en kränkning av grundläggande frihetsprinciper".

u-länder. En standardsänkning i form av färre personbilar i Sverige skulle på så sätt motsvaras av en standardhöjning i form av bättre vattendistribution i u-länderna, i enlighet med den inverterade utilitarismen. Därigenom skulle alla kunna få "två glas rent vatten om dagen" (1975, sid 211, och DN, 27.3.74).

A-K vidareutvecklar emellertid inte sitt förslag (det är oklart om förslaget är seriöst menat). Här ligger också en stor svaghet i A-Ks strategi, en svaghet som han för övrigt delar med de flesta liberala utvecklingsstrateger, vare sig de är krisprofeter eller tillväxtförespråkare. Utveckling är trots allt inte bara en fråga om överföring av resurser. Det räcker inte att överföra resurser om man inte kan visa hur överföringarna skall gå till, hur man kan försäkra sig om att de hamnar i rätta händer, och hur de skall användas. Inte minst bör man visa hur den kapitalistiska ekonomin i givarlandet skall klara av en så omfattande produktionsomställning som t ex en övergång från Volvo-bilar till vattenledningsrör innebär.

7.2

Blueprint for Survival

Detta är ett nödrop vars syfte är att medvetandegöra snarare än att upplysa och att i klara termer föreslå politiska medel och mål för framtiden, som titeln antyder¹). Dokumentet har författats av fem medlemmar av The Ecologist i Storbritannien och undertecknats av 37 framstående personer, varav fem medlemmar av Royal Society, 19 professorer (av vilka 16 naturvetare) och 11 filosofie doktorer (10 av dessa inom naturvetenskap och den elfte är E J Mishan som den ende ekonomen i sällskapet).

"Det industriella livsmönstret och dess expansionistiska ideal (jfr Adler-Karlssons "konsumismen") kan inte upprätthållas i längden" (sid 11). Antingen tar det hela slut mot vår vilja, genom hungersnöder, epidemier, kriser och krig, eller med vår vilja. Bland orsakerna till sammanbrottet märks framför allt konsumtionsökningen per capita och befolkningstillväxten, som "bryter ner ekosystemen och förslösar naturtillgångarna" (sid 11), ty "en oändlig tillväxt (i synnerhet en oändlig exponentiell tillväxt) i vad det vara månne kan inte klaras med ändliga tillgångar" (sid 13). Analysen är genomgående präglad av en sträng malthusianism, inte bara vad gäller livsmedelssektorn utan också inom ett

1) Blueprint (figurativt) = "any projected political or social plan with its details" (Collins English Dictionary).

sådant område som hushållsavfall: "Avfallsvolymen är direkt proportionell mot befolkningstalet, och enda sättet att stabilisera eller reducera den är att stabilisera eller reducera befolkningen" (sid 33). (Detta förhindrar givetvis inte författarna att även föreslå andra tekniska åtgärder.)

Det perifera samhällets sammanbrott föregås av en orsakskedja: Centrum söker påtvinga periferin en "kulturell likformighet till den expanderande marknads-ekonomins fromma" (sid 21). Industrialisering leder till nedbrytning av existerande samhällen och traditionella kontrollmekanismer slås sönder. Därav följer urbanisering, som i sin tur leder till asociala beteenden och arbetslöshet - det senare även till följd av en felaktig proportion mellan kapital och arbete. Risker för omfattande epidemier ökar, stadsbefolkningarna försvagas och det hela går mot "en allt mera utbredd allmän demoralisering". I tider av samhälleligt kaos riskerar statsmakten att falla i händerna på hänsynslösa och skrupelfria element, "som inte tvekar att hota grannstaterna med angrepp, om de tror att de på så sätt skall kunna avtvinga dessa en större andel av världens försvinnande tillgångar" (sid 22). Risker för kärnvapenkrig är härvid överhängande (en jämförelse med A-Ks orsakskedja är här av intresse).

Blueprint for Survival ser motsättningarna mellan grannstater (vilket eventuellt kan utvecklas till mellan centrum och periferi) som en effekt av de krympande naturtillgångarna, d v s av motsättningen "mellan människan och naturen". Den faktor, som utlöser den våldsamma rivaliteten om tillgångarna, är emellertid urbaniseringen, som i sin tur är ett resultat av centrums kapitalistiska ambitioner (dock uttryckt i andra ordalag). Den helt avgörande motsättningen är således den mellan ekologisk efterfrågan och ekologisk balans. Motsättningar inom centrum och inom periferin diskuteras ej, d v s den kamp om kontrollen över tillgångarna som pågår mellan samhällsklasser inom länderna. Denna begränsning präglar också strategin.

Centrums flödesekonomi karakteriseras av expansion och disharmoni. En övergång är nödvändig till en bestånds-ekonomi som karakteriseras av stabilitet och harmoni:

"Själva grundbetingelserna för ett stabilt samhälle - ett samhälle som kan leva vidare i all oändlighet, samtidigt som det skänker största möjliga tillfredsställelse åt sina medborgare - är: (1) minsta möjliga rubbningar i de ekologiska processerna; (2) maximalt bevarande av råvaror och energi - en beståndsekonomi i stället för en flödesekonomi; (3) en befolkningssiffra

där nytillskotten och förlusterna tar ut varandra; och (4) ett samhällssystem där individen kan glädjas över de tre ovanstående betingelserna i stället för att känna sig hämmad av dem" (sid 27).

Detaljerna i strategin gäller centrum och Storbritannien i synnerhet och är huvudsakligen av rent teknisk art. Vi nöjer oss med att konstatera att man strävar efter mångformighet i jordbruket, decentralisering av industrin, omfördelning av makten, samt upprättande av självförsörjande och självstyrande kommuner. Enligt en nätverksplan över de nödvändiga förändringarna räknar man med att detta mål skall uppnås mot mitten av nästa sekel. Periferin kommer endast in på två ställen i denna plan: centrum bör ekonomiskt stödja övergång från stabila till icke-stabila bekämpningsmedel inom jordbruket i periferin, och ett åtminstone 125-årigt krisprogram bör upprättas för överföring av livsmedel från centrum till periferin. Den enda egentliga övergripande frågan som hänger samman med situationen i periferin och som betonas i Blueprint for Survival är befolkningsfrågan.

En optimal befolkning (ej detsamma som den maximala befolkning som världen kan härbärgera) definieras "som en befolkning som kan upprätthållas för all framtid på en nivå där också individernas övriga värden ligger på sina optimala nivåer" (sid 45). Vi får inte veta vad detta betyder men däremot att "världens optimala population näppeligen kan ligga över 3,5 miljarder människor. Troligen ligger den avsevärt under den siffran" (sid 45). Denna uppskattning bygger på antagandena att proteinbehovet är 65 gram per dag och person, att jordbruksproduktionen per capita bibehålls konstant och

(a) "att inget land får mera protein per dag och individ än något annat".

Det sista antagandet menar man var "löjligt utopiskt" och det återstår då endast två alternativ:

(b) att skära ner världsbefolkningen till långt under den optimala, eller

(c) att "godta en ojäm fördelning ännu större och ännu orättfärdigare än den som vi i de utvecklade länderna redan främjar och accepterar" (sid 45).

Dessa två ytterlighetsalternativ med brist på nyanser förstärker intrycket av domedagsstämning. Emedan alternativ (c) strider mot författarnas intentioner, måste slutsatserna vara att världsbefolkningen måste

skäras ner till avsevärt under 3,5 miljarder-nivån för att bibehålla "individuella värden på optimala nivåer".

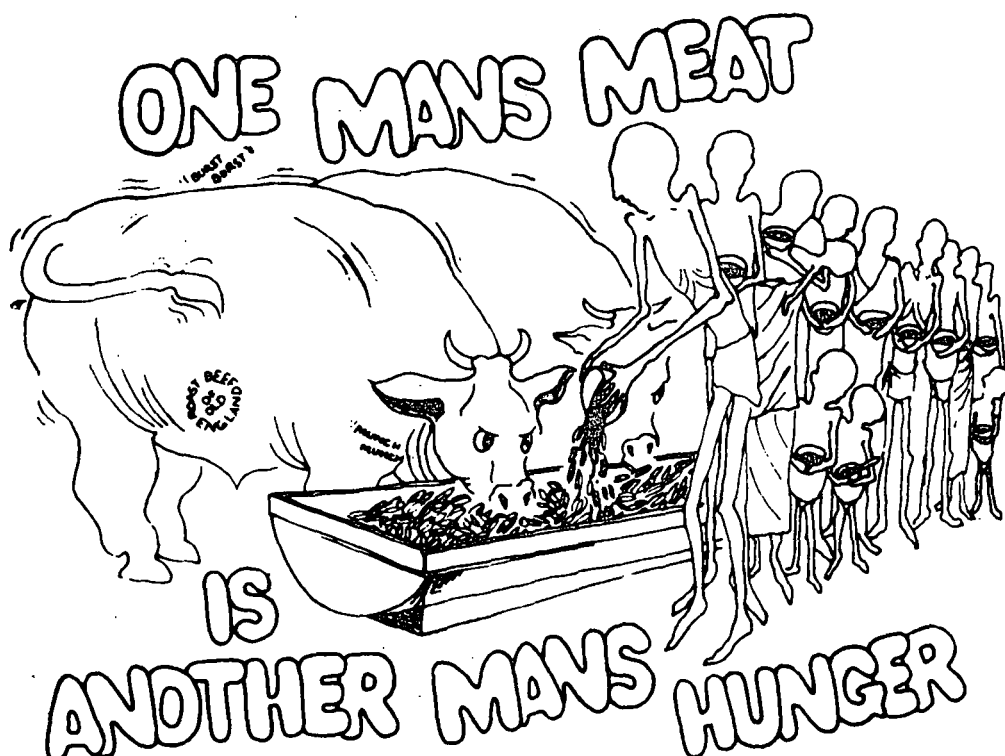
Denna del av Blueprint for Survival's strategi gäller inte enbart periferin. Sålunda betonar man att även Storbritanniens folkmängd överskrider landets egen ekologiska bärförmåga. Obalansen upprätthålls genom import av livsmedel. Storbritannien är därför i högsta grad deltagande i kampen om det livsmedel som en växande världsbefolkning efterfrågar. Därför måste landet minska sin nuvarande befolkning på cirka 55 miljoner till 30 miljoner eller mindre inom de kommande 150-200 åren, d v s den nuvarande folkökningen på 0,5 % per år måste vändas i en lika stor folkminskning. Det betyder också ett stopp för all invandring - en strategi som i dag återspeglas i praktiken.

Denna strategi, som syftar till att minska den brittiska "tärkraften", kan jämföras med olika kampanjer som pågår i England för att minska "tärkraften" genom ändrade konsumtionsmönster och att öka den egna "bärkraften", genom större betoning på vegetabilisk än på animalisk konsumtion, genom uppfödning av djur på egen mark i stället för med importerat foder, genom minskat svinn, etc. Målsättningen är att skära ner importen av livsmedel, som för ett par år sedan uppgick till 47 % av den inhemska konsumtionen, varigenom man räknar med att mer livsmedel blir över för de undernärda i periferin (se det fotokopierade flygbladet "One man's meat is another man's hunger"¹). Blueprint for Survival-strategin kan också jämföras (ej jämföras) med The Count Down Campaign i England som syftar till att minska konkurrensen om livsmedel genom att minska den globala "tärkraften" med hjälp av födelsekontroll i periferin²).

Utan att ifrågasätta ett flertal av de enskilda tekniska rekommendationerna kan allmän kritik ändå riktas mot

1) Se också skrifterna av C Pritchard, Half the Loaf!, och K Laidlaw, The Party's Over.

2) Följande är ett utdrag ur denna annonskampanj för ett par år sedan: "England är inte självförsörjande. För att föda våra 56 miljoner människor måste vi importera mat. Men om befolkningen i de länder från vilka vi importerar mat fortsätter att växa i nuvarande takt kommer vi att få mindre att klara oss med, mindre att exportera, och alla, inklusive människorna i de s k välnärda samhällena, kommer att lida".

BRITAIN IMPORTS 8 MILLION TONS OF GRAIN A YEAR.

HALF IS USED TO FEED CATTLE, PIGS AND POULTRY.

THIS GRAIN IS ENOUGH TO FEED EVERYONE IN ETHIOPIA,

OR HALF THE PEOPLE IN BANGLA DESH FOR 12 MONTHS.

The British housewife is paying more and more for meat fed on imported grain. That grain is desperately needed by the hungry in developing countries.

BY FEEDING ANIMALS IN BRITAIN MORE GRASS AND SWILL
WE COULD

- CUT OUR IMPORT BILL
- HELP THE HUNGRY OVERSEAS

BRITAIN MUST: CUT BACK GRAIN IMPORTS

Write to -

WORLD DEVELOPMENT MOVEMENT
Bedford Chambers, Covent Garden,
London WC2E 8HA.
Tel: 01-836 3672

Blueprint for Survival: Den präglas av det klasslösa perspektivet, som i realiteten söker dölja att strategin i första hand avser "rädda" över- och medelklassen (Beckerman 1974, sid 42 och 210), det rousseauanska idealet med nationell isolationism, decentralisering och antydan om återgång till agrarsamhället på bekostnad av industrin (jfr Ehrensvärd, 1971), det "pessimistiska" synsättet vad gäller såväl snabbt minskade resurstillgångar som exponentiellt ökad efterfrågan samt, som en del av "pessimismen", den malthusianska ideologin i sin strängaste form.

Det är ingen tillfällighet att detta är en brittisk produkt: den ekonomiska kris, som Storbritannien upplever och som hade börjat långt innan Blueprint for Survival skrevs, skapar lätt undergångsstämningar, grogrund för missnöje och drastiska förslag till lösningar. Den brittiska krisen ligger bakom bildandet av en lång rad nationella organisationer. Många av dem uppvisar ett engagemang i u-landsfrågan, som säkert är ärligt men som fötts ur just den interna krisen. Missnöjet fångas upp av etablissemangen och leds in på "rätta banor", alternativt urartar till missnöjespartier.¹⁾ För att undvika ett ifrågasättande av själva grundvalarna för den ekonomiska politiken kan eliten styra över missnöjet till en kritik av enskilda ytt-ringar av denna politik (t ex den i och för sig viktiga frågan om engelska kor skall födas upp med importerat eller lokalt producerat foder). Problem av grundläggande politisk natur ges ekologiskt-tekniska lösningar eller lösningar som man vet är orealistiska i samma stund de uttalas. Den naturvetenskapliga elitens ambitioner är att rädda kapitalismen genom att reformera den, men utan att själv förlora på det. Det är ingen tillfällighet att nästan samtliga 37 undertecknare av Blueprint for Survival är naturvetare i mycket höga positioner i samhället. De har därmed också skrivit under på att de vill se en nationell (brittisk) rörelse som "om så erfordras söker sig politisk form och engagerar sig i nästa allmänna val" (sid 9). Denna rörelse skall formulera en ny livsfilosofi på vilket det nya samhället skall bygga. En sådan rörelse, "The Movement for Survival", har redan byggts upp kring Blueprint for Survival's livsfilosofi och värvar nu organisationer som medlemmar.

7.3

Triage

Ehrensvärd och Heilbroner, naturvetare respektive historiker, väljs här ut som exempel på företrädare

1) Paralleller finns i andra europeiska länder, t ex René Dumont's ekologiska parti i Frankrike, och planer på startandet av ett politiskt riksmiljöparti i Sverige (planerna torde nu vara skrinlagda).

för djup pessimism om framtiden. Deras tidsperspektiv skiljer sig från varandra och så även analysen men orsakerna till krisen är i stort sett desamma hos de båda. Det intressanta här, och vad som fått oss att sammanföra dem under samma huvudrubrik, är emellertid parallellerna mellan deras dystra slutsatser och hur dessa slutsatser i båda fallen är logiska konsekvenser av den uppgivenhet de känner inför framtiden. Vi låter Gunnar Myrdal ge en bakgrund till en del av den strategi som ingår i både Ehrensvärds och Heilbroners arsenal:

"I Förenta Staterna, där den ideologiska diskussionen alltid är så mycket mera omfattande och mera rakt på sak än i andra västerländska stater har det under den senaste tiden uppträtt en rationalisering i form av en pragmatisk moralteori, som kan användas och har använts, inte för att utmana utan för att berättiga det faktum, att vi är så restriktiva med att lämna bistånd och i synnerhet livsmedelshjälp till de fattigaste länderna. Denna nya teori kan i ökad omfattning återfinnas i böcker, artiklar och lärda tidskrifter såsom "Science" liksom i populära tidskrifter såsom "Newsweek"; den åberopas i pressen och citeras vid utskottsförhör i kongressen. Nyligen har den blivit rekommenderad av en så respekterad auktoritet som presidenten i the National Academy of Sciences, Philip Handler.

Denna nya teori har introducerat begreppet "triage" (från det franska "trier": sälla), fullföljande analogin från vad som praktiserades i de allierades sjukvårdstält under skyttegravsslaget i första världskriget. Med de begränsade resurser man hade var man tvingad att göra åtskillnad mellan dem som troligen skulle dö oavsett vad man gjorde med dem, de som antagligen skulle tillfriskna även utan behandling och de som skulle överleva om de fick vård. Endast den sista gruppen fick vård. De andra lämnades åt sitt öde, att leva eller att dö.

Grundat på en sådan analogi räknas Indien i allmänhet i denna litteratur som tillhörande den första gruppen, som borde lämnas utan hjälp, vilket också är fallet med många andra mycket fattiga länder. Att inte ge dem livsmedel är mera etiskt enligt den argumenteringen, därför att de som räddas förökar sig och följaktligen kommer ytterligare miljoner att svälta och dö. I det långa loppet skapar hjälp mera misär än den avhjälp.

Triage-teorin förespråkar inte mindre hjälp från de rika länderna, endast att den fördelas på ett klokare sätt genom att man eliminerar dem som ej

kan bli hjälpta. Man erkänner det nyvunna medvetandet om de underutvecklade ländernas fattigdom... liksom också att fattigdomen ökar. Genom televisionen får vi nu i våra vardagsrum se svältande och döende människor många tusen mil borta. Triage-teorin påstås utvecklas för att hjälpa oss till en 'svår men nödvändig rationell psykologisk anpassning'.¹⁾

7.3.1 Inför det oundvikliga syndafallet (Ehrensverd)

Enligt Ehrensverd själv försöker han i boken "gå en balansgång mellan pessimism och optimism" (sid 5). Pessimismen består i att massvält med åtföljande anarki och desorganisation är oundvikligt. Optimismen består i ett hopp till fusionskraften och i ett hopp om att starta utvecklingen från början om ett par hundra år när kaoset har lagt sig och världsbefolkningen decimerats till hälften genom "den stora svälten". Profetian om syndafallet bygger i första hand på en diskussion om energiuttaget - när energin oundvikligen tar slut uppstår krisen. Denna kris tidigareläggs emellertid ju snabbare befolkningen växer och om vi dessutom skulle "försörja u-länderna med samma kvantum energi vi tar ut för i-länderna skulle (det) leda till absurda resultat... I bästa fall skulle våra förråd vara uttömda om 100 år" (sid 33). Om vi lägger till livsmedelsproblemet, som inte kan lösas med fusionskraften, "är ett perspektiv om 50-100 år framåt så pass skrämmande att vi saknar möjligheter att sätta oss in i situationen omkring 2020-2070" (sid 44-45). Ehrensverd menar att maximum mås när världsbefolkningen når 10-15 miljarder omkring år 2050, ty "en jordareal som på 1970-talet kan försörja en person på svältnivå skall om 80 år försörja tre personer". Utan att ta hänsyn till att livsmedelsproblemet är en fråga om fördelning och inte om totalproduktion samt med utgångspunkt från det pessimistiska antagandet om oförändrad jordbruksareal i framtiden tror han "det är realistiskt att sätta år 2050 som inledning till den stora svälten, långt innan råvaror och kraft naklas sina kritiska perioder av knapphet... Ett par århundraden av anarki och massdöd i svält väntar sedan" (sid 47). "Eländets höjdpunkt torde infalla vid ingången av 2100 (sid 56).

1) Gunnar Myrdal, Jämlikhetsfrågan i världsutvecklingen, pridföreläsning på Handelshögskolan i Stockholm den 17 mars 1975, Nobelstifelsen 1975 (översättning från engelska).

"Triage" är "det naturliga urvalet" i ny skepnad, det slagord som myntades av Herbert Spencer (1820-1903) och som innebar att även förvärvade egenskaper gick i arv (föregångare till Lysenko). Enligt Spencer tenderade offentlig hjälp åt nödställda att hålla de ömtåligaste medlemmarna av släktet vid liv.

Uppgiften i dag blir att förbereda oss för detta oundvikliga. Ju tidigare planeringen börjar desto längre kan vi skjuta upp krisens inledning, ty

"Vi begär bara att få ett visst andrum i vår hektiska plundring av vår planet så att vår tekniska verksamhet inte behöver desorganiseras eller helt enkelt dö bort som organisation inom ett par 100 år" (sid 107).

Enligt Ehrensvärd tycks det finnas tre faktorer som driver utvecklingen allt närmare stupet, nämligen (här har gjorts ett försök till systematisering - LB): (a) energikonsumtionens tillväxt i centrum, (b) befolkningstillväxten och livsmedelsbristen i periferin i allmänhet, och (c) i de allra fattigaste regionerna i synnerhet.

Avsaknaden av politiska lösningar hos Ehrensvärd är en följd av den totala avsaknaden av politiska eller ekonomiska förklaringar till den situation han beskriver. Krisen fördröjs med tekniska manipulationer: för "att vinna tid för varlig omställning till det samhälle som blir en global nödvändighet i framtiden" (sid 106) ger Ehrensvärd ett program i ett antal punkter för att bromsa energikonsumtionens tillväxt. De går ut på ransonering av energi och av konsumtion i i-länderna, ökad återanvändning av varor samt prioritering av forskning rörande fusionsenergi och inom biologi och ekologi.

Befolkningstillväxten i periferin löses med artificiell befolkningskontroll. Ehrensvärd föreslår dessutom progressiv skatt på barn som föds utöver de två första. "En realistisk idé,... familjeplanering baserad på skattesystemet torde begripas av de flesta. Acceptering av moderna metoder för födelsekontroll torde här kunna genomföras under större eller mindre gny" (sid 42).

De allra fattigaste regionernas befolkningstillväxt och livsmedelsbrist ställer dock problemet på sin spets. Periferins utveckling är enligt Ehrensvärd helt beroende av centrums bistånd och "Den stora frågan är: hur skall hjälpen till u-länderna fördelas?" och han svarar:

"Det finns en gammal praxis för medicinsk vård under krigstid, där man på grund av läkarbrist och brist på medicin måste indela de sårade i tre grupper. Grupp 1 är de som anses kunna friskna till utan medicinsk hjälp. Grupp 2 är de som med intensiv läkarvård kan komma att överleva. Grupp 3 är de som, oavsett medicinsk behandling, kommer att avlida av sina skador. Man koncentrerar följaktligen sina ansträngningar beträffande utarbetade

läkare och underskott av medicin på grupp 2. Förfaringssättet är brutalt, men en praktisk nödvändighet i vissa desperata fall. Även om verkliga krafttag tas från i-ländernas sida i kriget mot massvälten i Sydostasien, Afrika och det centrala Sydamerika måste antagligen 3-grupps-uppdelningen uppehållas. Hjälpn bör koncentreras till de regioner, som med ett tillskott av material och livsmedel kan tänkas förbättra sin situation, så att den blir självbärande på längre sikt" (sid 54).

För Ehrensvärd existerar inga andra motsättningar än de mellan tillgång och efterfrågan. Dessa motsättningar jämföras med en krigssituation och med krigslagar skall de lösas. Situationen är desperat och alla medel blir tillåtna, även "trage". Det är de förutsättningar som leder fram till slutsatsen som är cyniska, inte slutsatsen i sig själv, ty med utgångspunkt från Ehrensvärds förtvivlade förutsättningar finns förmodligen inget alternativ.

7.3.2 Människans dystra framtid (Heilbroner)

Heilbroners pessimism är jämförbar med Ehrensvärds, men medan den senare ser en strimma av hopp i fusionskraften sätter Heilbroner sin sista tillit till starka politiker som i mänsklighetens intresse styr med järnhand. För att undvika missförstånd skall påpekas att många av Heilbroners egna slutsatser "smärta" honom och han betonar att de inte sammanfaller med hans önsksningar. För Heilbroner finns det således ingen bra strategi för människans framtid - den är oundvikligt dystert.

Hans pessimism, eller "det amerikanska sinnestillståndet", bottnar i tre källor: (1) den dagsaktuella situationen med Vietnam-kriget, våldet, brottsligheten, narkotikan, "den extrema sexuella lössläppligheten" etc, (2) attityd-förändringarna, och (3) "en känsla av olust i civilisationen som smugit sig på oss" ("en civilisation som är inriktad på materiella förbättringar... är oförmögen att tillfredsställa människan"). Dessa faktorer försätter Heilbroner i ett depressivt sinnestillstånd som sätter sin färg på såväl hans framtidsvision som på hans förslag till mänsklighetens räddning. I denna vision om "mänsklighetens predikament" behandlas tre aspekter: befolkningstillväxten, krigsriskerna och miljöförstörelsen. "De yttre hoten" är alltså okontrollerbar folkökning, utplåningskrig och miljökollaps. Vetenskapen och tekniken är betydelsefulla drivkrafter, men han betonar att problemen är av social natur, "som har sitt ursprung i människans beteende och kan rättas till genom att människan ändrar detta beteende" (sid 46). Denna

religiöst präglade förhoppning (gör människan god!) visar han sig dock sätta mycket liten tilltro till.

Heilbroner är uttalat malthusian: befolkningens storlek projiceras till enorma dimensioner med livsmedelsbrist och ökad dödlighet som följd. Han ser en risk i "att de malthusianska mekanismerna (tillfälligt) bringas ur funktion genom stora ökningar av livsmedelsproduktionen", ty därmed drabbas än fler människor när den oundvikliga gränsen nås. Liksom hos Ehrensvärd leder Heilbroners pessimism till cynism, formulerat i det dubbeltydiga "Lyckligtvis eller olyckligtvis är den gröna revolutionens framtid fortfarande hölj d i oviss-het" (sid 26). Hans resonemang leder logiskt till att om svälten ändå är oundviklig bör den inträda så snart som möjligt och vi skall inte göra något för att förhindra den ("trriage"). "Detta av tragik laddade historiska drama" kan få två slut:

"Det ena består i att stora delar av den underutvecklade världen sjunker ner i ett tillstånd av ständigt förvärrat socialt kaos, som karakteriseras av kortare förväntad livslängd, en ytterligare förkvävning av fysiska och mentala utvecklingsmöjligheter, politisk apati blandad med upplopp och skövling när skörden slår fel. Sådana samhällen skulle sannolikt styras av diktaturregimer som tjänar en liten ekonomisk och militär överklass och regerar över en ruttnande landsbygd med en blandning av resignation, likgiltighet och desperation" (sid 28).

Det på lång sikt troligare alternativet är

"bildandet av regeringar som är kapabla att hejda nedstigningen till helvetet. En styrelse under målmedveten ledning, stödd på en välorganiserad och väl utbyggd partistruktur och fri från hämningar när det gäller maktens utövning har utan tvivel reella möjligheter att sätta stopp för överbefolkningens flodvåg". (sid 28).

Heilbroner är en av de verkligt få krisprofeter som lägger ned ett förhållandevis stort utrymme på att diskutera kapitalism och socialism samt möjligheterna att inom dessa system finna en utväg ur dilemmat. En icke-expansiv ekonomi under styrd kapitalism skulle kanske klara sysselsättningen och köpkraften, men däremot saknas demokratiska medel att hålla de sociala spänningarna under kontroll, d v s de spänningar som orsakas av den med nödvändighet bibehållna inkomstojämlikheten i en stationär ekonomi. Han förutsätter oförändrad klassstruktur även i ett samhälle som styrs i mänsklighetens tjänst av en diktator.

Genom att jämföra socialism med den samhällsformation som råder i Sovjetunionen och Östeuropa begår han emellertid ett fundamentalt fel, vilket också leder honom till slutsatsen att

"de faror som hotar i framtiden kommer troligen att påverka de båda samhällssystemen (kapitalism och socialism - LB) olika på kort sikt, men på ett förvånansvärt likartat sätt i ett längre tidsperspektiv. Det är en slutsats som bygger på den centrala betydelse som vi tilldelat den industriella teknologin, källan till sociala och ekonomiska påfrestningar som skapar gemensamma problem i båda samhällssystemen, oavsett olikheterna i fråga om institutioner och ideologier" (sid 78).

Med hänvisning till "människans normala villighet att underkasta sig en politisk auktoritet" står Heilbroners sista hopp till dylika auktoriteter - en beslutsam och enväldig kapten som rider ut orkanen med sitt skepp. Till skillnad från elitismens företrädare och till skillnad från Ehrensvärd hävdar han att "människans predikament" endast kan lösas med politiska medel (politiskt handlande, som kräver politisk makt, som i sin tur förutsätter politisk lydnad¹)), men det hindrar honom inte att vädja till

"de intellektuella i västländerna, vilkas privilegierade roll som samhällets vaktposter får speciell betydelse i en situation som den som vi nu ser framför oss. Det är inte bara deras uppgift att förebereda andra medborgare på de offer som kommer att krävas av dem. Det ankommer också på de intellektuella att gå i spetsen när det gäller att omdefiniera maktens legitima gränser och att staka ut fredade områden för friheten i en framtid där maktutövningen oundvikligen kommer att öka och friheten måste beskäras i många avseenden, speciellt inom det ekonomiska livet" (sid 110).

Kanske tänker han sig en omstrukturering av klassamhället där den nya överklassen utgörs av diktatorn och dennes biträden, inklusive eliten bland de intellektuella. Heilbroner sympatiserar inte med den framtidsbilden och inte heller med "triage", men han har heller ingen annan att erbjuda.

7.4

Den förlängda auktoriteten (Sacharov)

Atomfysikern och nobelpristagaren Andrej Sacharovs tankar om världsfrågorna, som de framställs i denna

1) Se Thomas Hörberg, Internationella framtidsbilder, sid 56.

skrift, skall absolut inte ses som ett uttryck för sovjetisk strategi. Vi skall här koncentrera oss på hans intellektuella syn på periferin, där han är förhållandevis klar och koncis. Dessutom är han ett intressant exempel på "auktoritetens förlängning", varmed vi menar att erkänd skicklighet inom ett område ger vederbörande en auktoritet även inom andra områden. Bokens huvudämne, relationerna mellan supermakterna, berör vi endast ytligt. Kritiken av interna förhållanden i Sovjetunionen ligger helt utanför vårt ämne och diskuteras inte alls.

Sacharov driver två teser. Den ena är en argumenterande prognos och avhandlar mänsklighetens inbördes splittring, som leder till undergång. Den andra är strategin för civilisationens räddning, som går ut på andlig och intellektuell frihet.

Periferin hotas av hungersnöd. Enligt Sacharov beror detta på underskott på elit och elitens instrument ("bristen på tekniskt-ekonomiska reserver, (bristen på) kompetenta tjänstemän och de färdigheter som krävs", sid 40) och "överskott" bland massorna ("den sociala efterblivenheten, de höga födelsetalen", sid 40). Denna dubbelsidiga obalans "försämrar systematiskt livsmedelsbalansen". Det leder till hungersnöd och "tragedin väntas bryta in med full kraft, nämligen 1975-80" (sid 40).

"Denna tragedi... kommer att innebära att de lokala livsmedelskriserna smälter samman till ett hav av hunger, outhärdliga lidanden och desperation, förtvivlan och raseri hos miljoner människor. Detta framstår som ett tragiskt hot mot hela mänskligheten. En katastrof av sådana dimensioner måste få djupgående konsekvenser för hela världen och för varenda människa. Den kommer att driva fram en våg av krig och hat och sjunkande levnadsstandard över hela världen..." (sid 41).

Periferins fördjupade misär är ett hot mot den rika världen. De övriga faktorer, som hotar civilisationen med undergång, är

"ett allmänt kärnvapenkrig,... fördumning genom 'masskulturens' narkotika och byråkratiserad dogmatism, en spridning av massmyter som utlämnar folk och kontinenter åt grymma och hänsynslösa demagoger, och förstörelse eller degeneration genom de helt oberäkneliga följderna av de snabba förändringar som skett i livets villkor på vår planet" (sid 24).

Civilisationen kan dock räddas: generellt gäller att ett nödvändigt världsomfattande samarbete förutsätter att dogmatism ersätts med tankefrihet och att de härskande

klassernas (syftar här förmodligen på byråkraterna) egenintressen ersätts med "socialismens och arbetets höga ideal" (om Sacharovs tolkning av socialism - se nedan). Detta samarbete är en förutsättning för centrums bistånd till periferin, som syftar till att förebygga fördjupad fattigdom och raseri i periferin med åtföljande undergång för hela mänskligheten.

Med samarbete avser Sacharov i första hand ett närmande mellan öst och väst (mellan sovjetisk socialism och kapitalism), som även skall möjliggöra gemensamma aktioner för att "rädda" periferin. Konvergensteorins omformande i praktiken beskriver han som en samarbetsplan i fyra etapper. Första etappen innebär socialismens närmande till kapitalismen (genomförs 1960-1980). Andra etappen är kapitalismens närmande till socialismen (genomförs 1972-85). När konvergensen är fullbordad kan Sovjetunionen och USA "lösa frågan om hur den fattiga delen av vår värld skall kunna räddas" (sid 84-85). Räddningen består i överföring och investering av resurser. Överföringen förutsätter ett skatteuttag i centrum på 20 % av nationalinkomsten, som löper på 15 år. Utöver en automatisk reducering av rustningsutgifterna skulle en sådan gemensam hjälpsatsning också få en annan viktig verkan - "nämligen att stabilisera och förbättra läget i de flesta av de underutvecklade länderna, och motverka att det framträder extremister av alla de slag" (sid 43). Investeringarna går i första hand till livsmedelsproduktion: "våldiga konstgödsselfabriker och bevattningssystem som drivs med atomkraft", havens tillgångar utnyttjas i större utsträckning, och "våldiga fabriker byggs för syntetisering av protein, fetter och kolhydrater". Dessutom utbildas inhemsk personal och "de underutvecklade länderna industrialiseras" (sid 85).

I den fjärde etappen, slutligen, "kommer konvergensen mot socialismen att reducera olikheterna i samhällsstrukturer, stärka och främja tankefriheten, vetenskaperna och det ekonomiska framåtskridandet och leda till skapandet av en världsregering och en utjämning av alla nationella motsättningar (1980-2000)" (sid 85). Vi kommer att få uppleva en "allomfattande vetenskaplig och teknisk revolution, med allt vad den innebär av välsignelser för mänskligheten" (sid 86). Bland de mer revolutionerande välsignelserna "kommer rymdforskningens expansion att kräva att tusentals människor kontinuerligt arbetar och lever på andra planeter i solsystemet och på månen, på konstgjorda satelliter och på diverse asteroider, som fått sina banor förändrade genom kärnsprängningar" (sid 86). Här öppnar sig oändliga möjligheter till konvergens mellan amerikanska och sovjetiska vetenskapsmän och, får man förmoda, till de fattiga massornas fromma (LB).

Sacharov ger arbetaren en roll i den framtida utvecklingen, vilket han tyvärr inte utvecklar. Från de "efterblivna" bönderna i periferin kan inte mycket förväntas. Hungerhotet kan bara lösas av centrum, inte av bönderna själva. "Bondesocialistiska fördomar" som de i Kina leder till en tragisk utveckling och hotar den moderna samhällsutvecklingen (sid 47). Emedan Sacharovs erfarenheter är begränsade till Sovjetunionen är det kanske förklarligt att statsbyråkraternas roll ifrågasätts. Kvar står de intellektuella - teknikerna, de skickliga ekonomerna, vetenskapsmännen, och inte minst de mest lovande studenterna bland ungdomen, som bör grillas till intellektuell fulländning. Världens framtid hänger på vetenskapsmännens förmåga att övertyga politikerna om vad som är rätt. Därefter hänger världens framtid på den vetenskapliga revolutionen - också den de utvaldas verk.

Sacharov värmar om socialismen: "I själva verket är mina åsikter ända in i märgen socialistiska, och jag hoppas att varje uppmärksam läsare skall inse den saken" (sid 51). Antingen är detta ett taktiskt drag och en "socialistisk sköld" mot statsmakternas förväntade repressalier mot den utmanande boken. Eller är det en ren **bluff** för att övertyga läsaren att hans idéer är progressiva, varmed han räknar med ökad genomslagskraft för dem. En tredje möjlighet är att han faktiskt missförstått definitionen av socialism, vilket kan vara förklarligt med hänsyn till hans speciella referensram. Följande citat tyder på den sistnämnda tolkningen av hans användning av begreppet socialism:

"Alla fakta tyder på att det faktiskt förekommer ett äkta ekonomiskt framåtskridande i Förenta staterna och andra kapitalistiska länder, att kapitalisterna i själva verket använder sig av socialismens sociala principer" (sid 74).

och

"Existensen av miljonärer i Förenta staterna är förvisso ingen allvarlig ekonomisk börda, eftersom de är så få till antalet. De rikas totala konsumtion är mindre än tjugo procent, det vill säga mindre än nationalkonsumtionens totala ökning under en femårsperiod. Ur den synpunkten skulle en revolution, som troligen skulle hejda det ekonomiska framåtskridandet för en längre period än bara fem år, knappast kunna betraktas som ekonomiskt fördelaktig för det arbetande folket" (sid 75-76).

Alternativ till världens undergång innehåller ett antal idéer, t ex krav på nedrustning, som de flesta skriver under på. Det får emellertid inte förleda läsaren att blint anamma bokens grundläggande teser. Sacharovs erkänt enorma kapacitet som fysiker har gett honom en hög grad av immunitet mot politisk förföljelse, som han kunnat utnyttja i sin kritik av systemet i Sovjetunionen. Steget från atombombtillverkare till kärnvapenmotståndare och nedrustningsförespråkare samt förvandlingen från fysiker till samhällskritiker har gett honom en global image och

en oförtjänt auktoritet inom områden som han inte behärskar (hit hör frågor som kapitalismens natur i Västeuropa och USA samt den politiska, ekonomiska och sociala verkligheten i periferin). I egenskap av sovjetisk medborgare har hans kritik av Sovjetunionens politiska system dessutom uppskattats av västvärldens elit och han har blivit en "intressant person" (jämför Solzjenitsyn). Hans uttalanden, handlingar och förslag till strategier för världens överlevnad ges tyngd genom hans "förlängda auktoritet" och inte nödvändigtvis genom vad dessa uttalanden, handlingar och förslag verkligen innehåller och betyder. Detta "omvända berättigande" kan generaliseras att gälla även många andra än Sacharov: personer med stor skicklighet och auktoritet inom ett visst område citeras med aktning även när de uttalar sig inom helt andra områden, eller de utnyttjas som marionetter för att ge ökad tyngd åt t ex en viss strategi för utveckling av periferin. T o m fakta om verkligheten kan tvingas anpassas efter auktoriteten hos den person som uttalar dessa fakta. Den risk för förvirring och den fara som ligger i detta kan inte nog betonas.

8 STRATEGI FÖR OBEROENDE

8.1 Inledning

I några av de föregående kapitlen har vi försökt ge en bild av de dominerande liberala strategierna, varvid olikheterna mellan dessa har betonats. Kapiteln kan sägas vara representativa för u-landsdebatten om "hur vi skall utveckla dom". På grund av debattens ensidiga karaktär framställs, vad vi här kallar, den andra och tredje ordningen som två motpoler - och som de enda tänkbara alternativen för en utveckling av periferin (givetvis med hänsyn tagen till alla de variationer de två ordningarna erbjuder). Vi skall visa att motsättningarna mellan de två åsiktsriktningarna är skenbara eller att de åtminstone inte är av grundläggande natur. Därefter skall vi påvisa åsiktsgemenskapen ytterligare genom att ställa de båda ordningarna mot ett tredje alternativ, nämligen strategin för oberoende.

Tillväxtförespråkarna å ena sidan och krisprofeterna och flertalet lagomförespråkare å den andra har en grundläggande gemensam utgångspunkt: periferin kan inte utvecklas utan centrums hjälp. Som en följd av denna ståndpunkt strävar de efter ett gap mellan centrums produktion och konsumtion. Mellanskillnaden skall tillgodogöras periferin i form av investeringar, bistånd och för periferin gynnsammare handelsvillkor. Något tillspetsat skulle man kunna säga att skillnaden mellan de båda består i att TF strävar efter "större produktion än konsumtion" medan KP betonar nödvändigheten av "mindre konsumtion än produktion". De är oense endast i frågan om produktionens och konsumtionens absoluta nivåer, d v s de har avvikande uppfattningar endast vad gäller motsättningen mellan "bärkraft och tärkraft". Eftersom utnyttjandet av världens resurser i första hand är en planeringsfråga på längre sikt (20 - 50 år beroende på vilken resurs man talar om) och eftersom tillgången på världens icke-förnyelsebara resurser för periferins del väsentligen är en fråga om framtida möjligheter att i samband med en industrialiseringsprocess kunna ta del i utnyttjandet av de resterande råvarorna i världen, vågar man påstå att mellan TFs och KPs kortsiktiga utvecklingsstrategier råder endast gradskillnader. Därför är motsättningarna mellan de två skenbara - ett påstående som förstärks ytterligare av deras gemensamma tilltro till den privata företagsamheten, dock med varierande grad av statlig styrning.

Kongruensen mellan de två framstår än tydligare om vi ställer dem mot den strategi, eller de strategier, som syftar till periferins oberoende. Om vi säger att oberoendeförespråkarna (OF) förordar en anti-imperialistisk politik skall detta inte misstolkas som att övriga skulle förorda eller arbeta för imperialismen. Däremot är det ett historiskt faktum att en politik som gynnar ökat ekonomiskt samarbete mellan centrum och periferi släpper lös

imperialistiska krafter över vilka inte ens de mest välmenande strategier råar. Det är denna världsekonomiska realitet som är OFs utgångspunkt: de menar att övriga antingen underskattar centrums utnyttjande av sin dominans eller att de överskattar möjligheten att via reformer förbättra periferins ställning i relationerna med centrum. Den bakomliggande skillnaden i deras synsätt är de olika tolkningarna av det kapitalistiska systemet och möjligheten att reformera det till förmån även för de fattigaste länderna och för de fattigaste grupperna inom respektive länder.

I frågan om definitionen av ojämlikhet skiljer sig oberoendeförespråkarna, åtminstone de marxistiska, från övriga. Vi återger här Maurice Dobb's tolkning av ojämlikhet:

"Det som ger en människa eller klass makt över andra människor är att äga produktionsmedel medan andra inte har tillträde till produktionen.

Det nyss sagda har uttryckts som ett slags allmänt argument mot ojämlikhet. I viss mening är det det. Men samtidigt har tyngdpunkten av det sagda legat på ojämlikhet av ett speciellt slag och med rötter av ett annat slag - nämligen i ett system i vilket egendomen är koncentrerad i händerna på ett fåtal, så att majoriteten inte äger något alls (eller inget att tala om), och i praktiken är (som Marx sade) exploaterade. Det är viktigt att inse detta. Det är inte varje slag av ojämlikhet som är måltavla här, utan sådan ojämlikhet som innebär att en människa underordnas en annan - ojämlikhet av ett slag som ger en människa makt över en annan människa, inklusive makt att förmå den senare att överlämna en del av frukten av sitt arbete till den förre; ojämlikhet som tar formen i uppdelning i klasser, som skiljs åt av huruvida folk äger kapital (i betydande omfattning) eller inte gör det. Det är detta slag av ojämlikhet som jag tror den stora majoriteten skulle hålla med om är särskilt avskyvärd och anstötlig, i en utsträckning som inte andra slag av ekonomisk ojämlikhet (vad man än må anse om dem) är. Ty ojämlikhet som består i att några har egendom i produktionsmedel och andra inte har någon, innebär för de senare att de berövas en betydande del av sin frihet - frihet att försörja sig självständigt om och när detta är att föredra framför att arbeta åt någon annan". (Dobb, s 83-84)

Det finns de som hävdar att denna ojämlikhet, denna uppdelning i klasser, även gäller för relationerna mellan centrum och periferi - åtminstone bildligt. Sålunda hävdar t ex Samir Amin, av skäl som vi skall återkomma till, att "periferin är genom sin integration i världssystemet i stor utsträckning proletariserat" (Amin 1974, s 366).

Denna tolkning av ojämlikhet följs av en strategi, som skiljer sig från den tillväxtorienterade modellen. Innebörden av en sådan strategi kan t ex vara den som anges i TANU-partiets skrift, Mwongozo (Riktlinjer), från 1971:

"För ett folk som varit slavar eller som förtryckts, utsugits och förödmjukats av kolonialismen eller kapitalismen innebär utveckling 'befrielse'. Varje handling som ger folket kontroll över sina egna angelägenheter är en handling för utvecklingen, också om den inte skänker folket hälsa eller mer bröd. Varje handling som minskar folkets inflytande över sina egna angelägenheter eller sitt eget liv är något annat än utveckling, och den hämmar folket - till och med om handlingen ger folket en något bättre hälsa och litet mer bröd." ¹⁾

När ett ekonomiskt förhållande mellan två parter, A och B, genomgående missgynnar A och gynnar B, är det den förre, om någon, som söker bryta detta förhållande. Det är lika naturligt att B, när denne blir varse As separatistiska intentioner, söker reformera förhållandet till As förmån, men utan att själv tvingas betala ett alltför högt pris. Detta gäller vare sig A - B står för kapitalägare - arbetare eller centrum - periferi. Det finns ett samband mellan fackföreningarnas strävan att bryta kapitalägarnas monopol över produktionsmedlen och ett flertal perifera staters strävan att omstrukturera eller drastiskt skära ned relationerna med periferin. Därför återfinns i första hand representanter för u-länderna bland OF, medan KP och TF i större utsträckning representeras av européer, nord-amerikaner och japaner (vi förringar därmed inte betydelsen av den västutbildade u-landseliten). Medan de senare av uppenbara skäl ofta tenderar att i sina modeller behandla periferin som en enhet (eller åtminstone de tre perifera kontinenterna som tre enheter), är det lika naturligt att oberoendeförespråkarna koncentrerar sig mer på de enskilda perifera regioner eller länder som de själva representerar. Det innebär i det senare fallet både en mer djupgående analys av periferins socio-politiska förhållanden och en markering av heterogeniteten inom periferin. (Bland undantagen från just denna gränsdragning mellan OF och övriga kan nämnas Gunnar Myrdals studier av Sydasiens, även om långtifrån alla skulle hålla med om detta.)

Det är rimligt att göra en presentation av oberoendestrategin(erna) på oberoendestrategernas villkor, d v s att ha hänsyn till heterogeniteten inom periferin och begränsa diskussionen till en bestämd region. Valet av Afrika ligger nära till hands emedan dess länder p g a sin svaga inhemska bourgeoisie är mindre beredda att motstå en invasion av utländskt privatkapital än både Asien och Latinamerika, vilket i sin tur föranlett omfattande debatter

1) Återgivet i B Davidson, Kan Afrika överleva? s 155

om Afrikas möjligheter att uppnå inte bara konstitutionellt utan även ekonomiskt oberoende. I stället för att redovisa in extenso hela teorin bakom strategin för oberoende skall vi referera enstaka synpunkter hos några förespråkare för denna strategi. Vi kommer att koncentrera oss på två källor, nämligen Reginald H Green och Ann Seidman samt Samir Amin.

Både Green och Seidman hade, när de skrev Unity or Poverty 1966-67 (idag en "klassiker" men ej översatt till svenska), vidsträckt erfarenhet av afrikansk ekonomi. Green, som bl a fungerat som personlig rådgivare åt Nkrumah, är idag en av de största experterna på afrikanska utvecklingsproblem. Både han och Seidman betonar idag, med än större eftertryck än när de skrev sin bok för tio år sedan, nödvändigheten för Afrika av minskat ekonomiskt samröre med centrum och av ökat samarbete inom kontinenten.

Samir Amin är chef för FNs ekonomiska utvecklings- och planeringsinstitut (IDEP) i Dakar. Han har rönt vida uppmärksamhet som marxistisk författare till ett flertal studier om ekonomiska problem i Afrika, i synnerhet i den franska Afrika. Amins analys av afrikansk underutveckling har mött kritik, framför allt från franska marxister, som bl a menar att han inte tar tillräcklig hänsyn till klassmotsättningarna och därigenom ställer centrums arbetarklass i motsatsställning till periferins. Amin har tillbakavisat kritiken (se bl a Amin 1974, s 365), men diskussionen mellan de olika grupperingarna i denna fråga ligger utanför denna text. Det är dock värt att hålla i minnet att Amin är inte hos alla den auktoritet som han ibland framställs som.

8.2

Exportens begränsningar (Green & Seidman)

Med en mängd exempel och omfattande dokumentering påvisar Green och Seidman i sin Unity or Poverty att alternativet till fortsatt utveckling som en följd av individuella afrikanska staters band med centrum, är ökat ekonomiskt samarbete mellan staterna, på bekostnad av samarbetet med centrum. När vi här koncentrerar oss på deras kritik av den exportorienterade ekonomin skall detta ställas mot nyklassikernas argument för ökad u-landsexport. Den exportorienterade ekonomin har följande begränsningar, enligt Green och Seidman (s 44-51):

- 1) Inkomsterna från export av primärvaror (mineraler och jordbruksprodukter) kan inte bidra till en höjning av bruttonationaprodukten med mer än 2-3 % per år under en längre tidsperiod. Även en tillfällig exporttillväxt på 5-8 %, genom t ex utvinning av nya fyndigheter, sjunker efter någon tid till 3-4 % per år, motsvarande 2-3 % årlig BNP-tillväxt. Exportsektorn kan inte, åtminstone inte ensam, tjäna som en "tillväxtmotor" ("engine of growth").

- 2) En ekonomi som är beroende av export av råvaror saknar den flexibilitet som är nödvändig för att kunna anpassas till nya marknadssituationer i importländerna. Som exempel kan nämnas de förödande effekter introduktionen av syntetmaterial fått på Tanzanias export av sisal och på Malaysias export av rågummi (före oljekrisen).
- 3) En exportorienterad ekonomi bidrar inte till den tekniska kunskap eller till den administrativa och tekniska förmåga som krävs för en snabb ekonomisk utveckling.
- 4) En nationell integrerad ekonomi utvecklas inte kring exportsektorn. På grund av denna punkts stora betydelse, vilket framkommit än tydligare under de år som gått sedan boken publicerades, skall vi återge hela deras argument:

"Det långsamt förändrade produktionsmönstret inom exportsektorn har tenderat att stelna. Utländska investeringar har koncentrerats till exportsektorn och till tjänster direkt sammanbundna med denna sektor. Utan marknader, teknologi och infrastruktur blir andra sektorer mindre lönsamma på kort sikt. Studier av afrikanska ekonomier påvisar en avsaknad av tillräckligt flöde mellan den exportorienterade sektorn och den övriga ekonomin. Ekonomin importerar från centrum ("overseas") en stor del av de varor som konsumeras och som investeras i den relativt moderna exportsektorn och i de sekundära industrier som är bundna till den. Den exporterar till marknaderna i centrum det mesta av de varor som produceras inom denna sektor. Även utan försämrade 'terms of trade' så skulle en sådan förstelning av exportsektorn bromsa tillväxten. Om efterfrågan på exportvaror på världsmarknaden (dessutom) stagnerar eller sjunker, leder det till vad J Bhagwati har beskrivit som 'imiserizing growth'. Inte bara exportintäkterna, utan hela nationalprodukten, som är mycket beroende av dessa intäkter, kommer att sjunka, arbetslösheten kommer att växa, och per capita-inkomsten kommer att avta eller i bästa fall stiga mycket långsamt (s 49).

- 5) De exportorienterade ekonomierna, som uppstod under kolonialtiden, har utvecklat en speciell inkomstfördelning och en ekonomisk-politisk maktförskjutning som motverkar en modern tillväxt inom industri och jordbruk. Utländska bolag och dess högavlönade utlänningar svarar för och tar hand om en stor del av nationalprodukten. Likså uppbär den numerärt lilla afrikanska bourgeoisin höga inkomster. Men den stora majoriteten av arbetarna utan yrkesutbildning och småbönderna lever på inkomster vid existensminimum eller därunder. Därmed begränsas marknaden för lokalt producerade varor. Avsaknaden av lokal kapitalackumulation är en annan hämmande faktor för industriell tillväxt. Exportekonomin tenderar också att

bevara den ordning som byggdes upp under kolonialtiden, vilken innebär att sådana politiska åtgärder blockeras (effektivare taxering, högre importtullar, jordreform etc), som skulle möjliggöra en överföring av de välbärgades kapital till produktiva investeringar som skulle gynna majoriteten av folket. Denna blockering möjliggör i sin tur fortsatt dominans av exportekonomin, vilket direkt motverkar ekonomisk och social utveckling.

Denna sista punkt har behandlats mer utförligt av Giovanni Arrighi¹⁾. Exportindustrin medverkar till att bevara en liten "arbetararistokrati", menar han, som inte växer i antal men vars reallöner däremot tenderar att stiga:

"... det är riktigt att förutsätta att spiralprocessen av mekanisering och stigande löner tenderar att skapa ett läge med stigande produktivitet och levnadsstandard i en begränsad och krympande modern sektor, medan möjligheterna till löneanställning i denna sektor för den utbildade, halvproletariserade bondeklassen (vilken i allt högre grad blir en icke-konkurrerande grupp gentemot det något yrkesutbildade proletariatet) reduceras" (Arrighi & Saul, s 125, översatt i Gustavsson, vol 1, s 391-2)

Green och Seidman visar hur de afrikanska länderna, genom att lägga tyngdpunkten på exportindustrin, upprättar separata brohuvuden med centrum. Ekonomins anpassning till världsmarknaden, som domineras av centrums efterfrågan, leder på så sätt till en balkanisering av de afrikanska staterna, utan ekonomiskt samarbete.

"Varken snabb ekonomisk utveckling eller verkligt ekonomiskt oberoende kan uppnås av de individuella afrikanska staterna när de agerar isolerade från varandra. Fortsatt ekonomisk uppdelning medför ett fortsatt beroende av ett begränsat antal långsamt växande exportsektorer, av utländskt ekonomiskt bistånd och utländska privata investeringar, och av ett fåtal relativt dyrbara industrier för konsumtionsvaror och konstruktionsmaterial." (s 81)

Författarna förnekar inte betydelsen av viss produktion för export för att öka investeringskapitalet, men under förutsättning att råvarornas förädling sker i och kontrolleras av periferin. De betonar emellertid att ekonomin i första hand måste fokusera på den inhemska marknaden. Med hänsyn till de afrikanska staternas mångfald och ringa storlek måste de dela upp industrierna mellan sig, i synnerhet de potentiella industrier som producerar tunga konsumtionsvaror och kapitalvaror (det är kanske fullt rimligt att varje land har sin egen textilindustri och sitt eget bryggeri men inte lika klart att de skall ha var sin traktorfabrik eller var sitt oljeraffinaderi). Denna fråga har för övrigt diskuterats

1) G Arrighi och J S Saul, Essays on the Political Economy of Africa

av ett flertal afrikakännare, som påvisat den enorma misshushållningen med resurser när grannländer bygger upp parallella industrier, som konkurrerar i stället för att komplettera varandra och som ofta inte kan producera för full kapacitet p g a den begränsade marknaden. Ekonomiskt samarbete skulle medge en snabb kontinental tillväxt i fyra avseenden:

"För det första skulle den mängd naturresurser, som står till förfogande för en kontinental afrikansk ekonomi, möjliggöra produktion av flertalet av de kapitalvaror inom jordbruk och industri som krävs av en modern ekonomi. Hopkopplingen av jordbruks- och mineralresurser med de stora energi- och vattentillgångarna skulle skapa en väsentligt effektivare naturlig resursbas än summan av resurser uppdelade på separata stater.

För det andra skulle investeringarna kunna koncentreras till effektiva stora anläggningar och på specialisering i hithörande industrier, vilket skulle leda till en snabb produktionstillväxt till reducerade kostnader.

För det tredje skulle en ekonomisk enhet som innefattar alla fria afrikanska stater kunna uppbjuda en betydande förhandlingsstyrka på världsmarknaden ...

Slutligen skulle en omfattande ekonomisk planering vara mycket lättare att genomföra i kontinental eller, transnationellt, i semikontinental skala än för enskilda afrikanska stater. Produktion, marknader och investerade överskott skulle kunna planeras och implementeras på säker basis. Utrikeshandeln skulle kunna behandlas som ett integrerat element i den kontinentala ekonomin, i stället för att dominera produktionsbeslut och genomförande av kort- och långsiktiga planer." (G & S, s 346-7)

Green och Seidman ger ett flertal konkreta exempel på områden där ett samarbete mellan de afrikanska staterna skulle kunna genomföras relativt enkelt och med framgångsrika resultat (gemensam utvecklingsbank, multinationella vattenkraftsprojekt, utvidgat transnationellt transportnät, inrättandet av en kontinental valuta etc). De hävdar att om det rådande beroendet av centrum bibehålls och om en afrikansk ekonomisk enhet inte uppnås kommer "gapet mellan Afrika och de industrialiserade staterna att fortsätta att vidgas, både absolut och relativt." (G & S, s 351)

8.3

Det ojämna utbytet (Amin)

Styrkebalansen i en ekonomisk relation, och i en handelsrelation i synnerhet, beror av fördelning av kapital och teknisk kunskap. Priserna på världsmarknaden bestäms av den starkare parten till den svagares nackdel. Enligt

Samir Amin är det kapitalistiska produktionssättet förhärskande i periferin men inte allenarådande. Förkapitalistiska produktionssätt underkastas det kapitalistiska men utan att själva helt utvecklas till kapitalistiska. Den perifera kapitalismens ekonomiska samhällsformationer (oegentligt betecknade med "underutveckling") kännetecknar alltså övergångsformationer vilka blivit blockerade. Denna blockerade ekonomis integrering i världsmarknaden har bidragit till att öka produktivitetssklyftorna och därmed nivåskillnaderna i konsumtionen. För det andra har "framåtskridandets dynamik" gynnat industrin på bekostnad av jordbruket. För det tredje, hävdar Amin, har övergången från konkurrens- till monopolkapitalismen lett till ökade löneklyftor mellan centrum och periferi. (Amin 1974, s 48, 53)

Låt oss i ett abstrakt exempel anta att ett mindre utvecklat land, A, och ett mer utvecklat land, B, har ett handelsutbyte. Om produktionsbetingelserna vore desamma i A och B, d v s samma organiska sammansättning av kapitalet, samma löner och samma profitkvot, skulle någon handel inte uppstå, ty den skjorta som tillverkas i A skulle p g a större distributionskostnader betinga ett högre pris i B än den i B tillverkade skjortan. Genom den relativt låga produktiviteten kan A erbjuda varor till lägre eller samma pris som B endast genom en betydligt lägre prissättning av arbetstiden, vilket möjliggörs av det stora överskottet på arbetskraft. Den billiga arbetskraften i A medger lägre produktionspris eller högre profitkvot (eller bådadera). Det första fallet uppnås under antagande om profitkvotens utjämnande medan det andra fallet uppnås under antagande om produktionsprisets anpassning till världsmarknadspris (förklarat av alternativ 1 respektive 2 i Tabell 13).

Tabell 13Ojämnt utbyte mellan länder av olika utvecklingsgrad

	A (mindre utv)	B (mer utv)
konstant kapital, c	10	13
variabelt kapital, v	6	11
produktens värde, V	26	26
mervärde, $m = V - (c + v)$	10	2

Alternativ 1, under antagande om profitkvotens utjämnande

produktionspris, P	20	30
profit, $p = P - (c + v)$	4	6
profitkvot, $p / (c + v)$	25 %	25 %

Alternativ 2, under antagande om produktionsprisets anpassning till världsmarknadspris

produktionspris	25	27
profit	9	3
profitkvot	57 %	13 %

Vid full produktion och vid fullt utbyte av varor mellan A och B (varuutbyte till ett sammanlagt värde av $26 + 26 = 52$) förlorar A i alternativ 1 $(26 - 20) + (30 - 26) = 10$ eller närmare två femtedelar av varans värde. (Om vi i stället räknar i den tid som är nedlagd i produktion av varan finner man på motsvarande sätt att arbetstimmen i A värderas mindre än i B.) Till dessa "dolda" transfereringar kommer de direkta vinsthemtagningarna (vid utländskt ägande av exportindustrin), vars storlek bestäms av den höga profitkvoten i A (exceptionellt hög i alternativ 2).

Oavsett om vissa kvantitativa antaganden i exemplet är orealistiska, innebär detta ojämna utbyte en kontinuerlig värdeöverföring från A till B vid handeln mellan de två. Exemplet kan givetvis utvidgas att gälla alla varor som ingår i handeln mellan centrum och periferin. Amin drar följande slutsats av detta förhållande:

1966 var u-ländernas exportbelopp från den moderna kapitalistiska sektorn 26 miljarder dollar ($3/4$ av totala som var \$ 35 miljarder). Om dessa produkter tillverkats med samma teknik, om lönerna vore desamma, och profitkvoten densamma i A och B, så skulle exportbeloppet vara \$34 miljarder, d v s nu överförs ett värde av $\$34 - \$26 = \$8$ miljarder per år, vilket är nästan 25 % av det verkliga värdet.

I den traditionella sektorn är förhållandena något annorlunda: i utbyte mot 100 arbetsdagar per år kan den afrikanska bonden köpa industriprodukter till ett värde av 20 arbetsdagar för en europeisk arbetare. Antag att modern jordbruksteknik införs, att han tredubblar sin arbetstid, d v s 300 arbetsdagar per år, och fördubblar sin produktivitet, d v s sex-dubblar produktionen. Om ersättningen för hans arbete vore proportionellt mot hans produktivitet (som nu antas vara i nivå med den europeiske arbetarens) skulle värdet av hans produkter vara 2,5 gånger högre $(100/20 \times 300/100 \times 1/6)$, d v s \$23 miljarder i stället för \$9 miljarder.

De dolda värdeöverföringarna från periferin till centrum är således, menar Amin, $\$8 + \$14 = \$22$ miljarder, eller dubbelt så mycket som det privata kapital och den offentliga u-hjälp som överförs till periferin. Om ersättningsarna för arbetet vore desamma i periferi och centrum skulle periferins export (1966) vara \$57 miljarder i stället för som nu \$35 miljarder.¹⁾ Den dolda värdeöverföringen till följd av det ojämna utbytet är ungefär 15 % av periferins bruttonationalprodukt,

1) "Ni tvingar oss att köpa för tio vad vi annars kunde ha köpt för fem och att sälja för fem vad vi annars kunde ha sålt för tio", citat ur B Davidson, Kan Afrika överleva? s 77

Det kan, nästan som ett kuriosum, vara värt att nämna att om kaffe kunde odlas i Sverige skulle det kosta över 200 kr/kg i butikerna. Det ger en antydning om graden av arbetskraftens underbetalning i periferin - i det här fallet i kaffeländer som Brasilien, Colombia, Kenya, Etiopien etc.

"ackumulationen alltid sker till centrums fördel. Det är inte de 'utvecklade länderna' som förser de 'underutvecklade länderna' med 'kapital', utan tvärtom. Detta förklarar dessa länders 'blockering', 'underutvecklingens utveckling'. Av detta följer att utvecklingen är möjlig endast på villkor att länderna i periferin kan lämna världsmarknaden" (Amin 1974, sid 130).

Arrighi och Saul genomför en liknande analys och kommer fram till samma slutsats:

"De låga investeringarna i kapitalvarusektorn hämmar alltså en utveckling inte bara av den produktiva kapaciteten i tropiska Afrika utan också av dess interna marknad och bevarar ekonomins beroende av en ökad efterfrågan på världsmarknaden av dess råvaror. Det är därför inte förvånande att ekonomierna i tropiska Afrika inte har kunnat växa snabbare än deras export...

... det vore tillrådligt med en politik som innebär självständighet gentemot den internationella kapitalismen av i huvudsak två skäl: (a) på grund av utflödet av överskott som förr eller senare inträffar genom beroendet av utländskt kapital och (b) på grund av de utländska investeringarnas inflytande (med avseende på valet av teknik och deras sektoriella fördelning) på ekonomiernas struktur i tropiska Afrika. Härav följer emellertid inte att frigörelsen från den internationella kapitalismen är ett tillräckligt villkor för utveckling... ". (Ur Gustavsson, vol 2, sid 142 och 146-7.)

Amins strategi går således ut på en övergång till ett självcentrerat system (ur kontinental synvinkel) med intern produktion av kapitalvaror (sektor 4) som försörjer den industri som producerar masskonsumtionsvaror för internt bruk (sektor 2). U-länderna kan nämligen inte höja konsumtionen till ett världsgenomsnitt genom att ersätta den nästan obefintliga industrivaruproduktionen med import. Då skulle de nämligen behöva mångfaldiga sin import, och därmed export, 40 gånger. Det är omöjligt, ty i-länderna skulle inte ha något behov av detta överskott.

Förutom en brytning med världsmarknaden menar Amin att en socialistisk ekonomi är en förutsättning för utveckling (egentligen också en förutsättning för oberoende).

"Den fullbordade socialismen kommer alltså nödvändigtvis att vila på en modern ekonomi med hög produktivitet. Det föreligger ingen konflikt mellan moderniteten och socialismen. Tvärtom kan socialismen inte vara annat än modernare än kapitalismen. Att tänka motsatsen är att tro att det onda beror på tekniken och inte på det samhällssystem inom vars ram denna teknik för närvarande kommer till uttryck. Det är det kapitalistiska produktionssättet som är i konflikt med moderniseringen och vanställer dess latenta möjligheter" (Amin 1974, sid 358).

Amin menar att det rådande världssystemet inte bara nödvändiggjort en övergång till socialism i periferin utan också möjliggjort "utvecklingen av socialistiska strömningar i periferin", vilket i praktiken "lett till en förskjutning av tyngdpunkten i de socialistiska krafterna från centrum till periferin" (Amin 1974, sid 366). Liksom han förnekar möjligheten av att "utveckla periferin" genom kapitalöverföringar från centrum, ifrågasätter han således "centrums export av socialism" till periferin. "Bilderna av västerlandets 'avancerade' proletariat som lämnar socialismen i 'gåva' till periferins 'efterblivna' massor är inte 'ohållbara': den har till nu helt enkelt vederlagts av historien" (Amin 1974, sid 368).

Som ersättning för det uppgivna varuutbytet på världsmarknaden kräver en socialistisk utveckling

"nödvändigtvis att det skapas stora, organiserade ekonomiska enheter - i det här fallet förmodligen en västafrikansk¹). Denna enhet måste organiseras kring självcentrerade utvecklingspoler med komplementariteter som koordineras och gradvis installeras. Det regionala utbytet (alltså den inhemska marknaden) måste gradvis ersätta utrikeshandeln. På så vis kommer en perifer och nödvändigtvis begränsad 'tillväxt utan utveckling' som blockeras eller håller på att blockeras att lämna plats för en verklig självdynamisk utveckling" (Ur Gustavsson, vol 2, sid 180.)

1) Uppbyggandet av en sådan västafrikansk ekonomisk enhet planerades under 1976. Amins studier av franska Västafrika är omfattande. Han har i Neo-Colonialism i West Africa, som egentligen är en statistisk katalog över underutvecklingen, visat att denna regions ekonomiska tillväxt helt beror av stimulans utifrån och saknar intern dynamik. "Och hur skulle det kunna vara annorlunda när de sektorer, där ett stort överskott kan produceras (lätt industri, utrikeshandel, etc.), nästan helt och hållet kontrolleras av utländskt kapital?"

Utredningsbyråns Meddelanden (M) och Konsultarbeten (K)

Resultatvärdering nr:

Medd. nr:

1	Sammanfattning av en studie över genomförande och kontroll av ett decentraliserat program för hälsocentraler på landsbygden i Tanzania. Förf: William P Mayer, 9 s (Aug 1974)	66 M
2	Sammanfattning av 1974 års utvärderingsrapport om CADU och EPID i Etiopien. Förf: Dagnachew Yirgou et al, 32 s (Aug 1974)	69 M
3-5	Vattenförsörjning i Östafrika - tre vetenskapliga studier i sammandrag, 39 s (Sep 1974)	70 M
	3) Preliminary Results of an Impact of Rural Water Supply Schemes built by Self-help. Förf: G Tschanner och M Mujwahuzi, Dar es Salaam	
	4) Evaluation of the Development Impact of Rural Water Supply Projects in East African Villages. Förf: Dennis Warner	
	5) Impact and Economics of Community Water Supply. A Study of Rural Water Investment in Kenya. Förf: I D Carruthers	
6	Personalbistånd i Tanzania. Effektivitet och utländsk personal inom det tanzaniska vattenförsörjningsprogrammet. Förf: Göran Hydén, Pius H Mallya, Ngasamiaku Mtalo och Habib J Nyundo 14 s (Okt 1974)	71 M
7	Bönderna i Mpiji-dalen. Kibaha Farmer's Training Centre. Tanzanias Kustregion 1965-68. Förf: Anita Francke, 33 s (Nov 1974)	74 M
8	Sammanfattning av en preliminär rapport om Mtu ni Afya, masshelsokampanjen i Tanzania. Förf: Budd L Hall och C Zikambona, 29 s (Dec 1974)	73 M
9	Finansiering av småindustriutveckling. Forskningsprojekt utfört av Världsbanken i samarbete med SIDA. Förf: D Kochav, H Bolin, K Di Tullio, I Roostal, N Wahl, 25 s (Jan 1975)	75 M

10	Landsbygdsutveckling i Bangladesh, kommenterad sammanfattning av aktuella skrifter och utredningar. Förf: Bo Kage Carlsson, 60 s (Feb 1975)	77 M
11	Aktionsevaluering - en alternativ evalueringsmetod inom småindustriprogrammet i Kenya. Förf: Hans Kristensen, Institutet för Utvecklingsforskning i Köpenhamn, 19 s (Mar 1975)	76 M
12	Konflikter inom landsbygdsutvecklingen i Etiopien - en sammanfattning av Ethiopia Political Contradiction in Agricultural Development. Förf: Michael Ståhl, 22 s (Mar 1975)	78 M
13	Tanzanias bank för landsbygdsutveckling - en nordisk utvärdering i sammanfattning, november 1974. Förf: K E Svendsen, H Westman, R Sörum, L Wohlgemuth, 26 s (Mar 1975)	80 M
14	Arbetsintensiva metoder inom vägbyggnadsverksamhet. Världsbankstudie i sammanfattning av Claes Croner. 58 s (Apr 1975)	81 M
15	När elektriciteten kom till byn - sammanfattning av en studie om landsbygdselektrifiering i Kenya. Förf: Anders Hjort, 26 s (Jun 1975)	82 M
16	Vart tar alla studenter vägen ...? sammanfattning av en studie rörande zambiska sekundärskoleelevers arbetsmarknadssituation efter avslutad utbildning. Harry Svensson, 25 s (Jul 1975)	83 M
17	En sammanfattning av Tanzanias utvecklingspolitik - mål och resultat 1967-74. Förf: Reginald Green, 26 s (Jul 1975)	84 M
18	En sammanfattning av WHAT NOW för en alternativ utveckling. Sammandrag av The 1975 Dag Hammarskjöld Report on Development and International Cooperation 15 s (Aug 1975)	85 M
19	Den växande fattigdomen i Indien - skiss till en analys av Indiens utvecklingspolitik. Förf: Göran Djurfeldt och Staffan Lindberg, 18 s (Aug 1975)	86 M
20	Segert över smittkoppor eller vi kan - bara vi vill. En sammanfattning om mänsklighetens kamp mot smittkoppor 15 s (Sep 1975)	87 M
21	Sammanfattning av VAD STYR VALET AV PROJEKT I U-LÄNDER? Förf: Lars-Erik Birgegård 23 s (Okt 1975)	88 M
22	Sammanfattning av studier över HYBRIDMAJSENS SPRIDNING I KENYA. Förf: John D Gerhart resp Olof Hesselmark, 19 s (Okt 1975)	93 M
23	SOMALIAS KAMP FÖR UTVECKLING. Förf.: Christer Krokfors. 32 s. (Nov -75)	90 M

23	SOMALIAS KAMP FÖR UTVECKLING. Förf: Christer Krokfors, 32 s (Nov 1975)	90 M
24	SKOGSUTVECKLING I TUNISIEN. En problembeskrivning efter en utvärdering i april 1975 av ett FAO/SIDA-stött skogsutvecklingsprojekt. Förf: Christian Andersson, 11 s (Mar 1976)	95 M
25	"VI FLYTT!" - BYUTVECKLING I TANZANIA
3 ögonvittnesskildringar från den genomgripande omflyttningen i Tanzania. Förf: Jan Rudengren, Gunnar Lindgren och John E More, 29 s (Apr 1976)	99 M
26	En sammanfattning av tre studier om KOOPERATION I KENYA, TANZANIA och ZAMBIA. Förf: Rune Forsberg 42 s (Jun 1976)	101 M
27	FRÅN BYSAMVERKAN TILL FOLKKOMMUN: KOOPERATION I KINA UNDER 100 ÅR. Sammanfattning av en rapport av Gerald Hultcrantz, Håkan Lindhoff 39 s (Jun 1976)	100 M
28	EN ANNORLUNDA SKOLFORM. BRIGADERNA I BOTSWANA. Förf: Agneta Halldén, 19 s (Jun 1976)	103 M
29	Kopparprisernas betydelse för den ekonomiska utvecklingen i Zambia. Förf: Tore Linné-Eriksen 110 s (Jun 1976)	102 M
30	BRALUP - en forskningsinstitution i Tanzania. Förf: Fred Hedkvist, 29 s (Aug 1976)	108 M
31	Svenska biståndsarbetare ser tillbaka på sina erfarenheter i u-land. En postenkätundersökning av Magnus Stiernborg och Françoise Strömberg 103 s (Aug 1976)	110 M
32	KVINNOR I ARBETE EFTER YRKESSKOLAN. En undersökning av hur utbildningen vid yrkesskolan i Hamman-Lif, Tunisien, påverkar kvinnornas ekonomiska och sociala situation. Förf: Svea Örnstedt (Sep 1976)	111 M
33	HARAMBEE - en rörelse på gräsrotsnivå. Förf: Ingrid Åberg, 25 s (Sep 1976)	112 M
34	PERSONALBISTÅND - en resultatredovisning Förf: Jan Rudengren (30 september 1976)	116 M
35	SOMALIAS NOMADER BLIR BOFASTA. Förf: Claes Olsson. 20 s (Dec -76)	119 M
36	REGIONPLANERING I TANZANIA
Personliga intryck och kommentarer från några svenskar som arbetat i Tanzania. 79 s (Feb -77)	121 M
37	DET INDISKA 20-PUNKTSPROGRAMMET - UTVECKLINGSPOLITIK ELLER PROPAGANDA? Förf. Göran Djurfeldt och Staffan Lindberg, 25 s (Apr -77)	122 M
38	ZAMBIA - HUR INDUSTRIPOLITIKEN PÅVERKAT DEN REGIONALA OBALANSEN OCH DEN SOCIALA OJÄMLIKHETEN. Förf: M R Bhagavan, 76 s (Jun -77)	124 M